

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

**СПИСАНИЕ ЗА ЛИТЕРАТУРА
ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО**

ГОДИНА I

КНИГА 2

ФЕВРУАРИ 1946

СОФИЯ

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

МЕСЕЧНИК ЗА ЛИТЕРАТУРА, ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО

ГОДИНА I

СОФИЯ — 1946

КНИГА 2

ЦАРИЦА ТЕОДОРА

драма в четири действия

МАГДА ПЕТКАНОВА

Л И Ц А

ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР

ТЕОДОРА — негова първа жена

САРА — негова втора жена

ДЕЯН — болярин

ИГУМЕНКА

МОНАХИНЯ

ПРИСЛУЖНИЦА на Теодора

ПРИСЛУЖНИЦА на Сара

СЕЛЯНИН

СЕЛЯНКА

КНЯЗ ИВАН ШИШМАН — дете

ПЪРВА БОЛЯРКА

ВТОРА БОЛЯРКА

ТРЕТА БОЛЯРКА

ПРИСЛУЖНИК в двореца

Действието става през XIV век в Търново.

ПЪРВО ДЕЙСТВИЕ

Стая в манастир. Иконостас със Света Богородица и кандила.
Влизат царица Теодора и игуменката.

ТЕОДОРА: — От днес

това ще бъде вече мойта стая,

това ще бъде моят дом.

Каква завидна чест!

ИГУМЕНКАТА: — Предупредена съм за твойто идване, царице!

Във този дом съм срещала различни хора;

момичета, жени, дори старици

дохождали са тука за отмора

и за покой на своята душа.

Но днес не искам, ни да лъжа, нито да греша,

ще трябва да ти кажа, че не знам
във този хубав ден,
дали да се зарадвам, или да скърбя,
че ти при нас дойде.

ТЕОДОРА: — И аз сама не знам!

ИГУМЕНКАТА: — Угодна е на Бога само тази жертва,
която се поднася от сърце —
смирено и със скръстени ръце
пред Него трябва да застанем.
Ала сега е още твърде рано . . .
Не е очаквал този беден покрив
такава знатна гостенка да дойде,
макар че тук се знае всичко.
Затворени зад тези стени,
мълаата ни споможда като птичка,
като далечно ехо тук достига
животът, който бърза въвн.
Той там за вас, като в мъгла обвит е,
и вий го твърде не цените,
и не догледан често отминава,
но ний, свободните от дребни грижи,
ний знаем точно дните, как се нижат,
и знаем всичко до конец,
каквото става там във всяка хижа,
дори във царския дворец.
И не от праздно любопитство,
или от лоши мисли
желаем да научим,
в живота що се случва.
За нас така далечно е това,
че всякаква мъла
до жадния ни слух достига,
тъй както другите прочитат нова книга.

ТЕОДОРА: — Госпожо, виждам аз,
че може би утеха не,
но мъничко покой ще имам тук до вас.

ИГУМЕНКАТА: — Покой, царице, никой никому не може да дари!
Покоят е такава благодат,
че ни със злато, ни с пари
не може се откупи в този свят.
Моли се ти пред Божията майка,
и аз за теб ще се помоля.
И нека тя с покой те осени,
и не след много време,
тук между тези каменни стени,
тя с радост жертвата ти да приеме.

ТЕОДОРА: — Кой казва жертва?

Но аз не ида тука доброволно!
До вчера бях свободна, птица волна
и имах обичта на хиляди сърца.
Любима бях на своя мъж,
обичана от своите деца.
И изведнъж
отлъчена във манастир,
и може би затворница да бъда най-подир.
Къде е правдата тогава, майко?

ИГУМЕНКАТА: — Не можем ние грешните да съдим
делата на любимия ни цар.

ТЕОДОРА: — Делата на любимия ни цар?

Но царя аз не съдя,
съпруга си аз съдя в този миг,
и може той да бъде цар велик,
и може той да бъде тачен и обичан,
народът нека с добродетели го кичи,
това е без значение.
Една душа тук има против него,
една душа се къса тук, пищи,
и мисли яростни врѣхлитат,
и рият с огнени копита.
Един човек дори да бъде против него,
един човек дори изпълнен със злина,
но този слаб човек е —
царица българска и негова жена.
Десницата му беше здрава, храбра,
и носеше могъщо царския си щит —
сърцето му бе слабо
и то сгреши!

ИГУМЕНКАТА: — Царице, ние всичките сме грешни!

ТЕОДОРА: — Но как стана, че щом той срещна
една магьосница с главица млада,
със мисли черни, пакостни и грешни,
ала с очи изпълнени със радост,
и се замая, и сгреши. . .
Какво ли да ме утеши?!
О, Александре, как може ти да забравиш
годините на нашта първа младост.
И днес си спомням твоя поглед вдъхновен,
когато всеки ден
към моите слуги отправяше повеля,
пътеките пред мен с цветя да се постелят.
И колко често, без дори да зная,
намирах те смутен във мойта стая,

дошъл набърже и, дори през рамо,
две думи да ми кажеш само.
А в нощите приседнеше до мене,
разказваше ми ти за свойто детство,
за своите подвизи, за своите победи.
И аз стоях захласната, и гледах. . .
Минаваше нощта, белееше небето,
и тъй стояхме ний, додето
зора се зазори,
и гаснеха в очите сетните искри!
(Влиза прислужницата на Теодора с вързоп)

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Сега ми става вече ясно,
че тук ще се прекара най-ужасно!

ИГУМЕНКАТА: — Оставяй дрехите, любезна моя,
и мъничко на двора поседни,
додето твойта господарка
разгледа тази стая!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Прекрачиш ли прага навътре тука,
това е явна злополука!

ИГУМЕНКАТА: — Изглеждаш много неспокойна,
какво те толкова смущава?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Вместо разходките на воля
по цял ден аз ще трябва да се моля!

ИГУМЕНКАТА: — Не само ти, и Бог не ще
молитвите на сила.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — И после. . . няма никакви мъже!

ИГУМЕНКАТА: — Да, верно! Тука те не са потребни.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — И няма много работа да имам,
ще бъде много скучно.

ИГУМЕНКАТА: — Не, моя клета,
при тоз език работен
достатъчно ще бъдеш ти заета!

ТЕОДОРА: — Върви на двора и ме чакай там!
(Прислужницата излиза)

Но как, госпожо, прекарвате в метоха?
О, Боже мой,
не ви ли някога тежи?

ИГУМЕНКАТА: — Далеч от земните лъжи
намираме покой.

ТЕОДОРА: — Животът вън не ви ли с нещо блазни?

ИГУМЕНКАТА: — Животът е поток планински,
шуми на пролет, пукат ледовете.

и чуваме, как камъни влече.
Минава през селата, градовете
и към морето яростно тече.
Животът е като потока!
Макар роден във планините,
през нощите дълбоки
влече го нещо в низините.
До нас достига само неговото ехо,
и то е топлата утеха,
че няма тук при нас ни връх, ни пропаст.

ТЕОДОРА: — Но, ако някой ден съблазън тук потропа?

ИГУМЕНКАТА: — Едва ли!

Достатъчно е всичко тук за нас.
И пред иконата на майка Божия
спокойно всеки може да положи
сърцето си и своята глава.
Сърцето и умът застават чисти
пред нейните очи лъчисти.

(покрай отворената врата минават монахини)

ТЕОДОРА: — Какви са тези сенки?

ИГУМЕНКАТА: — Това са наште монахини.

На черква те отиват и поглеждат.

Навярно са дочули, че царицата е тук дошла

ТЕОДОРА: — Мълвата тъй е зла!

ИГУМЕНКАТА: — Наверно искат да те видят.

ТЕОДОРА: — О, Господи, каква ми участ иде!

Те искат да погледат, как изглежда
една царица без корона,
изпъдена от трона,

доведена при тях като женица проста.

Жестоко ти постъпи, Александре,

но знай аз, не е това последната ти воля!

Ще минат дни, ще минат може би недели,
ще дойдеш сам да ме помолиш,
да ти простя.

Ти грешката си ще съзреш.

Нима дотолкова ще се забравиш,

та можеш ти царица да направиш
момиче някакво без вяра и без род.

Какво ще кажат нашите владици,
какво ще каже нашият народ?

(Свечерява се. Прислужницата влиза.)

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Един болярин е дошъл.

ТЕОДОРА: — Не идва ли след него царя?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Не!

Дошъл е сам и иска сам да ти говори.

ТЕОДОРА: — Да влезе — чакам го.

ИГУМЕНКАТА: — Когато свършиш разговора,
ще дойда да те взема за молитва.

(Игуменката и прислужницата излизат. Влиза Деян)

ДЕЯН: — Царице светла, сега съм пратеник на царя.
Повеля негова ти нося аз.
И както нажеженото желязо пари,
такава тежка вест ти нося в този час.
Но ако мога с нещо да отнема
и огъня и болката да взема,
да ти подам желязото студено,
кълня ти се, направил бих го!
Пред нищо няма да се спра,
дори във този огън сам да изгоря!

ТЕОДОРА: — Болярино, известна ми е твойта преданост!

ДЕЯН: — Аз не познавам женското сърце,
и царя нека беше ме изпратил
на бой далечен срещу враговете,
щях да изтръгна сили непознати,
и с пламък, който ден и нощ ми свети,
победа бих нанесъл на врага.
Или пък нека беше ме лишил
от моето болярство, мойта власт,
от царската си милост.
Да беше ме сразил
със царския си гняв, що тъй добре познавам.
Уви, каква печална слава!
Забрави той победните дела
на верния и храбрия болярин
и не срещу неверните врази,
а го изпрати тук при теб, царице,
сърцето ти без меч да поразя!

ТЕОДОРА: — Аз чакам, говори!

ДЕЯН: — Царице, царът повелява —
оставаш ти завинаги под този покрив
и към света не можеш да прекрачиш вече праг.
И нека клепките ти мокри,
и погледът ти благ
утеха да потърсят в святите икони.

И нека я намерят.
Царице, ти трепериш?

ТЕОДОРА: — Но може ли ме някой
от моя дом завинаги прогони!

ДЕЯН: — Боя се, че тсва завинаги ще бъде!

ТЕОДОРА: — Но моя дом, но моите деца,
какво ще правят там без мене?

ДЕЯН: — Това е дребна грижа —
забрава носи всеки идващ ден.
Животът своите маниста ниже
и ги изръсва, губят се в безкрая.
Децата ти ще бъдат там добре,
животът вън не може да се спре.
Когато идвах аз, видях князете
играеха на двора весели, обзети
от странна радост.
Сърцето детско е от всичко най-неверно.
Пред него, щом се мерне,
дори и пеперуда,
заглежда то в почуда
и тръгва подир нея.
Забравя то и майката рождена
за два-три дена.

ТЕОДОРА: — Но аз, какво ще правя тук?
Върху плещите, сякаш ми са легнали стените
Не идва глас, не идва звук
при мене тука от света,
наоколо е тишина и пустота.
Болярино, не мога тука да остана,
не мога тука да живея!

(Прислужницата влиза)

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Стори ми се, царице, че ме викаш!

ТЕОДОРА: — Не!
Излез веднага! (Прислужницата излиза).

ДЕЯН: — Не ми се вижда тази много от добрите,
дали не й са чужди и очите и ушите?

ТЕОДОРА: — Напразно би било.
Напразни ще са всички съгледвачи!
Аз нямам тайни, нито скрити мисли.
Позорът ми едничък е,
че мога да заплача.
Какво ми още царя повелява?

ДЕЯН: — Ще трябва ти веднага да забравиш,
че някога царица си била.
Дворците, миналата слава,

ще трябва да потънат във мъгла.
Последните си дни в двореца,
като затворница премина.
И ти не знаеш, че се готви
там, още днес да се закотви
едно сърце сред твоя дом.
От утре Сара идва във двореца,
извикани са всичките боляри
и усмирена е законната им ярост.
И аз съм между тях, и ний ще идем
като царица да я видим.
И ако ти попиташ мене,
аз зная, царят думата си не отменя.

ТЕОДОРА: — Такъв позор не се е още срещал!
Нима ума му тя така отнесе,
че той забрави своя дълг,
дългът си на баща и на съпруг?
Къде е правдата, къде е истината тук?
Страстта се вмъкна като вълк
в сърцето му и всичката му кръв изсмука.
Безверната, сред своята празна скука,
положи на дланта си
това отслабнало сърце.
Прехвърля го в ръце
и като с топка си играе с него.
Ала владиците, защо мълчат?
Народът, що ще каже?

ДЕЯН: — Народът вярва в своя цар,
— в делата му и в неговата мъдрост.

ТЕОДОРА: — Добри дела! . . .
Жената жива, синовете — вкъщи
и друга идва вместо нея.
Царю, познавам твойта царска воля,
познавам твоя гняв и твоя нрав!
Добре си спомняме — неотколе,
умът ти беше ясен, здрав,
какво така го помрачи?
Нима момичето със тез очи,
които тъй добре хитруват
и на невинни се приструват,
можа тъй волята ти да отслаби?
Познавам те добре, обичаш красотата
и хубавите песни, ехото в гората,
обичаш умен говор,
и ясно, чисто слово.
А туй момиче просто,
с какво те заплени?

О, Александре, как можа да го направиш,
какво ще кажеш ти на своите синове,
когато те порастнат и научат, че съм тук?

ДЕЯН: — И волята на царя още казва:
децата си ще трябва да забравиш
и никога не трябва да ги видиш вече.
Огдай си мислите на Бога!

ТЕОДОРА: — Това е вече много!
Децата си аз няма да оставя,
децата ми ще трябва те да знаят,
че майка им е жива още,
че там, когато във двореца цели нощи
пируват, чак до утрините ранни,
тук майка им е жива закопана!
Какво ще стане, Александре,
ако народът те последва?
Ако изпъди всеки своята жена,
и на местото ѝ отиде друга,
и в нашта хубава страна
покой да няма никоя съпруга?
Какъв ще бъде примера ти за народа?
О, Александре, има още време, ти свести се!
В ръцете ти е още твойта чест.
Ако ли не, ще има да познаеш
ти моя гняв и моята отплата
за мъките ми днес!

ДЕЯН: — Царице,
до този миг аз бях
тук само пратеник на царя,
сега съм пратеник на своето сърце.
Навън настъпва вече мрака,
и нямам време да почакам
на твоя гняв, на твойта болка края,
за да не кажеш ти, че аз играя
игра опасна с твойта скръб.
Но както се нуждае слабото дръвче
подпора здрава да му турят,
да го не скърши злата буря,
така и моята ръка и моя щит
завинаги подпора могат да ти бъдат.

ТЕОДОРА: — Болярино, това какво е —
измяна срещу царя ли?

ДЕЯН: — Напраздно се боиш, царице,
какви опасни мисли, черни!
На своя цар до гроб оставам верен.
Ала така се случи,

че той със своите дела
устата ми отключи.
Мнозина са се чудили, защо ли
приличам на дърво със сухи стволи;
при моето богатство, знатност, слава,
що моята самотност продължава?
Ала до днес не знае никой още,
в какво безумие течаха моите нощи,
и в дните ми жестоки и студени,
как твоят поглед безразличен върху мене
дълбаеше дълбоката ми рана.
Във боя ми завиждаха за мойта смелост,
завиждаха за хиляди неща.
Не знаеха, че аз поднасях чело
и дирех непрекъснато смъртта,
и исках да изчезна
в една бездънна бездна.
И както мъничкото камъче във мъх обвито
за слънчева милувка бива скрито,
и моли, и зове, и то напраздно вика светлината,
така и аз сред тъмнината,
сред мъх от мрачна безнадеждност,
умирах сам.
И ето, как се случи изведнаж,
самичък аз не знам,
вместо тамян
на жертвеника мога днес пред теб да сложа
сърцето предано не само на болярин,
сърцето предано на мъж!

ТЕОДОРА: — Деяне, погледни ме,
забрави ти, с кого говориш —
със българска царица,
с царица Теодора!

ДЕЯН: — Прости ми!
И ако някога намериш,
че аз съм ти потребен,
повикай ме!... (Излиза)

(Камбанен звън. Влиза игуменката)

ИГУМЕНКАТА: — Царице, да идем на молитва!...

Завеса

ВТОРО ДЕЙСТВИЕ

Първа сцена

Стая в царския дворец. Сара се облича.
Нейната прислужница ѝ помага

САРА: — На теб едничка доверявам всичко.
Аз искам днес от всичките жени
най-хубава да бъда,
пред строгата присъда
на младите боляри и болярки.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Най-хубава ще трябва ти да бъдеш,
че днес е кръстен твоя син.
И завистта навлезе като клин
в сърцата на мнозина.
Голям е празникът за тебе,
защото още ще загребеш
от милостите в този свят, —
от царското сърдце и Божията благодат.

САРА: — Аз трябва хубава да бъда,
защото в празненството много хора
ще си припомнят старата царица Теодора;
ще почнат да сравняват,
ще почнат на везни да мерят,
коя от двете заслужава
да бъде тук зад тези двери.
А губи своята заслуга,
дори самата красота премерена със друга.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: Не може и сравнение да става между двете —
сравнява ли се бурена с градинско цвете?

САРА: — Мъжът ми ме обича и децата също,
ала във таз игра опасна зная
внимателно жената трябва да играе.
И всеки миг ми ставя ясно,
че моя мъж във мислите си скрити
сам без да знае, слага ни и двете на везните

ПРИСЛУЖНИЦАТА: Не бой се!
На тез везни тя сигурно ще скочи до небето.
Нали и без това за там се готви
чрез покаяние и пост,
макар че във поста ѝ вече се съмнявам.

САРА: — Защо?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: От нейната прислужница бърбурва
човек все нещо може да научи.

Настигам я по път, кога отива
на веселба данта си да получи,
за своята скука в манастиря.
Не трябва много да я диря,
по своето празнодумство е прочуга
и винаги из хорските дела се лута.

САРА: — Какво научи ти от нея?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Обичал я болярина Деян.

САРА: — Коя обичал той?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Обичал... Теодора.

САРА: — Това е невъзможно!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Че верно туй било — главата си сече.

САРА: — Добра ми вест донесе,
не може да се отрече.
Но ходи ли при нея той?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Веднаж е ходил там.
Нали е манастир, нали е Божия храм?
Но той безумно я обичал.
За тези си слова
добрата ѝ прислужница
залагаше и своята глава.
Самата тя се хвали, че не знай да сее и оре,
но от любов разбирала добре.

САРА: — Видяла ли си скоро Теодора?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Когато ходих в манастира.

САРА: — Видя ли ти се хубава и млада?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — За млада... не, не може тя да мине,
че под очите ѝ тъмнеят сенки сини.

САРА: — Косата ѝ не е ли побеляла,
и кожата ѝ като мойта ли е бяла?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Когато болката край нас полази,
не може хубостта да се запази.
Увехнала е вече Теодора,
и над челото ѝ лежи и болка и умора.
Ала за влюбени очи
това се не познава, не личи.

САРА: — Огледай ме добре,
след моя първи син
не е ли мойта свежест отлетяла?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — О, ти си все така прекрасна!

САРА: — Но как? Нима я той обича?
Снагата ѝ дали е още стройна?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Царице, ти бъди спокойна,
не може лесно да излезе,
във манастиря който влезе.
Горко ѝ на жената в този свят —
годините кога ѝ сложат зъл печат.

САРА: — Нима годините ще минат и над мене?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Годините ще имат къмто теб пощада,
и до дълбока старост ще останеш млада.
Разпръсвай само грижите си зли,
не пушай във сърцето си скръбта да се всели.

САРА: — Скръб — не, ала омраза винаги ще храня!
Ограбила ме беше тя,
преди да дойда аз, ограбила бе всичките сърца!
А мои можеха да бъдат
и този мъж, и всички други,
дори и нейните деца!

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Не споменават нищо
децата ѝ за нея вече.

САРА: — Не се измамвам лесно аз!
Тук спомена ѝ ще живее вечно,
и всичко, та дори стените
със подозрение към мене са пропити...
Ала защо съм неспокойна,
нали в едно не виждам никакви лъжи,
че царското сърце на мен принадлежи.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — За него ти си галената птичка,
готов е той за тебе да направи всичко.

САРА: — И го направи.
Царица съм и негова съпруга
и то заслужено съм тук.
Виж моите ръце като змии се вият и прегръщат,
снагата ми трепти като топола съща,
кога я вятърът люлее.
Кажи ми, има ли на мене друга равна, —
виж моите коси, виж моите очи, що не отдавна
в полуда хвърляха мъжете.
Съзирах ли, че пламъкът засвети —
от всеки мъж аз можах да направя роб,
през цял живот, дори до неговия гроб.
Край нас минаваха мнозина,
съзреше ли ме някой в нашата градина,
не можеше повторно да не мине.

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Да, чувала съм за това.

САРА: — Избухваха за мене много свади,
ала защо ми са момчета голобради,

боляри храбри и бойци велможи,
когато можех аз да сложа
направо царската корона,
направо да се покача на трона?
Нали за царска слава
едничка царствената хубост заслужава?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: Царица ти единствена не си,
ала по хубост
единствена си ти във този свят!

САРА: Нали затуй и царят ме обикна много?
За царската корона се покръстих аз,
изправих се смирено там пред Бога,
но още тегне върху мене онзи час,
когато коленичих между чужди хора,
и ме нарекоха и мене Теодора.
О, този час аз никога не ще забравя
и няма лесно да простя!
Не стига, че ехтят тук още нейни стъпки,
че нощем ме полазват тръпки,
защо и името ѝ трябваше да нося?

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Било удобно за народа
и за децата, и за всички.

САРА: — Днес кръстиха и моя син.
Дано не ми остане той един!
Жестоко старата ми вяра в мен се плиска,
но затова и откуп скъп от царя ще поискам.
Приех аз втора нейното злокобно име,
но първенството моя син ще трябва да го има

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Щом майката изпада лесно във немилост,
и синовете може във немилост да изпаднат.

САРА; — Обичал я боляринът Деян! . . . Обичал я бо-
ляринът Деян! . . .

О, колко спяпа съм била!
Болярино, ще има да ме помниш!
Да бъдеш покрай мен и да допустна аз,
да мислиш ти за друга?!
И за коя —
За тази що е като дрипа
захвърлена от всички!
Тя нека там —
във своя храм
да пада на колене
и нека там роптае против мене,
но в ничие сърце аз място няма да ѝ дам!
(Влиза прислужник)

ПРИСЛУЖНИЦАТА: — Царице, царят иде!

ИВАН АЛЕКСАНДЪР: — Сам Александър иде, Теодоро!
Готова ли си? Има още малко време,
додето всичките се съберат.

САРА: — Почти, че съм готова.

ЦАРЯТ: — Изглеждаш днес прекрасна.
Ще срещнеш погледите завистливи на жените
и ще изгрееш като месец сред звездите!

САРА: — Пресиляш малко хубостта ми
във обичта си къмто мен.

ЦАРЯТ: — Не. Няма нощ и няма ден
да ме не мъчи стръвен глад
за теб единствена на този свят.

САРА: — Щастлива съм, че обичта ти наградих
със мъжка рожба.

ЦАРЯТ: — О, чзс спокоен, ведър, тих,
при тебе тъй ми е добре!

САРА: — Какво ще кажеш ти за тази огърлица,
добре ли ми стои?

ЦАРЯТ: — Среброто, камъните скъпи,
и платовете от коприна
не щяха същите да бъдат,
ако не беше твоего лице.
И гривните добиват своята цена
на твоите ръце.
А тази гривна с тънки като паяжина нишки,
направена от стар един златар,
ечи от моите въздишки,
дочути още там,
преди да ти я дам!

САРА: — Подарък ми е скъп от тебе — тя.

ЦАРЯТ: — Защото е от мене пръв подарък,
пази я като символ
на нашта трайна обич.
Додето тоз златар е още жив,
ще го накарам да ти обкове
в сребро и злато книга стихове.
А пък след месец,
дори и по за бърже
във кожа от елен молитвеник ще ти подвърже.
И отдалече живописец ще извикам,
по твойте книги образи да начертае!

САРА: — Каза ми го веднаж и вече зная.

ЦАРЯТ: — И черкви нови ти самата ще издигнеш.
Ще събера резбарите от цялата страна,
и славата на моята жена
до края на света ще стигне.
Резбарите ще режат, дълго ще дълбаят.
И ти когато влезеш там за първи път,
главата ти така ще се замае,
очите ти така ще заблестят,
че няма взора си да можеш да откъснеш,
дори до вечер късна.
И дълго ти ще гледаш, с поглед жаден
цветя и плодове, и дракон със език изваден.
А от стените твоят образ ще те гледа
и ще пребъде — векове!

САРА: — Не, друго нещо бих желала аз!

ЦАРЯТ: — Каж ми го, ще го изпълня още този час!
Дошли са пак търговци от Венеция
със много скъпи платове
и с чудно хубави неща.
Не искаш ли да дойдат,
да ти покажат своите стоки?

САРА: — Словата ти са тъй жестоки!

ЦАРЯТ: — Защо?

САРА: — За мене скъпите неща
и всички хубави предмети,
сравнят ли се със хубостта —
бездушна рамка си остават.

ЦАРЯТ: — Ала, какво желаеш ти?

САРА: — Да ме обичаш само.

ЦАРЯТ: — Дете си ти и нищо друго.
Облегнат тук на твойто рамо,
стоял бих до зори.
Ти, сякаш се страхуваш?
Какво смущава твоя дух?

САРА: — Боя се винаги от нещо,
а може би така ми се и струва.
Понякога стените гледат ме зловещо,
понякога във хорските очи
аз виждам, как омразата личи.

ЦАРЯТ: — Какво, ти нещо подозираш?

САРА: — Царю, не ме разбираш!
Не подозирам никого и нищо,
и нека мир да бъде в нашето огнище.
Но мъчичко съм плаха, неспокойна...
За почитта на всички
изглежда, че не съм достойна.

ЦАРЯТ: — Кой дръзна да те оскърби?

САРА: — Не би се някой осмелил,
ала в очите на болярина Деян
поякога чета презрение.

ЦАРЯТ: — Това е невъзможно!
Най-верният от моите хора е Деян;
попаднала си във заблуда, Теодоро!

САРА: — Не искам аз да кажа за измяна —
това за теб е предълбока рана.
Ала изпадам в подозрение,
че от омраза той страни от мене.

ЦАРЯТ: — Зает е много той,
и пред дълга си никога не знай покой.
И мълчалив е, често от тъга обзет е,
а напоследък се разпразя все с князете.
Сам той ги учи още твърде рано,
добри и храбри воители да станат,
и като майка бди над тях
да не попаднат в изкушение и грях.

САРА: — Да се разбедя бих искала
сама във моите думи.

ЦАРЯТ: — Това не ще да бъде тъй далече,
ще ти представя случай още тази вечер.
Деян ще бъде там.
Оставя ли те насаме със него,
ти разговор почни:
ще видиш, колко много ни е предан,
как ни той обича...
Желая аз, покой да имаш в моя дом.
(Влиза прислужник)

ПРИСЛУЖНИКЪТ: — Дошли са вече всички.

ЦАРЯТ: — Тогава да вървим!

Втора сцена

Прием по случай кръщението на Иван Шишман.
 Поканени са приближените на царското семейство.
 Градина осветена, музика, игри. В дъното зала, от
 която се носят гласове:

- Да живее България!
- Да живее!
- Да живее цар Иван Александър!
- Да живее!
- Да живее царица Теодора!
- Да живее!
- Да живее княз Иван Шишман!
- Да живее! . .

(Свири тиха музика. Излиза Деян на терасата)

ДЕЯН: — Започват вече тържествата
 във чест на малкия Иван Шишман.
 Сега по неговата нежна кожа,
 по розовата топла плът,
 отблясъци от светлини играят.
 Край мъничките кротки ноздри
 се вият винените пări на живота,
 и подлостта усмихната и дръзка
 шуми пред трона и във верност се кълне.
 Крадци, убийци и лъжци,
 на почит вий сте днес
 и между вас Деян ще трябва да живее! . . .
 Но ако трябва аз невиността във грях да въвлеча,
 или от честния приятел зъл негодник да направя,
 то значи, беззаконието дете броди
 да има пълно право,
 и грешните присъди този що издава,
 да бъде честен съдник! . . .
 Любов, любов, любов!
 Не ми шепти, о, плът, че времето лети,
 че някога живота ми ще бъде, като меча изхабен
 положен в ножницата за покой.
 А разбунтувам ли се,
 не ме утешавай,
 че колкото отивам близо до смъртта,
 по-лесно ще ми бъде аз да се смиря.
 Нима е жертва за старика
 да се откаже от остатъка живот,
 или беззъбата уста — от пищната храна?
 Не би било и згуба за вечното море,
 ако пропустне капчицата дъжд;

или нощта, която носи в своя черен плащ звездите,
ако изръси някоя звезда.
Пустинята жадува капка дъжд,
и младият живот копней за пълни дни!
Спустни се, нощ, и заличи ти всичко!
Вземи на своя скут детето
и люлей тайната на бъдните му дни.
Във тази земя, където бурите помитат мъдростта,
и правдата е гонена като пропаднала жена,
Деяне, ти бъди на стража!
(Отдалечава се. На терасата се явяват трите болярки).

ПЪРВА БОЛЯРКА: — Не можем тъй пред нея да се спрем,
като че ли човек не сме видяли!

ВТОРА БОЛЯРКА: — Ала не можем пък да прием и ядем,
като че ли не сме от два дни яли.

ПЪРВА БОЛЯРКА: — Красива е! . . . Кое е право — право!
Но. . . във очите ѝ играе нещичко лукаво.

ВТОРА БОЛЯРКА: — Не бързай,
не може още нищо да се каже,
че само бъдещето ще покаже.

ПЪРВА БОЛЯРКА: — Какво ще каже — познавам я така добре!
Дойде ли тя до тук,
не може вече нищо да я спре.

ВТОРА БОЛЯРКА: — Нали я знаем всички? Най-подир
не е отрасла ни в дворец, ни в манастир.
И тъй да се рече, додето бе мома,
по улиците шетреше сама.

ТРЕТА БОЛЯРКА: — Това се казва щастие да имаш!

ВТОРА БОЛЯРКА: — Това голямо щастие
докара другиму нещастие!

ПЪРВА БОЛЯРКА: — Сложи си ти завеса на очите
и си мисли, че твоите дела са скрити.

ТРЕТА БОЛЯРКА: — Прекрасна е, не можем да откажем!

ПЪРВА БОЛЯРКА: — За тази нейна хубост
сам Бог ще я накаже.

ВТОРА БОЛЯРКА: — Но хубостта ѝ я видяхме,
не е пък толкова голяма —
устата ѝ е, ей такава яма!

ПЪРВА БОЛЯРКА: — И зъбите ѝ малко криви.

ВТОРА БОЛЯРКА: — Очите ѝ, макар че са игриви,
не са ни черни, нито сини, ами сиви.

ТРЕТА БОЛЯРКА: — И ще увехне много бърже,
изглежда доста слаба.

ПЪРВА БОЛЯРКА: — След някоя година,
ще е същинска баба!

ВТОРА БОЛЯРКА: — А твоят мъж в очите все я гледа.

ПЪРВА БОЛЯРКА: — Ех, то и твоят,
когато с нея разговаря,
устата си едва, едва отваря
да го не види, че си няма зъби.

ВТОРА БОЛЯРКА: — Той нека няма зъби.
Добър си е за мене —
порастнаха децата,
та ми олекна на главата!
Но другите жени мъжете си да пазят,
на тези на които
децата още лазят!

(Излиза Деян)

ДЕЯН: — За хладина сте наизлезли във навечно.

ТРЕТА БОЛЯРКА: — За хладина, но вече трябва да се приберем.
(Връщат се в залата. Деян гледа
към града. Влизат Сара и царят.)

ЦАРЯТ: — Каква прекрасна нощ!

САРА: — Царю, къде отива месецът през всяка нощ?

ЦАРЯТ: — И месецът прилича на човека —
върви, не знае, що ще срещне в своя път.
Додето го погледнеш ясен,
след час се скрий зад облачна покривка мека.
Така е и с човека —
тъй дните му текат:
едно е било вчера, днес е друго,
и ако имаш ден на щастие,
сто дни на скърби ще те сполетят!

САРА: — Аз мисля, Александре,
че случи ли се ден на скръб,
сто дни на щастие
след него се редят.

ЦАРЯТ: — Дай Боже, ти да имаш право, Теодоро!

(Деян тръгва да излезе)

Деяне, остани!

Виж Янтра, как се вий и свети,
и месецът потапя пръсти в нейните води.
Като сред своя свита между ясните звезди,
той взор към нас отправя
и ръси благодат, и тихо благославя.

Я погледни!
Трапезица е цяла в светлини,
и цяло Търново празнува
кръщението на моя син.

ДЕЯН: — Когато идва нов човек,
той иде да извърши нещо в този свят!

ЦАРЯТ: — Загадъчен си тази вечер!... (Излиза)

САРА: — Болярино, защо си тъжен?

ДЕЯН: — Не може да се каже, че съм тъжен.

САРА: — Не те ли радва днешният ни празник?
Не те ли радват царските успехи?

ДЕЯН: — В живота си познавам малко дни на радост
и те съвпадат с радостта на този дом.

САРА: — А миналите дни на твойто детство?

ДЕЯН: — Не си ги спомням вече,
не ги броя във моя истински живот.

САРА: — О, значи твойт истински живот започна,
откакто възмъжа?

ДЕЯН: — Почти — не е лъжа.

САРА: — Какво така пресече твой друм?

ДЕЯН: — Тук няма тайна.
Аз бях болярин на един достоен цар —
болярин верен на дома му и на челядта му.

САРА: — Да, виждам, благодаря ти много!
Във тези времена, когато
измяната пристъпва в миг със стъпки леки,
човек не може да се довери на всеки.

ДЕЯН: — Не е ли малко хладно тук за тебе?

САРА: — Не, не! Там вътре е задушно...
Аз още, щом дойдох, разбрах,
че ти от другите си тъй различен,
на теб не ти приляга грях,
и вижда се, че ти обичаш
от все сърце и царя си и неговия дом.
Аз бях те виждала, преди да дойда във двореца,
бях чувала за тебе...
Но, докато във бащиния дом,
в градината стоях сама,

не бях те виждала да минеш край дома.
Познавах всичките боляри,
минаваха край нас, доде часът удари
на моята женитба.
С една усмивка можех да изтръгна
богатството им и честта им,
дори и твърдата им верност къмто царя.
С една въздишка можех да попаря
сърцата им, тъй както първата слана
попарва есенното цвете!

ДЕЯН: — Това сме ний мъжете!

САРА: — Но чудно е понякога и нашето сърце,
отвърща се самото то, не иска
това, което се намира близо,
и към далечното простира трепетно ръце.
И нека не потъва туй в забрава,
че по-желано е това — в далечината що остава!

ДЕЯН: — И верни са, но и неверни твоите думи.
Понякога стои човек до някоя река.
Могъща е реката,
от много извори е пила —
дълбока, пълноводна
тя тръгва да пои полята.
Стоиш пред нея жаден ти,
под ясен свод, под слънчеви лъчи
и тръгваш в миг към планината,
сред тъмната гора да дириш извор чист!

САРА: — И ти ли тръгна в планината?

ДЕЯН: — Аз нямах миг свободно време.

САРА: — Така ли?

ДЕЯН: — По цели месеци със враговете бих се като мълния
и моя гордост бе —
достойно царската повеля да изпълня;
дългът ми бе — покой за нашата страна.
От този дом далеч да бъде всякаква злина.

САРА: — Болярино, защо ме лъжеш?
Нима допустна ти дългът ти да превземе
и част от твоего любовно време?

ДЕЯН: — Не се ожених до сега.

САРА: — Така, но любовта е най-немирното дете
и не в домашните градини,
а в храстите обича да играе и расте.

ДЕЯН: — Ако дадеш ръката си на дявола,
не чакай благодат от Божата десница.

САРА: — Далече нека са от нас и дяволът и Бог,
човек си е човек!

ДЕЯН: — Човек сърцето си от дявола да пази,
сърцето ни е буен кон и без юзди,
то всичко може да погази
и всичко да обърне в прах и дим.
На война приляга,
на своя кон юздите да затяга,
изпусне ли ги той веднаж,
не може да остане верен мъж.
Ако от таз беда не се запази,
законите човешки лесно ще погази.
И затова под този жарък небосклон,
в едничък път ще трябва да отпраща своя кон!..

(С усмивка)

Тогава може да се случи
и нищо никога да не получи.

САРА: — Все друго е. когато знаеш,
че някой те обича и желае.
Светът изглежда празен в самотата.
Лежиш в леглото нощем, тегне тишината,
звездите през прозореца надничат,
а може би и те да се обичат.
Шумят дърветата навън,
ти чуваш глас, ти чуваш звън
и повече не можеш да останеш.
Излизаш тихо във заспалата градина,
а вятърът с косите ти, като със пръсти си играе.
Не искаш тази ласка да отмине,
и тичаш срещу вятъра нехаен.
Звездите все така горят,
а мъничките буболечки спят! . . .
И в миг престава вятърът да вее,
дърветата замлъкват, не шумят,
и цялата земя, като огромна люлка, те люлее.
Тогава виждаш ти червено цвете в мрака
и изведнаж си спомняш, някой страстно те **желай**
и чака.

И почваш да дочуваш шум сред тишината,
помисляш си, дали реката,
там долу в пропастта,
бучи, достига твоите уши.

Услушваш се. Шуми в сърцето ти кръвта,
готова да те заглуши. . .

(Мълчание. Деян я гледа изненадан. Сара е нервна.
Изпуска гривната си)

САРА: — Какво направих!
Изпуснах скъпата си гривна!

(Деян подава гривната)

Сложи ми я, Деяне, че сама не мога! . .

(Деян закопчава гривната)

От Александър пръв ми е подарък,
поръчал ми е, много да я пазя,
че символ била. . .

(Деян ѝ пуца ръката спокоен.

Сара избухва в нервен смях,
откопчава гривната и я хвърля.

Изтичва към вратата и вика изплашена)

Царю, каква беда! Каква беда —
загубих твойта гривна!

(Чува се глас от залата)

— Да живее княз Иван Шишман! . .

(Сара се спира на вратата, като
вкаменена. Гласовете продължават)

— Да живее!

— Да живее!

— Да живее! . . .

(З А В Е С Я)

(Следва)

ЕСТЕТИКА — ИЗХОДНИ НАЧАЛА И ПРОБЛЕМАТИКА

ПРОФ. ВЕНЕЛИН ГАНЕВ

I.

Първичната и основна даденост на естетиката е естетичното преживяване. То лежи в основата на всяко художествено творчество и е неизбежният съпътник на всяко естетично съзерцание, на всяко естетично възприемане и на всяка естетична наслада. Естетичното съзерцание, естетичното възприемане и естетичната наслада са включени в него. А естетичното, артистичното и художествено творчество са негово превъплотение и негов резултат.

Но, макар и тъй тясно свързани със естетичното преживяване, все пак съзерцанието, възприемането и насладата, от една страна, и естетичното творчество или превъплотение, от друга страна, не изчерпват цялостното негово съдържание. Освен естетичното съзерцание, възприемане и наслада, освен естетичното творчество и превъплотение, естетичното преживяване включва в си себе още други душевни и духовни елементи, които са необходими предпоставки за тяхното възникване, отъзнаване и цялостно проявление. Това са всички ония състояния на нашето съзнание, цялостният, пълнокръвен душевен и духовен наш монолитен живот, които са необходимата душевна и духовна атмосфера на всяко естетично съзерцание, на всяко естетично възприемане, на всяка естетична наслада, на всяко естетично творчество и естетично превъплотение. Всички тия състояния на нашето съзнание са различни, според различните обекти, предизвикали или превъплотили съответни естетични преживявания. Те са различни, според различните епохи и различните индивидуални съзнания, в които възникват, оформят се и се развиват едни или други естетични преживявания. Едни са напр. състоянията на нашето съзнание, цялостният наш душевен и духовен резонанс, които са потребни за естетичното съзерцание, възприемаен и наслада на един красив слънчев залез, и други са ония, които са потребни за създаването, а след това за естетичното съзерцание и възприемане на една „Божествена комедия“, на едни Микел Анжели статуи и картини, или на една Бетовенова симфония.

Тъй изяснено, естетичното преживяване лежи в основата и на всяко естетично размишление, което има за предмет естетичното преживяване, разгледано под едно или друго осветление. Всяко естетично размишление се стреми, или да изясни същността и основ-

ните иманентни елементи на естетичното преживяване, или да определи неговата роля и значение в творческия артистичен процес, или, най-после, да установи предпоставките, при наличността на които завършеното артистично произведение може да предизвика съответни естетични преживявания в други.

В зависимост от естетичното преживяване се определя и цялата проблематика на естетиката като наука. Тая проблематика включва в себе си, преди всичко, проблема относно пълното научно очертание на естетичното преживяване като особена даденост на емпиричната действителност, относно научното изяснение на неговата истинска същност, относно пълната негова научна характеристика, като особена категория състояния на нашето съзнание. Тя включва в себе си, след това, и проблема относно ролята на естетичното преживяване в творческия артистичен процес, в неговото артистично превъплощаване от страна на художника в определени произведения на изкуството. Най-после, проблематиката на естетиката като наука включва в себе си още от една страна, проблема относно предпоставките, при наличността на които естетичното преживяване, възникнало в съзнанието на художника, може да достигне до адекватното си превъплощение в съответно произведение на изкуството, а от друга страна, проблема относно предпоставките, при чиято наличност завършеното произведение на изкуството или всеки друг предмет, особено природата и нейните разнообразни проявления, могат да предизвикат възникването на естетични преживявания в тяхния създател.

II

При така изяснената нейна проблематика, естетиката като наука разкрива две свои страни. Едната е описателна и обяснителна. Другата е конструктивна и нормативна. Първата лежи върху плоскостта на психологията. Тя си поставя за задача да опише, познае и осъзнае естетичното преживяване като особена категория състояния на нашето съзнание. Втората лежи върху плоскостта на нормативните изисквания и нормативните необходимости. Тя си поставя за задача, да установи въз основа на резултатите, получени от описанието, познанието и осъзнаването на естетичното преживяване, предпоставките, въздигнати в естетични критерии, респ. в естетични норми. Тия предпоставки, критерии, норми, превърнати в ценностни съждения, определят, как може да се достигне до най-адекватното превъплощение на определени естетични преживявания в съответни художествени произведения и кога тия произведения могат да предизвикат по-пълни естетични наслаждения.

Описателната и обяснителната страна на естетиката като наука си поставя за задача, преди всичко, да опише, познае и осъзнае естетичното преживяване, да установи и обясни неговата същност, неговия генезис и вътрешната логика на неговия динамизъм, на неговото възникване, оформяване и развитие. Но понеже естетичното преживяване възниква и се оформя в нашето съзнание

обикновено под въздействието на един определен обект, под въздействието на околната природа или под въздействието на определени наши душевни и духовни състояния, или под въздействието на съзерцавани художествени произведения, описателната и обяснителната страна на естетиката като наука си поставя още за задача да установи и опише ония атрибути на обекта, под въздействието на които възникват и се оформят естетични наши преживявания, да установи, опише, обясни, съзнае и осъзнае връзките и съотношенията между същите атрибути и предизвиканите под тяхното въздействие наши естетични преживявания. Най-после, описателната и обяснителната страна на естетиката като наука си поставя за задача, да установи, опише, обясни, познае и осъзнае средствата, които са действително използвани от различните художници при създаване на тяхните художествени произведения с всичките им естетични атрибути и чрез които те достигат до повече или по-малко адекватното превъплотение на естетичните си преживявания в създаденото от тях както да установи, опише, обясни, съзнае и осъзнае начините и процесите на това използване. Тя си поставя още за задача, да установи, опише, съзнае, осъзнае и опознае предпоставките, при наличността на които едно художествено произведение, заедно с неговите естетични атрибути, достига до там, че действително предизвиква в съзнанието на ония, които го съзерцават, възникването и оформяването на естетични преживявания, повече или по-малко адекватни с естетичните преживявания, превъплотени от художника в неговото произведение, а понякога даже свършено други, в сравнение с преживяните от художника.

Първата измежду последните две задачи на естетиката като наука се свежда към проблема за творческия артистичен процес, неговата психология, логика, динамизъм и естетика. Втората се свежда към проблема за съзерцателния естетичен процес, неговата психология, логика, динамизъм и естетика.

Конструктивната и нормативна страна на естетиката като наука лежи не вече върху плоскостта на психологични дадености, а върху плоскостта на нормативни изисквания и нормативни необходимости. Тя си поставя за задача, да установи, съзнае, познае и осъзнае въз основа на резултатите, получени от описателната и обяснителната естетика, от познанието и осъзнаването на артистичното творчество, на естетичното съзерцание и наслаждение, ръководните начала, нормите и критериите, които като ценностни съждения определят, какво трябва да направи художникът, за да достигне до най-адекватното превъплотение на естетичните си преживявания и замисли в артистичното си произведение, или да достигне до най-съвършеното художествено произведение. Тя си поставя още за задача, да установи, съзнае, познае и осъзнае въз основа на същите резултати нормите и критериите, които като ценностни съждения определят какви качества или какви атрибути трябва да притежава едно художествено произведение или един обект въобще,

за да може да предизвика у оня, който го съзерцава, съответни естетични преживявания и естетични наслаждения. Конструктивната и нормативната естетика си поставя и трета задача, която произтича от самата същност на естетичните преживявания и се намира в пълна функционална зависимост от нея.

Естетичните преживявания, разгледани чисто психологично, разкриват покрай всички ония елементи, които образуват тяхна същност и непроменливото им битие, като естетични преживявания, множество други елементи, които засилват първите и им създават една по-одухотворена и по-вдълбочена атмосфера, един по-плътен и по-пълнокръвен резонанс. Тия втори елементи подлежат на една постоянна промяна, постъпна еволюция и проявяват един непрекъснат динамизъм. Такива са напр. всички ония елементи, на които се дължат неизброимите гами от най-разнообразни отсенки в естетичните преживявания, по-големият или по-малкият финес в тях, по-голямата или по-малка тяхна културна одухотвореност, по-голямата или по-малката им душевна и духовна вдълбоченост. Това са и всички ония елементи, на които се дължи възникването, оформяването, кристализирането и развитието на един или друг художествен стил. Това са напр. всички ония елементи, които се свеждат към ненадминатата хармония и симетрия между духовното и материалното, или между благородни чувства на дълг, необходимостите на живота и изискванията на съдбата, тъй характерни за античното изкуство. Или пък това са всички ония елементи, които се свеждат към благородството, сдържаността, измереността, възвишеността и готовността да се жертвуват личните копнежи пред дълга, тъй присъщи на новия класицизъм; или към титаничната, бурната, несдържаната емоционална експанзивност и най-разнообразната и неочаквана сбразна фантастичност, тъй отличителни за романтизма; или към артистичната екзалтация и към художественото превъзсъздаване на действителността, особено на отрицателните нейни проявления, така типични за реализма и натурализма; или към артистичната изисканост в подбора на художествени средства и артистичната сдържаност, насочена към сво, бодни художествени внушения и свободни естетични настроения, тъй характерни за символизма и т. н. и т. н. Към преживяването на едни или други от същите тия елементи са насочени всички желания, всички копнежи и стремежи на ония, които предпочитат артистичните произведения на една школа пред друга, един художествен стил пред друг. Всички тия елементи, съответно обединени в една върховна синтеза и в това им синтетично обединение, въздигнати в образец на най-съвършени артистични произведения и естетични преживявания, образуват същността на художествения идеал. Тоя идеал е променлив. Той се мени според различните исторични епохи или, според различните среди и различните душевни и духовни тежнения на отделни личности през една и съща историческа епоха. Но, покрай тази си променливост, той запазва и една непроменлива своя същност на художествен идеал. Това е

неговата същност на върховна естетична синтеза и неговата функция да служи в битието си на такава синтеза за образец на най-съвършени художествени превъплощения и художествени произведения. Художественият идеал е ориентиран към превъплощението си, преди всичко, в едно артистично произведение и в съответни естетични преживявания, независимо от всякава школа и художествен стил.

Третата задача на конструктивната и нормативна естетика има за предмет артистичния идеал. Тя се свежда към съвокупността на всички ония проблеми, които се поставят във връзка с установяването на най-съвършения артистичен идеал, като върховно начало и върховен критерий на най-съвършеното, най-одухотвореното и най-вдълбоченото артистично произведение, респ. на най-съвършеното, най-одухотвореното и най-вдълбоченото естетично преживяване. Чрез тази трета задача конструктивната и нормативна естетика определя оня естетичен идеал към артистичното превъплощение на който художникът следва да се стреми и съобразно с който той трябва да превъзсъздава художествените си произведения. Чрез нея конструктивната и нормативна естетика определя и оня естетичен идеал, до който трябва да се издигнат естетичните преживявания, както на художника, тъй и на съзрателя.

Конструктивната и нормативна естетика лежи в основата на всяка художествена и артистична критика. Тя лежи в основата на всяка критична оценка и преоценка на артистични произведения и на естетични преживявания.

На естетиката като наука не са чужди средствата, чрез използването на които художникът създава артистичното си произведение и достига до повече или по малко адекватното превъплощение на естетичните си преживявания в него. Една от задачите на описателната и обяснителна естетика се заключава и в научното описание, обяснение, познание и осъзнаване на тия средства в тяхните съотношения с превъплотените чрез тях естетични преживявания на художника, в неговите артистични преживявания, респ. в тяхните съотношения с качествата на артистичното произведение, предизвикали по-непосредно естетични преживявания у неговите съзратели. Но самото усвояване на тия средства не е предмет и задача на естетиката като наука. То състава предмет и задача на художествената техника, на техническите знания и сръчности, без които никой художник не може да достигне до едно по-адекватно превъплотяване на естетичните си преживявания и до създаването на по-съвършени артистични произведения. Без тия знания често пъти и съзрателят на артистични произведения не би могъл да достигне до по-вдълбочено и всестранно проникване на съзрчаваното артистично произведение и до по-адекватни естетични преживявания, възникнали под негово въздействие.

III

Макар и поставени върху различни плоскости, описателната и обяснителната естетика, от една страна, и конструктивната или нор-

мативната, от друга страна, се намират в тесни връзки една с друга. Те се намират и в постоянни взаимни въздействия.

Конструктивната и нормативната естетика изгражда своите ръководни начала, своите критерии и норми въз основа на данни, установени от описателната и обяснителната естетика. Тя не само ги изгражда по тоя начин, но и постоянно ги мени съобразно с промените, по-вдълбочени прониквания в същността и предпоставките на естетичните преживявания, постигнати от описателната и обяснителната естетика. Дори всичко онова, което засяга естетичния идеал, неговите елементи и включената в него естетична синтеза, конструктивната и нормативна естетика установява съобразно с едно по-вдълбочено интуитивно проникване в истинската същност на естетичното преживяване, т. е. съобразно с данни, разкрити преди всичко от описателната и обяснителна естетика. Тепърва след подобно едно проникване, конструктивната и нормативна естетика е в състояние да проектира желаните бъдещи естетични преживявания, да осмисли, съзнае и осъзнае желаните техни елементи и чрез съответна синтеза да ги сбедини в един естетичен идеал.

В не по-малка зависимост се намират и описателната естетика от конструктивната и нормативната. Ръководните начала, критериите, нормите и естетичните идеали, установени, осмислени и осъзнати от конструктивната и нормативна естетика, способствуват за по-вдълбоченото и по-проникновено описание, обяснение, познание и осмисляне на художествените произведения, създадени под тяхно въздействие, и на естетичните преживявания, превъплотени в тия произведения или възникнали при тяхното съзерцание.

В аналогични връзки и аналогични взаимни съотношения се намират, също така, и самите естетични преживявания, съпоставени с ръководните начала, критериите, нормите и естетичните идеали, които ги визират. Естетичните преживявания са първичните данни, въз основа на които възникват, оформяват се, кристализуват, осмислят се и се осъзнават всички естетични ръководни начала, критерии, норми и естетични идеали като особени състояния на нашето съзнание. От своя страна, тъй възникналите, оформени, кристализувани, съзнати, осъзнати и осмислени естетични ръководни начала, критерии, норми и естетични идеали сами се превръщат в елементи от естетични преживявания. Това са естетичните преживявания, превъплотени в художествени произведения, създадени при тяхното спазване или под тяхното въздействие. Това са и естетичните преживявания, възникнали при съзерцанието на тъй създадените художествени произведения. Впрочем тия връзки и съотношения между естетичните преживявания, от една страна, и естетичните ръководни начала, критерии, норми и естетични идеали, от друга страна, се установяват, обосновават и обясняват сами по себе си. Всички те са особена категория еднородни съотношения на нашето цялостно съзнание. Всички те са еднородни проявления на цялостния наш душевен и духовен живот, отделни и еднородни моменти на цялостния поток наши преживявания. Вследствие на

това, едните и другите, не могат да не се намират в постоянни, тесни връзки и в постоянни съотношения на взаимна зависимост. Техните връзки и съотношения на взаимна зависимост са обикновените връзки и съотношения на взаимна зависимост между душевното и духовното, между фактически даденото и нормативно преживяването.

IV

Основната проблематика на естетиката като наука е проблематиката на естетичното преживяване. Тя обхваща всички проблеми, които поставя естетичното преживяване във всички негови проявления. Нейното основно значение произтича от значението на естетичното преживяване като първична даденост на всяко естетично познание.

Както се отбеляза, естетичното преживяване лежи в основата на всяко естетично съзерцание и на всяко художествено творчество. То е иманентно даденият предмет на всеки естетичен размисъл, изначалният негов обект, изходното негово положение и крайната му цел. Иманентно даденият негов предмет и изначален негов обект е то заради това, защото няма и не може да има естетично размисление и естетично познание, без това размисление или познание да не визира преко или косвено естетичното преживяване, било самото естетично преживяване, като особено състояние на нашето съзнание, било художественото произведение, като въплъщение и извор на естетични преживявания. Изходно начало на всеки естетичен размисъл е то заради това, защото е първичният двигател на творческия художествен процес, завършил с неговото превъплотяване в художественото произведение. Крайната цел на всеки естетичен размисъл е то, заради това, защото към него е ориентиран всеки обект, който има едно определено естетично значение, всяка картина на природата или всяко артистично произведение, и защото към неговото възникване, осмисляне и осъзнаване е насочено всяко естетично съзерцание и наслада. Вследствие на това негово значение, естетичното преживяване и неговото пълно и всестранно познание лежи в основата, както на описателната и обяснителна, така и на конструктивната и нормативна естетика.

Между всички проблеми, обхванати в тъй изяснената проблематика на естетичното преживяване, основните и най-общите са ония, които засягат самата същност на естетичните преживявания, като особена категория състояния на нашето съзнание. Това са всички ония проблеми, които се поставят във връзка с естетичните преживявания, като особена категория дадености на емпиричната психологично-естетична действителност. Тия проблеми са и най-общите. Те засягат самото естетично преживяване независимо от различните модалитети на неговата конкретна даденост. Те засягат най-общите негови страни, присъщи на всяко естетично преживяване и оставащи непроменливи при всички променливи модалитети на неговото конкретно проявление.

Освен проблемите, които се поставят във връзка със самата същност на естетичните преживявания, проблематиката на естетиката като наука обхваща и други. Това са всички ония проблеми, които произтичат от различните модалитети на емпирично дадените и емпирично познатите естетични преживявания.

Всички модалитети, при които се проявяват естетичните преживявания, се свеждат към две основни състояния на нашето съзнание, при наличността на които ни се разкриват емпирично дадените и емпирично познатите естетични преживявания. Едните се заключават в модалитетите на естетичните приживявания, които са присъщи на естетичното съзерцание и естетичното наслаждение. Другите се заключават в модалитетите на естетичните преживявания, които са присъщи на артистичното творчество, на артистичното превъплотение в художествени произведения. Първите се свеждат към естетичните преживявания на ония, които съзерцават естетични обекти, природни красоти или артистични произведения, и които са включени в процеса на естетичното съзерцание и наслаждение. Вторите се свеждат към естетичните преживявания от страна на художника, отдаден на артистични превъплотения и са включени в творческия процес на превъплотени естетични преживявания, на художествени произведения и артистични паметници.

Естетичните преживявания, включени в единия или другия процес, разкриват някои не маловажни различия в модалитетите на тяхната емпирична даденост. Това са различията, които, разглеждани в техните най-общи и основни очертания, се свеждат към съответни различия между елементите на един пасивен, емоционално преситен и един активен, волево ориентиран душевен процес. Естетичното съзерцание, респ. естетичното наслаждение са по своята същност изключително пасивни, емоционално преситени душевни процеси. А творческият процес на превъплотени естетични преживявания в художествени произведения и артистични паметници е по своята основна същност един активен, волево ориентиран процес. Съобразно с това, естетичните преживявания, включени в процеса на естетичните съзерцания или на естетичното наслаждение са по своята основна същност и по своите най-общи очертания пасивни, емоционално преситени състояния на нашето съзнание. А естетичните преживявания, включени в художествения творчески процес са по своята основна същност и по най-общите си очертания активни, волево ориентирани състояния на нашето съзнание. Първите се характеризуват с тяхната статичност, затвореност и самозадоволеност, без да разкриват какъвто и да било устрем към творческа активност, към надминаване границите на индивидуалното съзнание чрез тяхното увековечаване в трайни, обективни паметници на творческото наше съзнание. Те се изживяват не като звена от една обща верига преживявания, завършили с активното тяхно превъплотение в нови, обективни дадености, а се изживяват като особени душевни състояния, които сами запълват почти цялостното наше съзнание със своето всестранно и всеобхващащо въз-

действие върху него. Вторите се характеризуват с тяхната динамичност, с устрема да надхвърлят границите на индивидуалното съзнание чрез тяхното превъплотение в съответни трайни и обективно дадени паметници на индивидуалното творчество. Те се изживяват не като затворени и самозадоволяващи се състояния на нашето съзнание, а като необходими звена, които заедно с други съответни преживявания обуславят и определят целия творчески художествен процес, завършил с тяхното превъплотение в художествени произведения. Естетичните преживявания, включени в творческия артистичен процес, се изживяват още и като естетични замисли, а след това и като стимули или двигатели, под въздействието на които се оформят в съзнанието на художника всички страни на замисленото от него артистично произведение и се достига до пълното проявление на цялостния творчески волев процес, до окончателното създаване на художественото произведение.

Тия тъй очертани и тъй изяснени различия в модалитетите на емпирично дадените естетични преживявания поставят и съответно различни проблеми в общата проблематика на естетиката като наука. Първите проблеми са свързани със статичната даденост на естетичните преживявания като елементи от пасивния процес на естетични съзерцания и наслаждения. Вторите са поставените във връзка с динамичната даденост на естетичните преживявания като елементи от активния волев процес на артистично творчество и художествено превъзсъздаване.

Някои от проблемите, поставени във връзка със статичната даденост на естетичните преживявания, във връзка с тяхната даденост като елементи в пасивния процес на естетичното съзерцание и наслаждение, имат особено значение в общата проблематика на естетиката като наука. Това са ония проблеми, които в същото време засягат самата същност на естетичните преживявания, тяхната основна и най-обща характеристика. Това са проблемите, които се покриват с основните и най-общии проблеми на естетиката като наука, поставени от всяко естетично преживяване, с естетичното преживяване въобще.

Това особено значение на проблемите, свързани със статичната даденост на естетичните преживявания, произтича от съответни особености в модалитетите на тяхното изживяване. Естетичните преживявания, разгледани в тяхната статична даденост, в тяхната даденост като елементи на естетични съзерцания и наслаждения, се отличават с тяхната сравнително по-голяма непримесеност с други сродни или чужди, еднородни или разнородни преживявания. В тоя модалитет на тяхната даденост, естетичните преживявания се разкриват в тяхния, тъй да се каже, чист вид, като особена категория емоционално преситени преживявания, които завладяват цялото наше съзнание чрез всеобхващащото си въздействие върху него, определят тона, качеството, насоката, съдържанието на познатият и новия поток и, като отстраняват, поглъщат, подават, изравняват всичко друго чуждо и разнородно, по-

казват истинската си същност, истинската и неизменна същност на естетичните преживявания при всички модалитети на тяхната емпирична даденост. Вследствие на това, основните и най-важните проблеми, които се поставят във връзка с тая категория естетични преживявания, проблемите, които се поставят преди всички други, се покриват и не могат да не се покрият с основните проблеми на естетиката като наука, с проблемите за истинската и неизменна същност на всички естетични преживявания, независимо от конкретните модалитети на тяхната емпирична даденост.

Извън проблемите относно същността на естетичните преживявания, разгледани в тяхната статична даденост, относно характерните им особености и тяхното всестранно въздействие върху цялостното наше съзнание, проблематиката на естетиката като наука обхваща и множество други. Най-съществените между тях са всички ония проблеми, които се поставят във връзка с естетичните обекти, с тяхната същност, характерни особености и съотношения с естетичните преживявания, възникнали под тяхно въздействие, под въздействието на тяхното възприемане и съзерцание. С други думи казано, това са проблемите, които се поставят във връзка със същността и характерните особености на естетичните обекти, като определените състояния на нещото съзнание, природните красоти и всички паметници на изкуството, чието възприемане и съзерцание е в състояние да предизвика и действително предизвиква възникването и изживяването на естетични преживявания. Това са още и проблемите относно всички възможни съотношения между тия естетични обекти и преживявания, възникнали под тяхно въздействие, под въздействието на тяхното възприемане и съзерцание.

Цялата тая втора група проблеми не са по маловажни от първата група проблеми относно същността на естетичните преживявания и техните характерни особености. Но всички те, тяхната правилна постановка и разрешение, предпоставят правилната постановка и изяснение на основните проблеми, включени в общата и цялостна проблематика на естетиката като наука, на проблемите относно всестранното и проникновено разбиране на естетичните преживявания в тяхната статична даденост, същността на тия преживявания и характерните им особености. Другите проблеми, относно естетичните обекти, тяхната същност, характерни особености и съотношенията им с естетичните преживявания, възниквали под тяхното въздействие, разкриват истинския си смисъл и могат правилно да бъдат разрешени само тогава, когато предварително се изяснят проблемите относно същността и характерните особености на естетичните преживявания. Кои обекти са естетични, се определя в зависимост не от феноменологичната тяхна същност, като определени дадености на емпиричната действителност, а в зависимост от определени последици на тяхното възприемане и съзерцание върху нашето съзнание. Те се определят в зависимост само от обстоятелството, че тяхното възприемане и съзерцание предиз-

виква в нас възникването и протичането на естетични преживявания. Качеството, атрибутът естетичен не е иманентно необходимо качество, иманентно необходим атрибут на обектите, които се обособяват чрез тях в отделна група обекти, в естетични обекти, а е качество или атрибут, установени в зависимост от функцията на тия обекти, да предизвикат чрез тяхното възприемане и съзерцание възникването и изживяването на естетични преживявания у оня, който действително ги е възприел и съзерцавал. Вследствие на това, само по себе си се разбира, че всички проблеми относно естетичните обекти, същността им, характерните им особености и техните съотношения с естетичните преживявания ще могат правилно да бъдат разрешени само тогава, когато предварително се изяснят проблемите относно същността и характерните особености на същите тия преживявания, които придават естетичен характер на възприетите и съзерцавани обекти.

Естетичните преживявания, които са включени в творческия процес на артистичното творчество, не са ни дадени в тоя сравнително непримесен и чист вид. Те се примесват и преплитат по необходимост и с всички ония елементи, които са присъщи на творческия артистичен волев процес и без които той не е логически възможен и мислим, нито пък е фактически наблюдаем. Те не само се примесват и преплитат с указаните елементи, но самите те претърпяват някои немаловажни промени, съобразно с логиката, динамизма и необходимостите на творческия процес. От чисто пасивни, статични, емоционално съзерцателни състояния на нашето съзнание, те се превръщат в активни стимули, в активни двигатели на артистично творчество. В същото време те се отърсват и освобождават от всички свои елементи, които са несъвместими с необходимостите на един волев, артистично творчески процес. Те се изживяват с оглед към тяхното съответно външно превъплотяване в определено художествено произведение, съзнават се и се осъзнават като една необходимост да се пристъпи към освобождаване от всички натрупани и преситени наши емоционални състояния, към едно разкриване на собствения наш душевен и духовен мир с цел да се предизвика у други, чрез замисленото художествено произведение и неговата по-достъпна форма, сродни, еднородни, аналогични и даже идентични преживявания, които иначе биха останали непознати и недостъпни за други. Те се изживяват по тоя начин и чрез една съответна творческа интуиция, чрез съответен анализ и творческа синтеза се преобразяват напълно и се пренасят върху такава душевна и духовна плоскост, върху която биха могли да достигнат до най-пълното и адекватното си художествено превъплотение. Тъй преобразени и променени, породили импулс към артистично творчество, определили насоката и съдържанието на това творчество, естетичните преживявания, включени във волевия процес на това творчество, се примесват и преплитат с множество други преживявания, които са също така необходими и неизбежни елементи на разработката и окончателното усояване на

един естетичен замисъл и на един художествен синтез. Такива са напр. преживяванията, сведени към обсъждане, подбиране и преценяване на артистичните средства, годни за по-съвършеното и адекватно превъплотение на преживяното в съответни художествени произведения; преживяванията, сведени към надлежната концентрация на волевата ни енергия, насочена към действителното осъществяване на замисленото артистично произведение; преживяванията, сведени към по-разумното, смислено, осъзнато, одухотворено използване на една заучена и необходима техника, на всички опити от миналото творчество, на установен и усвоен технически шаблон, на един установен и усвоен художествен стил и т. н., и т. н. По такъв начин, естетичните преживявания у художника се примесват и преплитат с всички други необходими и неизбежни преживявания, иманентни елементи, включени във волевия процес на неговото творчество, и се кристализуват заедно с тях в едно монолитно цяло, в съответни естетични замисли, художествени схеми и сюжети, артистични перспективи, естетични съчетания, конструкции, образи и идеи, всички насочени към по-съвършеното и адекватно осъществяване на художественото произведение.

Истината е, че даже тъй примесени, преобразени и кристализувани, естетичните преживявания у художника, у истинския художник, никога не изчезват и никога едно истинско художествено произведение не може да бъде сътворено само чрез виртуозното използване даже на най-съвършената техника, чрез използването само на един артистичен шаблон. Естествените преживявания все пак остават основата, върху която е изграден истинският артистичен творчески волев процес. Само под тяхно въздействие всички останали елементи на тоя процес се артистично одухотворяват и придобиват естетично значение, придобиват възможността да предизвикат истински естетични преживявания у ония, които съзерцават художественото произведение, създадено при тяхната 'наличност'. Преживяванията у художника остават все пак неизчерпаемият извор на неговото вдъхновение и на артистичната одухотвореност, озарила произведението му.

Но всички тия преживявания не се разкриват в своя чист, неprimесен вид. Вследствие на това, проблемите, които се поставят пред естетиката във връзка с тях, никога не се покриват с проблемите върху същността на естетичните преживявания. Тия проблеми са по-скоро върху възникването и оформяването на естетични преживявания у художника, проблеми относно тяхното превръщане и преобразяване в художествени импулси или стимули, проблеми върху тяхното значение и въздействие върху възникването, оформяването и кристализирането на естетични замисли, художествени сюжети и естетични перспективи, проблеми относно тяхното въздействие върху използването на една усвоена техника, усвоен артистичен шаблон, установен или новосъздаден художествен стил, проблеми върху съотношенията на всички тия елементи

и тяхната функция при художественото превъплотяване на преживяването в създаденото артистично произведение и т. н.

Истинската същност на естетичните преживявания се разкрива и може да бъде разкрита от съответен анализ на самото естетично преживяване, на преживяванията взети в тяхния чист, непримесен вид, разгледани предимно в статичната им пасивна даденост като елементи на естетичните съзercания и наслаждения.

Проблемите, поставени пред естетиката като наука във връзка с артистичния творчески процес, предпоставят, подобно на проблемите, поставени във връзка с естетичните обекти, предварителното изясняване на проблемите върху същността и характерните особености на естетичните преживявания, разгледани в тяхната статична даденост. Иначе не би могло и да бъде. Всички проблеми, свързани с артистичния творчески процес и поставени от него гред естетиката като наука, като напр. проблемите относно възникването, оформяването и кристализуването на естетичните преживявания у художника, проблемите върху тяхното превръщане и преобразяване в художествени импулси и стимули, проблемите относно значението и въздействието им върху възникването, оформяването и кристализуването на естетичните замисли и художествените сюжети, проблемите относно тяхното въздействие върху усвояването и използването на надлежна техника, на установен артистичен шаблон, на художествен стил, проблемите върху художественото превъплотение на преживяваните естетични замисли в създадените художествени произведения, — всички тия проблеми са свързани с дадеността на естетичните преживявания и с проблема относно тяхната същност и характерни особености. Всички те са свързани с тоя основен проблем в общата проблематика на естетиката като наука и почиват върху него. Тяхната правилна постановка и правилното им разрешение е поставено по необходимост в пълна зависимост от предварителната правилна постановка и разрешение на тоя основен проблем.

Тъй изяснената проблематика е, преди всичко, проблематика на естетиката като описателна и обяснителна наука. Но тя е от основно значение и за проблематиката на естетиката като конструктивна и нормативна наука. Всъщност, проблематиката на естетиката като конструктивна и нормативна наука е проблематика на естетиката като описателна и обяснителна наука, но пренесена от плоскостта на описателното и обяснителното върху плоскостта на конструктивното и нормативното. И наистина, основният проблем в общата проблематика на естетиката като нормативна и конструктивна наука се свежда към проблема, какви норми, какви конструктивни формули и изпитани правила трябва да следва художникът в процеса на своето творчество, за да достигне до адекватното превъплотение на естетичните си преживявания в замисленото и осъществено художествено произведение, и да предизвика чрез него аналогични преживявания в неговия съзercател. Той се свежда и към проблема, на какви условия трябва да отго-

варя и какви атрибути трябва да притежава създаденото художествено произведение, за да може то действително да предизвика естетични преживявания в неговия съзерцател. Или, с други думи, той се свежда и към проблема относно естетичния идеал, естетичните критерии и ценности, въз основа на които ние и по-специално критиците преценяват чрез съответни ценностни съждения осъществяваните вече художествени произведения, за да отбележат естетичните ценности скрити в тях, да установят тяхните положителни или отрицателни страни и да определят общата им художествена стойност, общото им артистично значение. Тези основни въпроси в общата проблематика на естетиката като нормативна и конструктивна наука поставят множество други, които се намират във връзка с тях, произтичат от тях и са всъщност по конкретна тяхна детерминация. Такива са напр. проблемите относно техниката, която трябва да владее художникът, за да преодолее всички трудности, свързани с творческия артистичен процес. Такива са напр. още проблемите относно формата, съдържанието, външния и вътрешен ритъм, сюжета, художествения замисъл и конструкция на цялото заедно с артистичното съчетание на неговите части, относно подбора на художествените средства и тяхното артистично използване, относно стила и неговите художествени изисвания и въобще всички проблеми относно качествата и атрибутите, които трябва да притежават художествените произведения, за да бъдат по-съвършени, да достигнат до по-адекватно превъплотение на естетичните преживявания на тяхния създател и до по-ценни естетични преживявания в тяхния съзерцател. Такива са най-после и всички проблеми относно художествения идеал, към осъществяване на който трябва да се стреми всеки артист и от който следва да се вдъхновяват еднакво и художниците при създаване на своите художествени произведения, и всички останали при съзерцаване на тъй създадените произведения.

Всички тези проблеми на естетиката, като конструктивна и нормативна наука, са включени в общата нейна проблематика. Но всички те са едновременно и проблеми на естетиката като описателна и обяснителна наука, включени в общата проблематика на тая наука. Или, по точно казано, всички те са проблеми, които се намират в тясна връзка и определена зависимост от съответни проблеми на естетиката като описателна и обяснителна наука. Това са проблемите относно същността и характерните особености на естетичните преживявания, относно естетичните обекти и тяхните качества от естество да предизвикат действителното изживяване на естетични преживявания; относно творческия артистичен процес, неговия вътрешен механизъм, вътрешния му динамизъм и всички негови необходимости за адекватното превъплотение на естетични преживявания в създадени художествени произведения и за възникване на такива преживявания чрез тяхното съзерцаване. Всички проблеми на естетиката, като конструктивна и нормативна наука, са до такава степен свързани и зависими от съответните проблеми

на естетиката като описателна и обяснителна наука, че първите проблеми достигат до правилна постановка и разрешение само след усвоената правилна постановка и разрешен-е на вторите, с които се намират във връзка. Всъщност, проблемите на естетиката като конструктивна и нормативна наука не само се поставят и оформят във връзка с проблемите на естетиката като описателна и обяснителна наука, особено във връзка с проблемите на артистичния творчески процес, неговото научно установяване и обяснение, но се и разрешават в зависимост от едно или друго разрешение на вторите тия проблеми. Резултатите, получени от естетиката като описателна и обяснителна наука от правилното разрешение на съответни нейни проблеми, се усвояват от естетиката като конструктивна и нормативна наука. Но тия резултати се трансформират и преобразяват от нея, като от описателни и обяснителни се превръщат в конструктивни и нормативни синтези, от описателни и обяснителни синтетични положения се превръщат в конструктивни синтетични формули и в нормативни синтетични съдържания. Така напр., резултатите, получени от естетиката като описателна и обяснителна наука от правилното разрешение на проблема относно същността и характерните особености на естетичните преживявания, се усвояват и използват от естетиката като конструктивна и нормативна наука, за да се установи, дали преживяванията, превъплотени в едно произведение, или пък възникнали от неговото съзерцание, са действително естетични и съзерцаваното произведение действително художествено. Също така, резултатите получени от естетиката като описателна и обяснителна наука чрез правилната постановка и правилното разрешение на проблемите относно естетичните обекти, техните качества, респ. техните атрибути и действително породените естетични преживявания чрез тяхното възприемане и съзерцание, се усвояват и използват от естетиката като конструктивна и нормативна наука, за да се установи предметното съдържание на конструктивните формули и нормативните правила, които трябва да се следват при създаване на художественото произведение, при подбора на неговата форма, съдържание, сюжет, външен и вътрешен ритъм, та да може то действително да превъплотшава естетичните преживявания на художника и да предизвика аналогични, ако не идентични преживявания в неговия съзерцател. Най-после, резултатите получени от естетиката като описателна и обяснителна наука, чрез правилната постановка и правилното разрешение на проблемите, свързани с творческия процес и с значението на художествения замисъл, на идейната конструкция и мислената проекция на цялото замислено художествено произведение в съзнанието на създателя му, на избраните и използвани художествени средства, на усвоената техника и стил за по-правилното развитие на тоя процес, се усвояват и използват от естетиката като конструктивна и нормативна наука, за да установи предметното съдържание на конструктивните формули и нормативните правила, които трябва да се следват при усвояването и

разработването на художествения замисъл, при идейната конструкция и мислената проекция на цялостното художествено произведение, при подбора и използването на художествените средства, при усвояването на потребната техника, разработката и усвояването на собствен художествен стил и т. н., и т. н.

Едва ли има нужда да се отбележи изрично, че в основата на проблемите, поставени пред естетиката като конструктивна и нормативна наука, лежи проблемът на естетиката като описателна и обяснителна наука върху естетичните преживявания, разгледани в тяхната статична даденост, относно същността на тия преживявания и техните характерни особености. Всички тия проблеми, конструктивни формули и нормативни правила, установени от естетиката като конструктивна и нормативна наука чрез правилното разрешение на същите проблеми, са свързани в последен анализ с естетичните преживявания, разгледани в тяхната статична даденост, произтичат от тях и изцяло са изградени върху тях. Всички те сочат, какво трябва да се направи, за да могат естетичните преживявания на художника да достигнат до по адекватното си превъплотение в замисленото и създадено художествено произведение, и за да може тъй създаденото произведение действително да предизвика аналогични или даже идентични естетични преживявания у оня, който го възприема и съзерцава.

БРАНИСЛАВ НУШИЧ РАЗКАЗВА ЖИВОТА СИ

АНГЕЛ КАРАЛИЙЧЕВ

Когато през 1937 година почина Бранислав Нушич, моите приятели от българо югославската лига пожелаха да напиша нещо за живота на именития югославски писател, с когото ме свързват хубави спомени и приятелство. Аз прегледах онова, което са напечатали неговите животописци, проследих голямото му книжовно наследство — пиеси, разкази, романи, спомних си разговорите, които водихме на улица „Симица“, в една малка старинна белградска къща с източна украса, турски килими, веждо оръжие, седефни масички, наргилета и сърмошити носии. Спомних си неговите блестящи черни очи, сухото му набръчкано лице, с маска на трагичен актьор, и дойдох до заключение, че най добре ще бъде да повтoря някои случки от живота му така, както той сам ги е записал в своята „Автобиография“. В тая книга един от първите майстори на славянския хумор е изнесъл на показ смешните човешки прояви, недъзите и безграничната наивност на своите съвременници, а също така и нестройното действие на една човешка комедия, пълна с горчив смях, весели приключения, жесток сарказъм и невинна шега.

Ето какво разказва Нушич за себе си. Нека ми прости неговата сянка, ако се отклоня и не съумея да предам, както трябва неговия безжалостен, сърдечен и тънък хумор.

— Моите най ранни животописци твърдеха, че съм се родил през 1866 година, като имаха предвид датата на зрелостното ми свидетелство, ала сметката им излезе крива, защото забравяха, че в първи гимназиален клас, аз класих цели три годинки. Така че за рожденна моя година трябва да се смята 1864. Но спорът между моите животописци се разгоря още повече, когато се заеха да определят родния ми град. Преди хилядилетия девет града си оспорваха правото на родно място на великия Омир. С мене се случи обратното: два сръбски града, Белград и Смедерево, решително отказваха да ми бъдат родно място. Най-сетне се установи, че съм роден в една стара белградска къшурка на мястото на днешната Народна банка. Представям си, как щеше да се разгори въображението на моя животописец, ако забравеше, че днешната Народна банка тогава не съществуваше. Той щеше да настоява, че аз съм незаконороден син на управителя и вдовицата на вратаря, че като съм се родил — веднага ме бутнали в една каса, че там ме намерили държавните контролйори и ме записали в баланса — графата — „да взема“.

Интересно е, че щом видях бял свят, аз бързо навикнах с всичко наоколо. Майка, баща, сестра — всички ми се сториха доста близки и симпатични, още при първото ми запознаване с тях. И се чувствавах като у дома си. Първата ми работа беше да променя живота и реда, които до тогава владееха в къщи. Така, например, моята майка имаше обичай да спи по цели нощи, този навик аз сметнах за вреден по здравословни причини и започнах да я будя по пет-шест пъти през нощта. Към баща си бях по снизходителен, оставих го да спи спокойно, само, че го преместих във от спалнята — в една трета стая, върху някакво красиво канапе и го принудих да се завива през глава.

Големи спорове се водеха по въпроса на кого приличам. За моята прилика бяха свикани цели конференции. Лично аз смятах, че приличам на те то, набъбнало в нощвите тесто, което чака могъщият хлебяр Господа Бога — да го моделира. По ония времена се пада и появата на първия ми зъб. То беше една комедия, всички се пукаше от смях. Лично аз не държах много да ми се яви първи зъб, ала баща ми неумолимо навираше пръст в устата ми и търсеше зъба.

Първата дума, която изговорих с пълно съзнание на нейното значение беше: дай! Времето между прохождането и първите гащи е най-интересният период от живота на всеки човек. Тогава човек не е нито мъж, нито жена, а е нещо от среден род, което всички наричат Дуду, Биби, Лулу, Ццо, Кoko. Тука му е мясото да спомена, че за моите тогавашни подвизи може да се направи цяла статистика: шестнадесет пъти съм катурвал тенджерата с готовото ядене, три пъти съм падал в казана с горещ вода за пране, веднаж съм падал през прозореца, веднаж съм бъркал с пръст в сестриното си око, два пъти съм падал по стълбата, надолу с главата. По тия причини ме наричаха „много живо дете“.

Много обичах да задавам на големите въпроси, които ги объркваха и поставяха в истинско затруднение. Питам ги често: дали са мъж и жена слънцето и месечината? Защо жената няма мустаци? Ходи ли магарето на училище? Кой е поставил рога на вола? Защо госпожа Станка има подут корем? и т. н. Тия въпроси принудиха моя баща да даде следното съобщение в вестниците: „Квартира, храна и добра награда ще дам на оня благодетел, който се съгласи да отговаря на въпросите на моя тригодишен син“. Аз тогава имах много изосирен слух — всичко чувах и обичах много да преразказвам чуждите разговори. Веднаж у дома пристигна вдвоицата Милка, една жена, която употребяваше твърде много благоухания. Попитах я: — Госпожа Милка, имаш ли роднински връзки с чичовата Томова кобила? — Защо? — попита очудена и озадачена гостенката. — Защото мама казва, че ти си миришела на кобила. На окръжния управител пък западох следния въпрос: „Чичко, имаш ли си дупка на главата? — Не — А защо ти е изветрял мозъка? — Как? — Татко казва, че ти е изветрял мозъкът.“

И чудно нещо — наместо благодарност за моята откровеност, често пъти ми отупваха поличката ту баща ми, ту майка ми.

Когато нахлух първите гащи, веднага усетих, че съм мъж. Веднаж повиках другарите си и предложих да играем на министри. За себе си запазих, от скромност, министър-председателското място. Съществуваша всичко четири министерства: на полицията, на финансите, на просветата и на войната. Нямаше тогава министерство на народното здраве, види се, защото нямаше и народно здраве. Нямаше министерство на горите защото тогава управители на горите бяха хайдугите. В по-ново време хайдугите бяха заменени с министри и те образуваха горско министерство. Водите си бяха същите, както и днес. Те служеха само за плаване, ала кой не се досещаше, че и за плаването трябва да бъде назначен един министър. В моя кабинет за министър на полицията взех сина на един селски пьдар, защото сметях, че възпитанието, което му е дал неговият баща е достатъчно да стане полицейски министър. За министър на просветата поканих някой си Чудомир Матич, един младеж, който за да изучи основно науките, редовно стоеше по три години във всеки клас, а това му даде възможност да се запознае и с училищните наредби. Финансов министър стана един човек от трето отделение. Той нямаше никакви качества, освен вечно съдрани гащи, през чиято дупка се показваше една опашка от ризата му. Министър на войната направихме нашия другар от еврейско вероизповедание Давид Мешулам, поради доставките. За министерски съвет избрахме един орех — да не слушаг вестникарите какво си говорим. По настояване на военния министър ние обявихме война на съседите. Когато нашите съседи отидоха на лозето си, ние нахлухме в тяхния двор, хваняхме една гъска и почнахме да ѝ скубем перошината. Но злото вървеше по стъпките ни. То се беше вплотило в едно страшно куче, което имаше военен пакт със съседите и стана тяхен съюзник. Това куче връхлетя отгоре ни като хала. Оттеглихме се кой както можеше и веднага прехвърлихме министерския съвет от ореха на тавана, за по-голяма сигурност. Нашият военен поход получи единодушно неодобрение от общественото мнение. Баща ми каза: „Тоя непрокопсаник ще свърши на бесилото“. А майка ми изкрещя: „По-добре да съм го одушила, когато се роди разбойникът!“ Аз, обаче, не споделях тяхното мнение. Изобщо, родителите и децата говорят различни езици. Докато бащата, например желае неговият син да стане владика — синът предпочита да бъде куминочистач. Докато бащата иска синът му да стане министър, синът предпочита сражарската униформа. Бащата казва: ти ще станеш генерал, синът отвърща: не щя, искам да стана колар! Тогава се намира съдбата, тя повежда родителските и детските желания по диагонал и най-често задоволява детските желания.

Когато се намесихме по чиновете с ниско отстригани коси, главите ни приличаха на любеници. Всички си приличахме: и бъдещия министър, и бъдещия разбойник, и бъдещия вла-

дика, и бъдещия лихвър. Много ме тревожеха часовете по закон божии. Докато Адам и Ева ми бяха много симпатични, може би защото първия грях на една жена е симпатично нещо, тяхното потомство ми изправяше косата. Три пъти ме пердашиха заради Каина и Авела. Веднаж защото казах, че Авел е убил Каина, друг път, защото твърдех че Каин и Авел са били апостоли и трети път, защото съобщих на учителя си, че Каин е продал Авела на египетските търговци за тридесет сребърника. Членовете на изпитната комисия се разсипаха от смях, ала аз не виждам какво смешно има в моите думи: християнската наука се състои от невероятни разкази, които нямат нищо общо с днешната действителност и които са измислени от хора като мене!

В час по граматика нашият учител ме дигна и почна да ми задава граматически въпроси: — Ти ли беше онова магаре, което за вчера не си знаеше урока? — Да, отвърнах аз и много се зарадвах, че моят учител има добра памет. — Ами ти ли беше оня непрокопан, дето си нацапа тетрадката с едно голямо мастилено петно? — Да, повторно отговорих и си помислих: ако ми задава все такива лесни въпроси ще получа една петорка. Но моят добър учител прекъсна лесните въпроси с едно неумолимо заключение: „Падай на колене пред черната дъска и ще стоиш там, докато удари звънецът!“ Страшно ме измъчиха падежите на думата пес. Всичките други падежи кое-как можах да налущкам, но никак не ми идеше на ума петия, така наречения поксен звателен. Най-малкият ми брат казваше, че петият падеж от пес е куче, баща ми не можеше да ми каже нищо, защото между търговия и граматика няма нищо общо. Нашият съсед бакалинът започна да ми обяснява: — Аз когато викам песа му думам: куци-куци-куци, а когато го пъдя — крещя: циба! Виж, за падежите не мога ти каза нищо. Отидох при попа. Той ме попита с авторитета на учен човек. — Колко падежа изучавате? — Седем, отвърнах аз. — Как? Седем? Това е вече прекалено. Вашите учители са побесняли. Да вземем за пример Австроунгария. Такава голяма и силна държава, а в нея има само четири падежа. Да вземем Франция, Англия, все големи и силни държави, и пак нямат повече от четири падежа, а ние една педя държавица, с няколко окръга — цели седем падежа. Това значи да не се простираш според чергата си!

Имахме в класа един другар Станоя Стамболич. Веднаж той дигна ръка и каза: „Позволете ми, господин учител, да излеза навън!“ — Граматикът му отговори: — Докато не произнесеш правилно изречението, няма да те пусна. — Моля, господин учител, пуснете ме, — почна да се превива Стамболич зачервай се и сплете краката си. — Изговори правилно изречението! — упорстваше неумолимият учител Най-сетне нещастният ученик изкрещя: Господине учителю! — Ха така, „господине учителю“, това е правилното, — кимна с глава граматикът, — „моля, господине учителю, разрешете ми да излеза навън!“ Свободен си — излез! Ала бедният

виква в нас възникването и протичането на естетични преживявания. Качеството, атрибутът естетичен не е иманентно необходимо качество, иманентно необходим атрибут на обектите, които се обособяват чрез тях в отделна група обекти, в естетични обекти, а е качество или атрибут, установени в зависимост от функцията на тия обекти, да предизвикат чрез тяхното възприемане и съзерцание възникването и изживяването на естетични преживявания у оня, който действително ги е възприел и съзерцавал. Вследствие на това, само по себе си се разбира, че всички проблеми относно естетичните обекти, същността им, характерните им особености и техните съотношения с естетичните преживявания ще могат правилно да бъдат разрешени само тогава, когато предварително се изяснят проблемите относно същността и характерните особености на същите тия преживявания, които придават естетичен характер на възприетите и съзерцавани обекти.

Естетичните преживявания, които са включени в творческия процес на артистичното творчество, не са ни дадени в тоя сравнително непримесен и чист вид. Те се примесват и преплитат по необходимост и с всички ония елементи, които са присъщи на творческия артистичен волев процес и без които той не е логически възможен и мислим, нито пък е фактически наблюдаем. Те не само се примесват и преплитат с указаните елементи, но самите те претърпяват някои немаловажни промени, съобразно с логиката, динамизма и необходимостите на творческия процес. От чисто пасивни, статични, емоционално съзерцателни състояния на нашето съзнание, те се превръщат в активни стимули, в активни двигатели на артистично творчество. В същото време те се отърсват и освобождават от всички свои елементи, които са несъвместими с необходимостите на един волев, артистично творчески процес. Те се изживяват с оглед към тяхното съответно външно превъплотяване в определено художествено произведение, съзнават се и се осъзнават като една необходимост да се пристъпи към освобождаване от всички натрупани и преситени наши емоционални състояния, към едно разкриване на собствения наш душевен и духовен мир с цел да се предизвика у други, чрез замисленото художествено произведение и неговата по-достъпна форма, сродни, еднородни, аналогични и даже идентични преживявания, които иначе биха останали непознати и недостъпни за други. Те се изживяват по тоя начин и чрез една съответна творческа интуиция, чрез съответен анализ и творческа синтеза се преобразяват напълно и се пренасят върху такава душевна и духовна плоскост, върху която биха могли да достигнат до най-пълното и адекватното си художествено превъплотение. Тъй преобразени и променени, породили импулс към артистично творчество, определили насоката и съдържанието на това творчество, естетичните преживявания, включени във волевия процес на това творчество, се примесват и преплитат с множество други преживявания, които са също така необходими и неизбежни елементи на разработката и окончателното усвояване на

един естетичен замисъл и на един художествен синтез. Такива са напр. преживяванията, сведени към обсъждане, подбиране и преценяване на артистичните средства, годни за по-съвършеното и адекватно превъплотение на преживяното в съответни художествени произведения; преживяванията, сведени към надлежната концентрация на волевата ни енергия, насочена към действителното осъществяване на замисленото артистично произведение; преживяванията, сведени към по-разумното, смислено, осъзнато, одухотворено използване на една заучена и необходима техника, на всички опити от миналото творчество, на установен и усвоен технически шаблон, на един установен и усвоен художествен стил и т. н., и т. н. По такъв начин, естетичните преживявания у художника се примесват и преплитат с всички други необходими и неизбежни преживявания, иманентни елементи, включени във волевия процес на неговото творчество, и се кристализуват заедно с тях в едно монолитно цяло, в съответни естетични замисли, художествени схеми и сюжети, артистични перспективи, естетични съчетания, конструкции, образи и идеи, всички насочени към по-съвършеното и адекватно осъществяване на художественото произведение.

Истината е, че даже тъй примесени, преобразени и кристализувани, естетичните преживявания у художника, у истинския художник, никога не изчезват и никога едно истинско художествено произведение не може да бъде сътворено само чрез виртуозното използване даже на най-съвършената техника, чрез използването само на един артистичен шаблон. Естествените преживявания все пак остават основата, върху която е изграден истинският артистичен творчески волев процес. Само под тяхно въздействие всички останали елементи на тоя процес се артистично одухотворяват и придобиват естетично значение, придобиват възможността да предизвикат истински естетични преживявания у ония, които съзерцават художественото произведение, създадено при тяхната 'наличност'. Преживяванията у художника остават все пак неизчерпаемият извор на неговото вдъхновение и на артистичната одухотвореност, озарила произведението му.

Но всички тия преживявания не се разкриват в своя чист, непримесен вид. Вследствие на това, проблемите, които се поставят пред естетиката във връзка с тях, никога не се покриват с проблемите върху същността на естетичните преживявания. Тия проблеми са по-скоро върху възникването и оформяването на естетични преживявания у художника, проблеми относно тяхното превръщане и преобразяване в художествени импулси или стимули, проблеми върху тяхното значение и въздействие върху възникването, оформяването и кристализуването на естетични замисли, художествени сюжети и естетични перспективи, проблеми относно тяхното въздействие върху използването на една усвоена техника, усвоен артистичен шаблон, установен или новосъздаден художествен стил, проблеми върху съотношенията на всички тия елементи

Стамболич наведе глава засрамен и потъна в земята. — Няма нужда, вече е късно, прошепна той.

Историята се дели на три епохи: най-старата — строене на пирамиди, дълги красноречиви беседи, философия, обожаване на много богове и много жени. Средна епоха — вяра в един Бог, войни и кланета в името на този Бог. Нова епоха — тя започва с исторически фалшификации и свършва с фалшификация на историята. Според историята, новата епоха започва с откриването на Америка. Всъщност, ако съдим по сетните, трябва да приемем, че Америка е открила Европа. Един мой приятел американец ми разказа, че разполагал със седем акции от „предприятието за откриване на Америка“, организирано на времето от испанския крал Фердинанд. Тези акции вече нищо не стрували, защото Америка се разочаровала от своето откриване. Всички жители на Новия свят се убедили, че европейците са ги открили, само за да има от кого да искат пари на заем. Историческите събития се множат като гъби. Тръпки ме побиват, когато си помисля за грешните деца подир 500 години. Те трябва да имат глави като бъчви, за да запомнят старата и новата история. Митхад паша едно време имаше обичай да наказва крадците по следния начин. — Всеки крадец е длъжен да глътне предмета, който е откраднал. Веднаж му заведоха трима цигани, които бяха крали дренки, яйца и любеници. Пред първия поставиха една дренка, пред втория — яйце, а пред третия — любеница. Първият циганин глътна набърже дренката и почна да се смее — Защо се смееш? попита го Митхад паша. — Смея се на оня третия, който е длъжен да глътне любеницата. Този цигански смях ме обхваща, когато си помисля за децата, които ще изучават история подир 500 години. Ние глътнахме дренката, а за тях, грешните, остава любеницата.

Да ви кажа как пропаднах на изпита по история. Учителят ме попита: — Кога загина цар Урош? — След Маришката битка, — отговорих аз. — А известно ли ти е, че Вълкашин е убиец на Уроша? — Да, отговорих, известно ми е. — Добре. Обясни тогава, как е можал Вълкашин, който падна убит в Маришката битка да се дигне и да убие по-късно Уроша? — Не знам! — отговорих аз и за да загладя впечатлението от този отговор, започнах да праязвотства: разказах, че Вълкашин е убил два пъти Уроша — веднаж преди смъртта си и втори път след смъртта си. Готов бях да се съглася дори, че Вълкашин е убил Уроша и трети път, но моите отстъпки нищо не помогнаха и трябваше да повтора класа.

Учителят ни по зоология беше навлязал дотам в стихията на своята наука, че никога не ни викаше с кръщелните имена, а за всекики беше измислил по едно зоологическо име.

— Излез ти, маймуно, да ми разкажеш урока.

Маймуната започва да заеква. Тогава учителят махва с ръка: — Сядай си на мястото! А пък аз ще ти поставя една единица, да си я прикачиш на опашката — за да стане по-дълга, орангутанчо мой, и да ти закрива хубаво революционната задница.

Французки език учехме по знаменитата „Олендорфова метода“. Тя беше учебник и за учителите, и за нас. Спомням си мъдрите разговори, които водехме помежду си, според учебника. Въпрос: „Братът на вашата жена има ли една птица, която пее хубаво?“ Отговор: „Да, братът на моята жена има една птица, която пее хубаво?“ Въпрос: „Вашият по-голям брат говори ли по французки?“ Отговор: „Не, моят по-голям брат не говори по французки но той има острилка за молив“. По-късно един наш дипломат, който беше отлично научил френски език по гореказаната метода, водеше следния разговор: „Вашата държава не е ли съгласна да установи добри съседски отношения с нашата държава? Вашата държава не е ли съгласна да направи съобщение на нашата държава, че тя, вашата държава, е съгласна да живее в добри съседски отношения с нашата държава?“ А когато маркиза Инес де Харпер, жена на испанския посланик, го запита: — Знаете ли да говорите английски? — той ѝ отвърна: Аз не зная да говоря английски, но мога да свиря на флейта.

Като остатъци от измрялите народи — римският и елинският — живеят и до днес пръснати по различните гимназии, учителите по латински и гръцки езици. Ако не бяха Цицерон и Тацит, Омир и Демостен, Тит Ливий, Сенека, Марк Аврелий и др. написали няколко училищни упражнения, с които бият по главите младите поколения — тях остатъци от старите римляни и елини щяха да изчезнат. И до сега не мога да разбера, какво значи мъртъв език. Разбирам да умре един език, а да живее народът, но не мога да проумея, как е възможно да измрат народите, а да останат езиците им. От друга страна, много неудобна е употребата на тия езици в практичния живот. Представете си такова обявление: „Търси работа млад и способен човек, който, освен майчиния си език, владее и един мъртъв език“. Най-много ме измъчваше третото спрежение в латинската граматика. Поради това спрежение, навярно, са измрели древните народи, които са били принудени да си служат с него. През средните векове третото спрежение е служило като най-страшно мъчение. Пристига, например, при Великия инквизитор, калугерът тъмничар на доклад. Великият инквизитор го пита: жив ли е Дон Мигуел Фернандес, граф Сакраментски. — Да! — Признава ли, че го вълнуват безбожни мисли? — Не признава! — Разпъвахте ли го на колело? — Да! — Набивахте ли му клечки под ноктите? — Да! — Наливахте ли му разтопен метал в гърлото? — Да! — И пак ли не признава. — Не! — Тогава гърми Великият инквизитор, нека Бог ми прости, дето съм принуден да употребя и последното средство, за да изкарам дявола на упорството от този безбожник. Накарайте да каже третото латинско спрежение на един глагол. Ако го знае — перфектум и супинум — прощава му се, освободете го!

Като си помисля за страданията на ония, които са осъдени да полагат изпит по латински език, питам се защо „Дружеството

за закрила на изоставените деца" не вземъ под своя грижа и децата, на които предстои да учат латински?

Моята първа любов е свързана с едно тежко събитие. Искам да го разкажа, за да ми олекне. Влюбих се в нашата съседка Перса, защото тя живееше най-близо до нас. Веднаж, като се връщахме от училище, тя ми съобщи, че никога няма да ми стане жена, защото съм получил единица по предмета, който преподаваше нейният баща. — Ти ще бъдеш моя, на този или на оня свят! извиквах аз, като повторих думите, които бях чул преди няколко дни на едно театрално представление.

— Какво значи това? — попита любопитно Перса.

— Това значи, че ние двама с тебе ще се отровиме.

— Как ще се отровиме?

— Като глътнем отрова.

— Когато?

— Още утре греди пладне.

— Да, но ти забравяш, че след пладне утре имаме училище.

— Наистина, съгласих се аз, не мога да отсъствавам, защото имам 23 неизвинени отсъствия. Ако направя още едно — ще ме изключат.

Затова решихме отравянето да стане след два дни. На лобното място аз се явих с една кутийка кибрит. Тогава всички казаха, че кибритът е отровен. Пристигна Перса. — Какво ще правим сега? — попита тя.

— Ще ядем кибрит.

— Как?

— Ето така, отговорих аз, отчупих главичката на една клечка, хвърлих я и сдъвках дръвцето.

— Защо хвърляш главичката?

— Защото не е чиста.

След това отчупих главичките на други клечки. Почнахме заедно да ги ядем. Перса изяде три и сълзите ѝ рукоаха. — Не мога повече да ги ям. Никога друг път не съм яла дърво. — Не можеш, защото си вече отровена. — Нима? — широко разтвори очите момичето. — Усещам, че нещо ме души за гърлото.

— Е, това е. Значи си напълно отровена.

Аз, като мъж, изядох десет клечки и нещо заседна в устата ми.

— Свършено е, и аз съм отровен!

Настана мълчание.

— А сега какво ще правиме? — попита Перса.

— Сега ще си идем — всеки да умре у дома си. Срамота е да умираме тука на открито.

Вкъщи Перса съобщила на майка си, че ще ляга да мре, защото яла дърво на открито. — Сега пък ще го ядеш на закрито — рекла майка ѝ. С това се свърши първата ми любов.

През моя дълъг живот съм написал две стихотворения и за двете съм така страдал, че вече съм се зарекъл, не само да не

пиша стихове, но и да не ги чета. Първото ми стихотворение беше посветено на аптекарката Анка:

Подранила Анка хубавица
във неделя преди ясно слънце,
отворила тежките прозорци
и все навън, милата поглежда.
С очи шари налево-надесно.
Чака Пая — Пая секретаря.
Паю знее где зимуват раци.

Тая песен падна като гръм от ясно небе. Когато я чула, аптекарката изпотрошила всичките шишета и епруветки, а аптекарят се закълел да ми откъсне главата. Много часове аз прекарах на тавана, потънал в размисъл за злата съдба на младите поети, които вместо да бъдат насърчавани, получават от своите критични закани за побоища.

За второто стихотворение — ме натикаха в затвора. То беше политическа сатира.

През дългия си живот съм се влюбвал дванадесет пъти. На тринадесетия път — се ожених. Тука свършва моята автобиография, защото човек, след като се ожени, вече няма биография.

Цял живот след мене вървяха вестникарите за интервюта. Понеже, след смъртта си, надали ще мога да отговоря на поставените въпроси, залових се да приготвя интервюто, докато съм жив. Ето го.

Вестникарят: Изпратен съм от директора на в. „Светлина“ да ми кажете нещо за вашата смърт.

Аз: (Кротувам както е редно да кротува един покойник.)

В Навън се говори, че сте умряли.

Аз: (Най-сетне и мъртав проговарям): Не трябва никак да вярвате на уличната мътва, макар че в тоя случай има доста истина.

В. Значи, можем да ви сметаме за умрял.

Аз: Смятайте го като един факт, който може да служи за изходна точка на интервюто.

В. Мога ли да зная причините, които са ви докарали до тая стъпка?

Аз: Защо не. Работата стана по следния начин. Лекарите, които преди няколко дни се бяха събрали около моята постеля, взеха решение на латински език, че трябва да умра. Аз, нали съм си лош ученик по латински, не ги разбрах. На другия ден, когато пристигнаха отново, те се изненадаха, дето ме заварват жив. Извикаха: „Това не може да бъде!“ Почнаха отново да ме чукат, пипат, прислушват и след това се разделиха на две групи. Моят домашен лекар беше на мнение, че аз трябва да умра в срок от 24 часа, докато друг един лекар, иначе, мой добър приятел, възбуден извика: „Той може да се влачи още един два месеца“. Аз се опитах, но без какъвто и да било успех, да примиря техните гледища, но те все повече и повече се разгорещяваха. Най-сетне се

обложиха. Моят домашен лекар сложи една нова хилядарка. Същото направи и другият. Протегнаха си ръцете и ме помолиха да ги сека. На другата сутрин пристигна домашният и още от първите думи, които размени с мене разбра, че съм на страната на другия. „Ах, това не е хубаво от ваша страна! — забеляза ми той. — Вие трябва да бъдете напълно неутрален или, ако трябва да вземете страна, длъжни сте да бъдете с мене, защото съм ви близък.“

От жалост и приятелство аз го послушах, защото бях решил да умра на всяка цена.

В. Много ми се иска да науча кси са вашите последни думи?

Аз: Какви последни думи?

В. Нали знаете, когато човек умира, редно е да каже няколко последни думи, които после ще послужат за неговата биография.

Аз: Ах, да. Сещам се. Преди смъртта, аз попитах жена си, колко струват краставиците на пазаря.

В. Но за Бога, това не може да бъде записано като последни думи. Вие добре знаете, че Торквато Тасо, напр., е извикал: „В твоите ръце предавам духа си, Господи!“ Уилям Скот: „Така се чувствавам, като че съм новороден“. Байрон: — Хайде да спим! Рабле: — Пуснете завесата, комедията е свършена! Следователно, извикахте ли и вие нещо подобно на умираше?

Аз: Не съм, пък и не вярвам и ония блажени хора, които споменахте, да са извикали нещо подобно. Всичко е измислено от биографите.

ЛИТЕРАТУРНИТЕ НИ ВРЪЗКИ С ФРАНЦИЯ

НИКОЛАЙ ДОНЧЕВ

I

Ако проследим духовното развитие на един народ, сир. пътя на творческото му издигане, на културните му постижения, ще се натъкнем на редица интересни явления, както от историко-културно гледище, тъй също и от психологическо. Защото културата на един народ представя непрекъсната приемственост на ценности — духовни и от по-друго естество, — които са резултат на дълбок и дълъг процес, в който можем да разграничим и точним функцията на множество фактори, намиращи се в постоянна зависимост помежду си и даващи насоката на културното развитие на народа.

У млади народи, като българския (вековното чуждо владичество над България и други причини са ни отдалечили извънредно много по време и по дух от нашата старобългарска култура, тъй че процесът на континуитета е бил окончателно прекъснат и замрял!), които трябва да догонват години на духовна зрялост и които тъкмо поради това крият у себе си здрави и запазени духовни сили, способни да се освободят веднага, щом обективните външни условия позволят това, духовното обособяване се извършва под въздействието и, бих казал още, в посоката — до голяма степен — която определя един фактор, заслужаващ специално разглеждане поради значението, което има и службата, която извършва в културния напредък и духовното издигане на един народ. Тоя важен фактор е чуждото влияние, сир. духовната зависимост, в която един народ се намира спрямо друг или други народи — близки и далечни, които стоят на едно несравнено по-високо културно равнище от неговото. Такава една зависимост не е всякога резултат на съзнателен процес: тя бива често несъзнателна, в тоя смисъл, че един народ влиза в орбитата на културното въздействие на друг народ по пътя на своето духовно формиране и развитие. Отражение на такова въздействие намираме особено в езика, като пръв и необходим инструмент на културното влияние между народите. На филолозите е познат тоя процес на несъзнателни заемки, на „езикови взаимности“, каквито покойният проф. Б. Цонев изтъкна на времето в отделни студии между българи и румъни, между българи и маджари.

Нашият народ представя в това отношение един ярък пример, който илюстрира по убедителен начин истината върху ролята на чуждото културно влияние в процеса на духовното формиране на един народ. Получили своята политическа и духовна независимост, възвърнали правата си на свободен народ преди близо седемдесет години, благодарение на славната победа на руските освободителни войски през 1877/1878 год., българите е трябвало да разгънат всички неизползвани сили, за да настигнат с бързи крачки своите съседи, както и другите народи, преминали една и повече епохи на културно строителство, на духовен напредък. И, много естествено, в тоя устрем към завоевания на културна плоскост, в настигането по пътя на духовното творчество на отишли напред други народи, българският народ не можеше да избегне чуждите влияния, културното въздействие отвън, защото тъкмо чрез тях той се сродяваше с ония духовни придобивки, към които го тласкаше жаждата му за творчество, духът му на възмъжаване и израстване в културно отношение. Чрез влиянията, които упражняваха върху нашия творчески дух другите напреднали народи, ние разширявахме духовната си култура и насочвахме нашето културно развитие напред, към все по-нови форми, към една все по-богата гама на творчески възприятия, към една по-остра чувствителност.

По тоя начин ние, българите, разкрили след дълга летаргия очи за необозримите хоризонти на европейската култура, трябваше да черпим с пълни шепи из нейната богата съкровищница. Целокупният живот на нацията ни, политически, социален, духовен, носи ярките следи на чужди влияния, като се почне от основния закон на българската държава, изработен по западен образец, и редицата социални и културни институти, чрез които творческият дух на народа ни показва своята градивна мощ, и се свърши с науката и литературата ни, в които външното, чуждото влияние, се указва забележително плодотворно и дълбоко.

Изучаването и установяването, в тяхната истинска амплитуда, на тия влияния, с оглед на достигнатите резултати и на насоката, която те са дали на нашето културно развитие, представя една колкото интересна, толкова и трудна задача, главно поради сложността на издирванията, гдето съпоставки, сравнения, заемки и пр., всичко предполага поставянето в действие на един подробен апарат за сравнително изследване, което, в областта на литературата, която в случая съставя предмет на нашето проучване тук, е дело на специална наука, на сравнителната литературна история, на която учени, като Фернан Балдансперже, Пол Азар, Анри Троншон, Жан-Мариа Каре и др. във Франция, Артуро Фаринелли в Италия, Карл Фослер в Германия, Отокар Фишер в Чехия и толкова други още придадоха такъв неоспорим авторитет. У нас също, покойният проф. Ив. Д. Шишманов бе основателят и първият титуляр на катедрата по сравнителна литературна история в Софийския университет, чието дело на кон-

паратист продължи с такава неизчерпаема енергия и забележителна продуктивност ученикът и наследникът му в университета, проф. М. Арnaudов.

За да проследим подробно един процес на влияние и културно проникване между дадени народи, на духовно взаимно действие, като необходима предпоставка на подобно изследване се явява изпълнението на една историческа задача — именно, да се установят, на първо място, съществуващите връзки между тия народи и пътищата, по които е тръгнало и протекло влиянието; причините, които са го обусловили и тогава да се пристъпи към изследване на обема на това влияние и начините, по които се е изразило. Влиянията, които се установяват по тоя начин, сочат най-добре какво участие, какъв дял на въздействие има културата на един народ в духовното развитие на друг народ и тоя факт представя значителен интерес — не само исторически, но и психологически, защото всяка култура е процес на дълбоки вътрешни сили, тъй че когато един народ влияе върху друг с културата си, той влияе всъщност с духовното си строение, с ония свои сили, които изтичат из творческата му природа.

Както всички млади литератури, българската литература е изпитала в процеса на своето развитие различни чужди влияния, повече или по-малко плодотворни, влияния неизбежни, които са оставили през различни периоди от нейното развитие повече или по-малко дълбоки и трайни следи във форми и в идеи, с една реч, върху ориентацията и творчеството на нейните представители. Силата на подобни влияния отвън се определя от степента на податливост у писателите, у художествените творци изобщо, но тия влияния се възпират, от друга страна, и от здравите традиции, на които се опира всяка национална литература. Колкото тия традиции са по-крепки и по-дълбоко заложили в творческата стихия на един народ, толкова писателят, облегнат на тях, надмогва покоряващата власт на чуждото влияние, толкова по-леко той устоява на всепоглъщащата сила на външните въздействия. Разбира се, в случая най-яката опора — писателят — намира в собствената си творческа мощ, в своята дарба, която определя резистентната сила на творческата му индивидуалност. Слабият талант, който не може да осигури на един автор достатъчна вътрешна, духовна крепкост, отива по течението, със други думи, такъв писател се подава на чужди творчески внушения, творчеството му или по-скоро писателското му дело губи същественото — своя личен аспект; чуждото влияние го поглъща и често пъти го превръща в безличен подражател. Тъй че чуждото влияние не всякога е една оплодяваща стихия.

Българската литература до Освобождението, и в течение на дълги години след него, до наши дни, се намираше почти изцяло в сферата на руското духовно влияние — на руската мисъл, на руската литература. Нещо повече, чрез канала на руския език преминаваха у нас, на първо време други, непреки влияния на

френски, немски, английски и други писатели, като Хайне, Байрон, Шекспир. . . По-късно и особено откакто българската младеж започна да учи в западноевропейските висши учебни заведения, почнаха да се създават канали за пряко духовно общуване с западните културни народи и тяхното влияние почна да се чувства в развитието на нашия духовен живот и, на първо място, в литературата ни. Явиха се писатели и изобщо творчески личности формирани изцяло под френско или друго влияние, като Михайловски, Пенчо Славейков, Д-р К. Кръстев. Влиянието идващо от запад или, ако щете, оксидантализмът, се яви като успоредна на руското влияние струя в нашия духовен живот и обхвана в своята сфера значителни страни от българската културна общественост. Както той бе проникнал много по-рано и в самата Русия, гдето авторът на „Дворянско гнездо“, на „Бащи и деца“ и „Дим“ бе неговият най-ярък изразител.

II

Не би било никак неточно и пресилено, ако кажем, че от чуждите езици, които се четат и говорят у нас (без руският, който впрочем никога не е бил смятан като чужд език, защото е достъпен на всеки що-годе образован българин!) френският език е не само най-обичаният, но и най-разпространеният. Българинът изобщо никога не е скривал своето предпочитание към тоя език, чиято литература, след руската, е допринесла най-много за духовното възземање на нашата интелигенция, както и за развитието на българската литература. Покойният проф. Боян Пенев в един свой проникновено написан фрагмент от етюд върху нашата интелигенция бе пояснил много добре ролята на френския език и култура върху духовното формиране и развитие на българския интелигент.

Тоя жив и траен интерес у нас към френската духовна култура не е от скорошна дата; неговото начало трябва да търсим в едно доста далечно време. Още в началото на нашето Възраждане, сир. към средата на миналия век и дори по-рано, срещаме български общественици, учени и литератори, които не само четат и говорят езика на Волтера и на Юго, но пишат на тоя език със забележителна лекота. Един от тия първи българи, за когото Франция става втора родина и който умира в Париж, е д-р Никола Саво в Пиколо (1791—1865). Пиколо е бил не само един от най-образованите българи на своето време, но един от големите истински учени елинисти, бележит класически филолог и преводач на Аристотеля на френски език. Той е първият българин-европеец, формиран изцяло под гръцко и западно-френско и италианско влияние. Завършил гръцка школа в Букурещ, сетне медицина в Болоня, Пиколо се установява в Париж, гдето се отдава на научна дейност, която привлича на времето си вниманието на най-авторитетните учени, с които нашият именит съотечественик е в личен и книжовен досег. Д-р Н. С. Пиколо е най-

оригиналната и най-интересна личност на българското Възраждане и трябва да се скърби, защото тоя голям българин, когото гърците считат свой, не е станал още предмет на едно подробно изследване, каквито имаме за други именити българи, като д-р Селимински, Априлов, Неофитовци... Друг наш именит съотечественик, също доктор по медицина, който, както Пиколо, живее в Париж, отдаден на книжовна и филантропична дейност, е знаменитият автор на „Рибния буквар“, Петър Берон (или Берович). Френските енциклопедисти, писатели и учени, като Д'Аламбер, Дидро, Волтер, Монтескьо, Русо, са големите учители на нашия съотечественик. Из тях той черпи мъдрост и знание, ония богати наслоения на творческия му дух, който се разгъва и разкриля с такава необикновена мощ в най-разнородни откъм характер и научно знание съчинения. Полиглот, Берон пише едновременно на френски, немски, гръцки, след като в 1831 е обнародвал своята докторска теза написана на латински език. Значителен брой от трудовете си нашият учен е написал направо на френски език. Тъй, в 1846 г. Берон обнародва своята „Système d'Atmosphérologie“. Същата година излиза „Système de géologie et origine des Comètes ou tres court résumé du II-e volume de l'Atmosphérologie“. През 1857 г. нашият учен печата друг капитален труд, който е чел преди това пред едно научно събрание в Атина. В тоя труд, чийто оригинален френски надслов е твърде дълъг, Берон разглежда проблема за потопа от „гледисще, както казва той, на славянската философия“. Извънредно находчив и плодовит, българският учен-енциклопедист обхваща в своята богата откъм публикации научна дейност най-разнородни въпроси на човешкото знание: философия, физика, метеорология, механика, химия, биология, медицина, литература. Тия науки му предлагат най-разнообразни проблеми, които Берон разглежда на места твърде наивно и спроти разполагаемите тогава научни средства и методи, но винаги с една страст, която сочи, че той е обладал крайно жив темперамент, извънредно гъвкав ум и, за своето време, забележителен свод от знания.

Пиколо, който пише стихотворения на френски и Берон, със своите природо-научни трудове, се явяват първите проводници на френския език и култура у нас. Тяхният пример, обаче, не остава изолиран. Г. С. Раковски (1821—1867), поет и революционер, когото също тегли науката, макар той да се изявява в нея като пълен дилетант, пише с името Жорж Македон, един сатиричен диалог на френски, под надслов: „Le derviche en délire ou la question d'Orient“, който излиза през 1884 г. в Пловдив, подир смъртта на автора. В тоя диалог един дервиш предава на французите разговора, който той е имал на оня свят със султан Махмуд и министрите му, които съжеляват за последиците от предприетите реформи в Османската империя. Раковски, който е бил във Франция, пише също така статии на френски в своя „Дунавски лебед“, статии, с които той отхвърля пред чуждото обществено мнение

клеветите и нападките на гръцкия и турския печат срещу неговите сънародници.

Нашият поет — революционер не е бил чужд на великите идеи на френската революция, които са упражнили несъмнено влияние върху неговото духовно формиране и главно върху революционната му идеология. Френската революция, с нейните лозунги за свобода, братство, равенство, е намерила твърде широк отзвук у нашите революционери — у Раковски, Каравелова, Ботева и чрез тях у други борци за националната ни независимост.

Гръцкият език е бил, особено през нашето ранно Възраждане, важен канал за общение с западната литература, предимно френска и италианска. Френски автори достигат българския читател чрез преводи, извършени от гръцки език. Тъй наречените лъжекласици, някои от комедиите на Молиер, сантименталните новели на Мармонтел, както и Фенелоновият „Телемах“ стават известни на нашия читател чрез канала на гръцкия език. Това се дължи на факта, че Гърция първа от балканските страни влиза в пряк досег (за това ѝ помага и благоприятното географическо положение!) със западните страни, отгдето, заедно с придобивките на материалната култура, тя черпи и духовни блага. Друго важно обстоятелство за тази преимуществена роля на гръцкия език е, че нашата ръководна интелигенция е знаела отлично гръцки и чрез него тя е влизала в досег с европейската култура. Споме-нахме Фенелоновият „Телемах“. Ето едно произведение на френски писател и моралист, което е било извънредно популярно у нас, доколко, че Вазов в едно свое стихотворение, като възкресява образа на майка си, казва, че я помни седнала до прозореца да чете Телемаха. „Телемах“ е бил презеждан и направо от френски език. Романът на Фенелона и по-късната сантиментална литература влияе върху българската чувствителност; с високия си нравствен патос тия произведения облъхват българската душа с хубава човечност, внушават ѝ благородни образи и красиви блянове, но същевременно те дават мъжественост на духа и окрилят с романтични видения неговите набези към исконната му мисъл за свобода и независимост.

Все в столицата на Франция се утвърждава като духовна личност и друг именит наш съотечественик от времето на Възраждането: д-р Иван А. Богоров (1818—1892). И той е лекар, като Пиколо и Берон, но в същото време работи с опияняващо увлечение като езиковед, фолклорист и журналист. Богоров съставя първият френско-български речник, който излиза на бял свят през 1869 г. във Виена, а две години по-късно, пак във Виена, той издава втора част: „Българо-френски речник“. Тия два речника са първото пособие на изучаващите френски език българи и чрез тях Богоров, който е бил твърде оригинален човек (за това сочат особено неговите филоложки занимания и главно слабостта му да кове нови думи) има хубав дял на заслуга за разпространението на френския език у нас.

Все по същото време изпъква името на един „poète mineur“, Димитър Великсин (1840—1896), който, покрай стихотворенията си на български език, пише такива и на френски. Великсин, който е подписвал някои от поетическите си опити с името Велисон, е живял във времето, когато в поезията е блестял с големия си дар Христо Ботев, а в прозата — всепризнат майстор е бил Любен Каравелов. Без да бъде значителен поет, Великсин е писал едновременно на румънски и френски; любопитно е да се прибави, че един румънски критик, Арическо, е смятал Великсина за един от добрите румънски поети на времето. Това показва, че нашият сънародник е познавал съвършено румънски език и че е владеел добре румънския стих.

Най-хубавата работа на Великсина остава все пак едно негово френско стихотворение озаглавено: „Le chant de cygne d'un exilé bulgare“ и посветено, както пише авторът (цитирам дословно думите му!) „на праха на покойния Г. С. Раковски“. Великсин, който като младеж не е бил чужд на революционното движение, не може да се утеши по загубата на първия и най-смел борец, какъвто е бил според него Раковски. „Лебедова песен на един български изгнанник“ съдържа дванадесет четиристишни строфи. Поемата почва така:

Depuis que mes yeux ont cessé de voir
Le sol bien-aimé de la Bulgarie,
Je ne connais plus la joie et l'espoir:
Mon bonheur, mon bien, c'était ma patrie.¹⁾

Елегичният тон на стихотворението, което се отличава изобщо по своя патриотичен акцент, проличава още от началните стихове, които изцеждат жалбата на поета по родината му, жалбата на един изгнанник. Това стихотворение излиза през 1869 във в. „Народност“; пак там Великсин обнародва един сонет на български, който съпровожда с превод на френски (в проза!), посветен на една францужойка, жена на френски минен инженер и пътешественик, автор заедно с жена си на няколко труда върху прикаспийските степи, Кавказ, Крим и южна Русия, Турция и Персия. За Великсина могат да се кажат и други любопитни неща, като факта, че той е автор на първия сонет у нас, но това са все бележки, които надхвърлят пряката ни задача тук. За него е писал, под името „Боянец“, Иван Вазов, а отделни студийки са му посветили покойният Никола Начов и М. Кремен.

Бащата на българския театър, Добри Войников (1838—1878), принадлежи към първите, които са изпитали върху себе си влиянието на френския поетически гений. Войников се учи във френ-

¹⁾ Откакто очите ми престанаха да гледат
Любимата българска земя,
Аз не познавам вече ни радост, ни надежда:
Родината ми бе и щастие, и благо.

ски лицей (Цариград) и това обстоятелство го свързва отрано още с френската литература; по склонност на творческата си природа, той бива привлечен, обаче, повече от театъра и Молиер главно е негов учител. Но такива гениални поети са обикновено лоши учители, тъкмо поради тяхната ярка творческа индивидуалност, която не може да бъде следвана, нито творенията на такива изключителни дарования могат да бъдат подражавани. Войников се влияе от своя френски събрат — в комедията си „Криворазбраната цивилизация“ и в други по-незначителни свои работи — но, както изтъква Константин Величков, на Войникова не достига талант на драматически писател, за да може да създаде художествени творби. Затова и влиянието на Молиера върху нашия драматург остава външно, незадълбочено. Все пак, за отбелязване е фактът, че българският театър в своето начало още обръща поглед към един писател, който е най-яркият изразител на френския драматически гений. И това се дължи на обстоятелството, че създателят на нашия драматичен театър минава през френска школа, израства духовно под влиянието на френската литература.

С Добри Войникова приключва главата на френското влияние в българската литература до Освобождението; тук може да бъде отнесен с първите си работи, писани по френски образци и Вазов (1850—1921), както това подробно е изтъкнал в една прекрасна работа върху „Творческото развитие на Ив. Вазов“ г. П. Христсфоров. За досега си с френската литература сам Вазов ни дава всички необходими податки в „Спомени и документи“, които издаде покойният проф. Из. Д. Шишманов и с това е улеснил своите изследователи, като ги е насочил по пистата на своите собствени заемки и влияния. Със знанията си по френски език, които получава в родния си градец Сопот и които сигурно е разширявал чрез самообразование, Вазов се опитва да чете „Скитникът евреин“ от Йожен Сю, една книга, която е упражнила твърде силно въздействие върху впечатлителната му душа. Сам поетът казва: „Когато се учех при Партения най-силно впечатление ми направи романът „Скитникът-евреин“ от Евгений Сю, преведен и печатан от Ваклидова в едно списание“. По-нататък Вазов казва: „Скитникът-евреин“ ме очарова. Помня, че Партений при разговор за този роман ме оскърби, като ми каза, че руската критика го отричала, защото в основата му лежало чудното и невъзможното. А аз мога да кажа, че нищо не ми е влияло тъй, като този роман. Мисля, че после дълги години, при писане на мои повести, съм вмъквал несъзнателно фрази от него. Помня една фраза: „Мястото е кърско и диво“, която несъзнателно съм употребил, пишейки за Бенковски: „Планината пусга, дивота и сън е“ и пр. „По-после, след години, четох много по-художествени романи, като „Война и мир“, „Les Misérables“ и други, които силно ме пленяваха, но следите от „Скитникът-евреин“ оставаха дълбоко в душата ми“. За трайността на впечатленията от романа на Сю говорят и тия думи на народния

поет: „Евгений Сю“ е въобще, според мене, голям майстор. Французите го отричат, — но напразно! Всичко помня... Най-много ме пленяваше съдбата на двете сестри, Ружа и Бяла (Rose et Blanche), които един Наполеонов войник води от Сибир за Франция, и техните приключения в Германия“. Нищо чудно в това преклонение на Вазова пред „Скитникът-евреин“ от Сю! Същият възторг изказва и Достоевски, който е ценял високо таланта на тоя френски писател.

В Калофер, гдето отива да продължи учението си, Вазов се запознава с един студент по медицина, Драгой Шэпов, весел и остроумен младеж, който допада много на поета; той му чете и презежда Беранже. „Още помня два стиха, казва Вазов, рефрена от стихотворението „Сенаторът“:

Ah, monsieur le Sénateur
Je suis votre serviteur.

„Това е първото ми знакомство с моя любимец Беранже, добавя поетът, който ми стана по-после особено близък, благодарение на Богдан Горанова.“ След тия първи допири с френската поезия, Вазов навлиза все по-навътре в нейния огромен лес; пребиваването му в Пловдив, гдето го изпраща баща му от желание синът му да изучи турски и гръцки, езици необходими тогава за търговията, се указва от решително влияние за съзряването на поетическия талант у Вазова. Тук той учи и чете с увлечение френски и руски автори. „С най-голямо удоволствие учех, обаче, френски, благодарение на големия интерес, който ми внушиха към тоя език учителите Зафиров и особено Богдан Горанов. Със Зафирова превеждахме от една френска христоматия (Morceaux choisis). Тук за пръв път четох нещо от Виктор Юго: монолога на Карл V в „Ернани“ (съзаклятието в подземие):

Charlemagne dans ces murs austères, etc.

Четохме и някои стихотворения от Мильвоа. От него научих наизуст „Le jeune malade“... По-после преведох това стихотворение за христоматията, която издадох с Величкова. Но много по-дълбоко от Зафирова повлия върху мене другият ми учител по френски в Пловдив — Богдан Горанов, комуто дължа особено по-близкото си знакомство с Беранже и Ламартина. За изпита той ми даде да науча Беранжеровата хубава песен „Sainte Hélène“.

Абонат на излизащия в Цариград френски вестник „Курие д'Ориан“, Вазов получава като подарък от страна на редакцията на казания вестник няколко нумера (по негов личен избор) от една библиотека съдържащи: „Федра“ от Расина, „Разбойниците“ от Шилера и „Внукът на Рамо“ от Дидро. — „А не помня, казва Вазов, кой ми донесе тогава подарък и два тома от Молиера, които четях с увлечение“. Колкото до влиянието на Беранже върху поетическото творчество на Вазова, то е било, по думите на последния, краткотрайно. Към ранните френски четива на на-

шия поет трябва да отнесем и тия из френския поет Парнй, когото Вазов много обичал, „защото бях срещнал, казва той, у Пушкина един стих: „Я любил Парнй“. Парнй и Беранже бележат първите следи на влияние у нашия поет. Наместа Вазов подражава твърде очевидно на някои техни песни, но тия подражания не обезличават нашия поет, защото последният обладава могъщ творчески дар; те само окършват, тъй да се каже, формата на стиха му, слагат нови багри на палитрата му, правят по-гъвкав и строен поетическия му език, който Вазов тепърва ще превърне в забележителен инструмент за поетически откровения.

В Румъния, где то нашият поет живее известно време все по бащина воля и мечта за голям търговец, Вазов, обхванат от демона на поетическото си призвание, чете непрекъснато поети; увеличат го и румънски писатели, като Александреску, Болинтиняну, Базиле Александри, които влияят върху поетическата му лира, както това изгъква, струва ми се, донякъде пресилено г. Христофоров в поменатата си работа върху творческото развитие на Вазова. Тук нашият поет чете френски автори, като Понсон дю Терай, Дюма, Пол дьо Кок, които не указват никакво влияние върху творчеството му, ако не се пресметне онази невидима работа, която подобни четива извършват върху изострянето на поетовата чувствителност и обогатяването на въображението му; работа, за която не намираме конкретни белези в произведенията на писателя.

Виктор Юго е големият френски поет, в орбитата на чието мощно влияние Вазов влиза чрез неговите „Châtiments“, които получава от Величкова в Свищов, где то авторът на „Писма от Рим“ прекарва около един месец. По признанието на Вазова, Юговите „Наказания“ съставят едничко четиво на поета и много от поемите той научава наизуст през време на пребиванието си в тоя малък крайдунавски град. Пак по думите на поета, Юго почва да упражнява най-чувствително влияние върху него. „Едно време и когато пишех това стихотворение („Небето“), говори Вазов, аз се възторгах от В. Юго, който упражни голямо влияние върху мен. Изучавах го наизуст и подражавах го, особено в „Епопея на забравените“. Тъй и това стихотворение — „Небето“ — е писано по неговия маниер. То е тържествено, високопарно и има един силен финал...“ Вазов не скрива, обаче, че тази негова любов към Юго, увлечението му в поета на „Наказания“ и на „Легенда на Вековете“, не се задържат задълго. След време големият френски поет му се вижда „пустозвонен“, „силата на речта поражда, но като вникнеш в самото същество, заявява Вазов, откриваш една проста идея, облечена и разточена в една пищна фразеология...“ Влиянието на Юго върху Вазова остава несъмнено. Тъй, при едно съпоставяне на подробности между някои стихотворения на френския поет и Вазовата „Епопея на забравените“ ще се открият любопитни навеи и заемки. Впрочем сам нашият поет заявява: „Патосът и формата на „Епо-

пея на забравените“ дължа на Виктор Юго. Тъкмо по това време бях чел именно „Легенда на Вековете“ и бях очарован от елана, от широкия размах на френския поет“. За стихотворението си „Левски“ от същия цикъл, Вазов казва: „Това е всецяло В. Юговско — голямата негова фразеология, тържествеността, възвишеният тон на неговите оди“. Влиянието на Юго върху Вазова се прокрадва и по линията на романа; наистина, тук нямаме толкова очевидни белези на това влияние, което се долавя по-скоро в общата идея за композиционния план на „Под игото“, сравнен с „Клетниците“. Сам Вазов казва: „Когато наченах в Одеса да пиша романа си, мен се мяркаше да съчиня нещо подобно на „Misérables“ на Виктор Юго, както се вижда и от началото на романа; избягването на Огнянова в къщата на чорбаджи Марка напомня до негде нощното посещение на Жан Валжан в дома на свещеника Биенеме“. При последен анализ, трябва да се каже, че влиянието на Юго прозаикът върху Вазова далеч не е съизмеримо с това на Юго поетът.

Юго е романтик. С прочутия си предговор към „Кромвел“ (1827) той се яви като шеф на романтизма. Вазов, който в началото се прекланя пред поета на „Наказания“, сам носен от романтични блянове и видения, с възприемането на едно по-реалистично отношение към изкуството, престава да храни същия възторг, същата любов към автора на „Ернани“. И именно тук, в тоя преход на поета, в това скланяне от негова страна към едно реалистично изкуство, трябва да потърсим едно обяснение за по сетнешното изстудяване на Вазовото чувство към Юго.

Друг един романтик, несравним поет на любовта и може-би най-тънкия френски лирик, Алфред дьо Мюсе, буди възторга на нашия поет, който признава: „Алфред дьо Мюсе, най-нежният поет на сърцето, ми беше особено скъп в минути на любовни страдания“. Ламартин и Алфред дьо Виньй, също ярки светили на романтичeskото съзвездие, не са чужди на българския поет. Изобщо, Вазов е брал много — и хубави цветя от живописната градина на френската романтическа поезия и голяма част от красивите гирлянди на неговата лирика лъхат свеж романтичен аромат и бодро упоение.

Досегът на Вазова с френската литература е бил твърде жив и траен, и може да се каже без преувеличение, че поетическият гений на Франция е указал благотворно и оплодяващо влияние върху формирането и развитието на един от първите ни поети.

Съвременникът и приятелят на Вазова, Константин Величков (1855—1907), който споделя със своя по-голям събрат толкова литературни възторзи и сам го увеща в някои френски и италиански поети, които Величков познава отлично и които превежда на български, завършва, както Добри Войникова, френски лицей в Цариград. С тая хубава закваса, която получава още на ученическата скамейка, Величков се насочва жадно към богатите,

извори на френската поезия. Нежен поет и елегичен лирик, той се сродява, много естествено, с романтиците, с Алфред дьо Мюсе, Ламартин, от когото превежда „Езерото“, както и с други поети, като Мильвоа, чиято известна елегия „Листопад“ намира у Величкова твърде сърчен преводач. За отбелязване е, че Величков превежда само онова, което му допада, само поети, с които той се чувства вътрешно сроден. Така Величков избира Расиновата „Аталия“ и „Мизантроп“, които превежда в стихове. Тия две творби на френския класически театър допадат на вкуса и чувствителността на нашия поет и в бележките си към тях той изтъква мотивите, поради които се е спрял тъкмо на тия произведения.

Величков се прекланя пред поетическия гений на Юго, под чието художествено внушение той пише някои свои произведения, като сатиричната поема „Тиранът“, в която се чувства лъх от „Наказания“. Ала българският поет съвсем не се опитва да подражава на големия си френски събрат, за когото казва, че е неподражаем и че би било напразен труд да му се подражава. Г. Ст. п. Василев в своя очерк върху Величкова, като отделя място и за досега на тоя поет с чуждите литератури и предимно с френската, към която го тласка, не само френското му образowanie (Величков свършва, не само френски лицей, но учи и право в Париж), а и един вътрешен афинитет с френската и, изобщо, латинска чувствителност и култура, се пита: „Но в какво изобщо е изразено влиянието на Юго върху Величкова? Изразено е в различни насоки. Чувства и идеи у френския поет ние намираме отразени у нашия; поривите на духа у французкия поет, отразени по най-различни начини, чрез образи, антитези, повишен тон, възторзи и жалби, видения от миналото и сегашното, вярата му в Бога, в силите на народа, умразата му към неправдите, намерили въплъщение в огромното му дело, всичко е получило отзвук у нашия поет. Един от най-оригиналните и най-хубавите мотиви във Величковата лирика е разработен с топлота, поетическо вдъхновение и замах у Виктор Юго: в сбирката си „Есенни листа“ той е изпял доста песни, в които изразил копнежите си, нежни и меланхолни, към детето; трепетите, които буди то в бащинската душа, радостите и грижите, които създава, почивката на духа, на бащинското сърце, която иде от детинския му глас, от смеха му, от забавите му...“ Същият критик казва по-нататък: „Френската литература, респ. френският романтизъм, представен главно чрез Юго, го увлича, влияе му и той едва ли не ѝ се подчинява всецяло“.

Величков, който е един от първите наши преводачи, не само чете и се влияе от френски автори, но същевременно се опитва да ги пресъздаде и на своя матерен език. Тъй, вън от поменатите по-горе негови преводи, той превежда още сонети от Ередиа, откъслечи из Франсоа Копе, Юго и др. Френското влияние се долавя също така и в прозата на Величкова, в някои от разказите му — влияние по отношение на идея, образ, композиция,

както и в литературните му очерци, написани с латинска яснота и изящество на стила и бистрота на мисълта. Най-сетне, тоя вдъхновен български поет и възторжен почитател на френския дух, на френската литература, завърши живота си в родината на Юго, която бе станала негова втора родина. Величков почина на 3 ноември 1907 г. в Грьонобл; през 1909 останките му бяха пренесени в България.

Ако у Велиčkova внимателният изследовател и критик би открил, все пак, наред с френското влияние някои не по-малко ярки следи на известни италиански поети, които нашият автор е чел и превеждал, то Стоян Михайловски (1856—1927) се е формирал и израствал като духовна личност и творческа индивидуалност всецяло под влиянието на френската литература, предимно на френските моралисти и философи — от Рабле и Монтен до Сюли-Прюдом, поет когото Михайловски ценеше високо негли заради благородството и възвишената нравственост на личността му, както и заради чистотата на поетическото му вдъхновение. Паскал, Фенелон, Босюе, Бурдалу, Волтер, Русо, Ламартин, Ламене, Юго и др. са все любими учители на нашия поет и мислител.

Михайловски добива също цялото си образование — средно и висше — във френски учебни заведения. Той изучава и се сродява до такава степен с езика на моралисти, като Ла Рошфуко и Вовнарг, на поети, като Ламартин и Сюли-Прюдом, на сатирици и памфлетисти, като Пол-Луи Курие, че сам пише на френски стихотворения и „апофтегми“ като стих. „Молитва“, например, което завършва с енергичния стих: „Силен съм, защото вярвам“. Между ръкописите на поета, които прегледах преди десетина години, с любезното съгласие на г-жа Михайловска, намерих тетради с писани направо на френски език афоризми, любима форма на нашия поет, която той е обикнал под влияние на своите френски учители, афоризми събрани в отделни цикли, всеки със свой надслов¹⁾. Ето някои от тия афоризми, които предаваме в превод: „Първата от свободите е—да се избавим от невежеството“; „Има мъртви, които човек трябва да убие“; „Невъзможно е управление без народа, както и против народа“; „Когато един народ заслужава да бъде обесен, тогава не обесват никого“; „Чистата съвест е вътрешната красота, едничката неуведаема красота“; „Илюзията в любовта е като въображението в поезията: иреално е, но дава живот на реалното“; „Музиката е поезия без думи, поезията—говоряща музика“; „Когато човек е страдал дълго време, той става зъл или светец: страданието определя нашата съдба“; „Едничката истинска привилегия—в човешкото общество — е привилегията на знанието и на опита. Но тази привилегия ни поверява само задължения“; „В религията, максимата на Декарт би могла да се видоизмени така: обичам, значи съществувам“.

¹⁾ Вж. у мен „Чужди влияния в българската литература“ (на френски език), стр. 99—102

Няма книга от Михайловски, която да не гъмжи от цитати из френски поети, моралисти, социолози, философи. Френската мисъл оплодява ума и въображението на нашия писател, чийто светоглед се е оформил под въздействието на нравствените, религиозни и социални идеи и идеали, които Михайловски намира във френските си учители. Той е в непрекъснат досег с произведения и писатели, които чете, над които размишлява и които понякога превежда (Ламартиновата „Поема на Отчаянието“, например). Докато Величков скланя повече към романтиците и парнасистите, над които също се носи лъх от романтизма примесен с навеи на древността (особено ярко това се вижда у Леконт дьо Лил), Михайловски е притеглян от поети у които религиозните и нравствените идеи и мотиви вземат отчетлив превес; той обича поета на „Строшената ваза“, както и някои моралисти, духовни оратори и памфлетисти, с които нашият поет чувства вътрешна връзка, която се определя от сатиричния му нерв, както и от здравия му нравствен мироглед.

С Михайловски приключва, тъй да се каже, една глава от историята на литературните ни връзки с Франция. Влиянието на френската мисъл продължава по-нататък чрез символизма, който прониква в българската поезия по преки и непреки пътища — чрез руските символисти и декаденти, които влияят чувствително върху известни наши поети, като Людмил Стоянов, Димчо Дебелянов, Христо Ясенов, Николай Райнов и др.

III

Хронологически, първите прониквания на символизма у нас можем да отнесем към 1906—1907 год.¹⁾ По това време или малко по-късно П. К. Яворов печата първите си опити, в които той се отделя от социалните и граждански мотиви на поезията си през първия период от своето творчество и се насочва към образи и видения, които сочат вече известно родство с поезията на символистите. Към 1919 г. Ив. Радославов превежда Бодлеровите „Малки поеми в проза“²⁾, все по това време Теодор Траянов е обнародвал вече своята „Regina Mortua“, книга, гдето не само сбразът, поетическото видение, но самият стил, формата и структурата на стиха фрапират с белези, които до тогава няма в поезията ни, нито в стихотворната техника. Символизмът на Траянова, силно повлиян от чужди образци, предимно немски, е още неясен, тъмен, вътрешно неизяснен; някои критици виждат дори у него само едно желание за оригиналничене, докато К. Величков, въпреки своя вкус към класически ясният стих и традиционната техника, поощрява младия поет и му предрича хубаво бъдеще.

¹⁾ Върху символизма виж на български: Ем. п. Димитров: Френският символизъм, 1924. Г. Цанев: Българският символизъм (сп. „Философски преглед“).

²⁾ Ив. Радославов е превел също „Съкровище на смирените“, сборник есета от Морис Метерлинк, романа „Таис“ от Анатол Франс и „Сиени от живота на бохемата“ от Анри Мюрже.

Истинското въздействие на френската поезия върху Яворова почва откато нашият поет се запознава направо, чрез прек досег с френските поети. Както е известно, той живее известно време, през 1907, в родината на Бодлера, който от всички чужди поети е упражнил най-дълбоко влияние върху Яворова. В сбирката „Безсъници“, с която начева втория период в творческото развитие на нашия поет, се чувствава нещо бодлеровско, което произтича може би не толкова от някакво преко влияние, колкото от известно родство на тяхната чувствителност, на тяхния визионерен дух. Такъв характерен мотив у двамата поети се явява например, мотивът за смъртта. Бодлер и Яворов изграждат мъгъщи, всепокоряващи образи на смъртта, която владее тяхното въображение с някаква суверенна власт. „Единствената идея у Бодлера е идеята за смъртта, пише Гюстав Лансон. Единственото чувство у същия е чувството за смъртта. Навсякъде и винаги той мисли за нея, вижда я всъде, желае я винаги“. Съпоставени, известни поезии у единия и у другия поет сочат някои подобности, които не могат да се припишат, обаче, на особено влияние. Бодлер и Яворов си приличат, но техните пътища са различни, независими. Яворовият символизъм не е подражателен, той се явява, естествен израз на творческата му индивидуалност; в средствата, които символизмът предлага на нашия поет, последният намира най-адекватен израз на своя богат вътрешен свят, на виденията, които населяват душата му, на образите, които пълнят склонния му към усреденост в творческото изживяване дух. Спомняме си думите на Реми дьо Гурмон: „Едничкото оправдание за човека, който пише е — да опише себе си, да разкрие пред другите света, тъй да се каже, който се сглежда в неговото индивидуално огледало“.

При успоредици между „Цветя на Злото“ и Яворовата лирика могат да се открият любопитни прилики, които се простират дори до употребата на отделни думи и фрази. Такава прилика може да се изведе при съпоставянето, например, на Бодлеровия сонет „De profundis clamavi“ и Яворовите „Видения“. В творчеството на единия и другия има някаква поетическа френзия; афинитетът, който откриваме между двамата поети изтича от едно съществено качество на душата им: страданието. Анри Батай обичаше да казва: „да гледаш, значи да бъдеш художник; да страдаш, значи да бъдеш поет“.

Яворов, който изявява естествен, вроден вкус към красотата, е първият значителен художник на българското поетическо слово; за пръв път у него българският стих звучи със завидна мъжественост, плътност и музикалност. Бодлер, също изискан художник на словото, влияе на Яворова тъкмо със своята артистична природа, с богатствата на своя стил, който е живо отражение на изключителната му творческа природа. Не зная дали нашият поет се е опитвал някога да превежда автора на „Цветя на Злото“, но, струва ми се, ако той бе посегнал към френския поет, един-

ствен той щеше да ни го даде с неговата неповторима красота, с чудната плътност на образите му, с дълбоката сочност на багратата, с подкупващата власт на виденията му, защото щеше да го претвори чрез силата на своя ярък, силен и мъжествен талант на роден поет.

Яворов е превел няколко къса от единствената стихотворна сбирка на Морис Метерлинк: „Горещи цветарници“, но той е познавал несъмнено и останалите поети от съзвездие на символистите: Верлен, Рембо, Лафорг, Лотреамон, Маларме . . . По някои прокрадващи се тук-там образи в псезията му на антични фигури се долавя, че и парнасистите не са му били чужди. Досегът на Яворова с френските поети е допринесъл, както за разширяването на поетическия му свят, който се обогатява с нови видения, така също и за облагородяване на поетическия му стил, който добива нова, забележителна плавност, образност и музикалност, и действа върху читателя със завладяващата сила на неповторимо художествено внушение.

Николай Райнов и Людмил Стоянов са, с някои свои творби, в кръжилото на влиянието, което са упражнили символизма и Бодлер, неговият предтеча и духовен баща на цялата фаланга символисти, чиито портрети Реми дьо Гурмон е изписал с такова тънко изкуство в своята „Книга на Маските“. Влиянието на Бодлера върху Н. Райнова се чувства в неговия вкус към известни макабристично обаятелни сцени, в картини, гдето преобладава някакъв вледеняващ ужас, навяваща смут мистериозност и предчувствие за смърт . . . Богатството, гъвкавината и яркостта на езика у автора на „Видения из древна България“ сочат също така известна връзка със символизма, на който поетите от всички страни дължат изобщо толкова много по отношение на стилистичната украса, на езиковото многообразие, сочност и живописност.

Людмил Стоянов, в първата книга, с която се представя като поет и която е един внушителен сборник за времето си, „Видения на кръстопът“ (1914), заявява дързновено и някакси тържествено гордо: „Цялата тая книга е написана в духа и заветите на Символизма . . . Може-би, умния поглед ще открие в тая книга известни нови форми, които аз съм въвел, и заслугата за които не е моя. Може-би, езика е доведен до възможната висота, поради сложността и твърде отвлечената същност на темите . . .“

Тия нови форми, тая отвлечена същност на темите, за които говори нашият поет, това всъщност е съдържанието на символизма. Людмил Стоянов е под властното въздействие на поетите-символисти, но влиянието на френския символизъм и това на Бодлера, доколкото то се долавя в някои образи и чувства на лириката му, минава през канала на руския език. Учител на Стоянов е Валерий Брюсов, руският преводач на френските символисти и на Бодлера. Склонността на българския поет към антични образи и митологични видения го сродява, от друга страна, с някои неоромантици и парнасисте.

Възторжен поклонник на френския поетически гений и прекрасен тълкувател на френската поезия, Николай Лилиев продължава традицията на духовно общение с Франция, осветена от Величкова и Михайловски, преди тях, в епохата на нешето Възраждане, от такива ведри духове, като Пиколо и Берон. Френските символисти нямат по-въдъхновен тълкувател на нашия език от поета на „Пигици в нощта“. Сравнително малкото песни и поеми, които Лилиев ни е дал от Маларме, Верлен, Албер Самен, Верхарн, Метерлинк, Шарл ван Лерберг, разкриват духовната му връзка с тия поети, които са влияли върху неговата чувствителност, върху поетическото му въображение и върху изработването на стих и език у него. Лилиев е единствен от поетите ни, който обладава едно чисто френско изящество на поетическия стил; колкото до стихът — последният е доведен у автора на „Лунни петна“ до изумителна музикалност. След Яворова, Лилиев е най-мелодичният български поет. Стефан Маларме, най-музикалният, макар и най-херметичният, от поетите-символисти, е учителя на Лилиева, който заема от поета на „След-обеда на един фавн“, като епиграф на едно от най-хубавите си стихотворения, следния стих: „J'aime l'honneur d'être vierge.“ („Обичам ужаса да бъда девствен“). Тоя стих изразява, в своя сгъстен смисъл, негли една от най-съществените характерни особености на Лилиевото поетическо творчество. При едно сравнително и подробно проучване на Лилиевата поезия и френския символизъм, внимателният критик би открил твърде любопитни съответствия, които ще ни посочат, колко дълбоко тоя наш поет е живял с лириката на френските символисти. Лилиев даде преди няколко години, покрай другите си преводи, един забележителен стихотворен превод на „Сид“; едва чрез него българският читател можа да почувствува мъжествеността, силата и завладяващия героичен акцент на тся шедьовър на френския класически театър.

Димчо Дебелянов, когото първата европейска война отнесе в цвета на годините му и в най-красивия устрем на творческите му сили, е един измежду най-темпераментните ни лирици, поет с дълбоко чувство за красота, с бойко въображение и с творчески възжеления, чийто буен напор се чувствува във всяка строфа, във всеки стих. Самоук във френския език, той го изучава до степен да чете безпрепятствено и с увлечение най-изящните френски поеми, един Верлен, например, към когото го тласка и едно вътрешно чувство, един духовен афинитет. Елегичният строй на Саменовата лира също допада на Дебелянова, ала Верлен го завладява със силата на творческата си индивидуалност, с дълбочината на своя поетически мир, с чудната музика на свся стих, с една поезия, ксято е, според Морис Барес, „изкуство да предава неуловимото“. Верлен, Самен и пасторално-кроткият, нежен и дълбок поет на „Божествената скръб“, Франсис Жам, са поетите, към които Дебелянов прсявява нескрито предпочитание; техните имена се срещат в поезията му, към тях го носи споменът му в

минути на върховно напрежение, когато тегне над всеки тръгнал на война жесток съдбовен жребий:

И как е странно в грохота на тоя вихър лих,
където всички са един и всеки все пак — сам,
да си припомниш, да прищъпнеш някой плачещ стих
из кротките елегии на Francis Jammes.

Това късо стихотворение озаглавено „Прииждат, връщат се...“ носи, като епиграф, следните думи на Франсис Жам: „Dis-moi, dis-moi, guerirai-je de ce qui est dans mon coeur“.

Има, обаче, нещо трогателно еднакво не само в душевния строй на Верлена и Дебелянова, но и в тяхната лична съдба. За това и тази интимна топлина, която издава изведнаж едно вътрешно родство, в поезията на единия и на другия. В една от своите най-безутешни и същевременно най-примирени песни, писана в окопа и озаглавена „Сиротна песен“, Дебелянов говори:

Ако загина на война,
жал никого не ще попари, —
изгубих майка, а жена
не надох, нямам и другари.

Ала сърдце ми не скърби, —
приневолен живя сирака
и за утеха, може би,
смъртта в победа ще дочака.

Познавам своя път нерад,
богатствата ми са у мене,
че аз съм с горести богат
и с радости несподелени.

Ще си отида от света —
тъй както съм дошъл, бездомен,
спокоен като песента
навяваща ненужен спомен.

Това Дебеляново стихотворение спомня следната песен на Верлена, която звучи в същата скръбна нотка и със същия акцент и ритъм:

Je suis venu, calme orphelin,
Riche de mes seuls yeux tranquilles,
Vers les hommes des grandes villes:
Ils ne m'ont pas trouvé malin.
A vingt ans un trouble nouveau
Sous le nom d'amoureuses flammes,

M'a fait trouver belles les femmes :
Elles ne m'ont pas trouvé beau.

* * * * *
Suis-je né trop tôt ou trop tard ?
Qu'est-ce que je fais en ce monde ?
O vous tous, ma peine est profonde :
Priez pour le pauvre Gaspard !

Българският превод на това Верленово стихотворение гласи :

Дойдох в света, като кротък сирак,
Богат с моите очи спокойни
Към хората от градовете:
Но те не ме намериха зловив.
Нов смут на двадесет години —
Любовен пламък бе това —
Жените правеше красиви:
Но те не ме намериха красив.

* * * * *
Дали се родих твърде рано или твърде късно ?
Какво на тоя свят ще върша ?
Вам казвам аз, дълбока е мойта мъка :
Молете се за бедния Гаспар !

На Димчо Дебелянов дължим и един поетичен превод на Пиер Луисовия роман „Афродита“.

Навее на френската романтична и символистична поезия, на Алфред дьо Мюсе, Верлен и Самен, срещахме в стихотворенията на рано отминалия Димитър Бояджиев. От последния има дори стихотворение озаглавено „Марсилия“. Нежен лирик, с тънка чувствителност, Бояджиев ни е оставил десетина стихотворения, които носят яркия печат на една жива връзка с френската поезия. Дори името (Люсиен) в един от най-хубавите му лирични сонети „Писмо“ подсказва тази връзка. Все тук трябва да отнесем и покойния Емануил п. Димитров, чиято лирика бе изпитала едновременно влиянието на романтизма, Пегнас и символизма. Както Лилиев, и Ем. п. Димитров е учил във Франция, което му е позволило да бъде в най-тесен досег не само с френската творческа мисъл, но и с френската чувствителност. Поет с дълбока евокативна мисъл, Ем. п. Димитров е написал редица стихотворения, в които се долавя веднага връзката му с Запада, и особено със средновековието, към което го тласка негли склонността на творческия му дух към мистични настроения и образи. На Ем. п. Димитрова, който боравеше и с философски въпроси, дължим между другото и първата българска студия върху естетиката на Бергсона.

Би било опущение, когато говорим за френския символизъм и за отраженията му в българската поезия, да не споменем името

на Иван Радославов, литературен критик и теоретик на символизма у нас, на когото дължим първите ентузиазирани написани бележки върху Маларме, върху Реми дьо Гурмон, за когото нашият критик пише: „Философският синтез на френския символизъм, а може да се каже на целия европейски модернизъм, намери израз в произведенията на този гениален французин“¹⁾, върху Бодлер и пр.

IV

Френското литературно влияние у нас е протичало не само чрез поезията, която всъщност има най-широк дял във въздействието и обаянието на духовната култура на Франция в нашата страна. Разказът, романът, есето, театърът, представят все канали на това влияние. Емил Зола, Ги дьо Мопасан, Анатол Франс, Алфонс Доде, Пол Бурже, натуралисти, реалисти, представители на психологичния роман, се превеждат усърдно на нашия език и техните творби, във въздействието, което упражняват върху нравствената природа и върху чувствителността на българския читател, предлагат интересни образци на повествувателното изкуство в Очите на наши писатели, над които влияят с тематика, проблематика и композиция. Покойният Г. П. Стаматов, несравним майстор в схематичния строеж на психологичния разказ, не скриваше, че наред с руските реалисти, негов прекрасен учител в изкуството да разказва е бил Ги дьо Мопасан, тоя неповторим художник на разказа.

Френският дух — с чувството му за художествена мерка и психологически анализ, с вродения му усет към яснота, с ведрината на вътрешното виждане, влияе чувствително върху творческата природа на Константин Константинов, не само върху похвата му на разказвач и романист, но и върху общия му писателски маниер. Това френско влияние у Константинова, който е превеждал Емил Зола, Ги дьо Мопасан, Алфонс Доде, Пиер Беноа, Андре Жид, Антоан дьо Сент-Екзюпери, се долавя особено ярко в тънкото изящество на неговия стил, в лирическата отсененост и багреност на последния, в пастелната почти мекота на акцента. Психологизмът в разказите на покойния Никола Янев носи несъмнено отражение на влияние, което авторът е изпитал от страна на известни френски писатели с подчертана психологична тенденция в творчеството им; на Янева, по всяка вероятност, не са били чужди някои творби на Стендала, на Балзак и Пол Бурже, на Анри Бордо.

Покойният Гео Милев има също твърде лично място в историята на литературните ни връзки с Франция. Наговите разнородни интереси го тласкат в много насоки на духовна дейност, ала поезията остава най-яко свързана с проявите на творческата му личност. Като преводач, Милев почва с френските символисти:

¹⁾ Иван Радославов, Идеи и критика, стр. 30, 1921 г.

още през 1914/15 г. той печата на хвърчащи листове преводи из Маларме, Пол Верлен, Емил Верхарн, Морис Метерлинк. Белгийският поет Верхарн, с когото нашият преводач е в лична връзка, увлича особено Милева; по-късно той се връща към неговото творчество и обнародва отделна сбирка от шестнадесет Верхарнови поеми, чрез които българският читател добива за пръв път една идея върху големия поет на „Градове с пипала“. Същевременно Гео Милев пише и бележки върху превежданите поети, в които изявява широк интерес към тяхната поезия и показва здрав и сигурен усет към поетическите ценности у тях. Все нему ние дължим превода на Метерлинковите „Горещи цветарници“, както и на сбирка „Избрани стихотворения“ от Пол Верлен. В тия преводи Гео Милев изявява несъмнени качества на сръчен тълкувател на френската поезия; той попада леко на сполучливи и хубави съответствия в нашия език, дори когато превежда буйният, развихрен и асиметричен Верхарн, или нежният, дълбок и музикален Верлен. Чрез това Милев сочи най-ярко, че преводът и особено стихотворният превод е мъчно изкуство, при което участва дейно не само придобитата техническа обиграност, но и дълбоко вътрешно чувство за претворяване, което дава на превода, като художествена творба, поетическа одухотвореност.

Гео Милев е превеждал от френски Молиер („Насила оженване“, „По неволя доктор“, „Сганарел или Въображаемия рогоносец“); Буало („Поетично изкуство“); Пиер Луис („Жената и Куклата“); Пол Клодел („Почивка на седмия ден“, „Златната глава“); Жорж Роденбах („Мъртвият Брюге“). В критичните му бележки, пръснати по списания и периодични издания, се срещат често поменати френски автори: поети, белетристи, есеисти, драматурзи. Изобщо, Гео Милев се явява твърде деен проводник на френското литературно влияние у нас.

Литературният ни досег с Франция намира израз още в многобройните преводи, които пълнят непрекъснато излизащите периодични библиотеки или се пускат като отделни издания. Твърде дълъг би бил списъка на френските писатели, главно романисти, които се радват на най-широк и радушен прием между българските читатели. Може да се каже, че няма значителен френски писател, който да не е проникнал у нас: като се почне от Бенжамен Констан с неговия „Адолф“ и се свърши с най-младите представители на френския роман, с вчерашната лауреатка на академията „Гонкур“, Елза Триоле, всички: Пол Бурже, Ромен Ролан, Марсел Прево, Марсел Пруст, Клод Фарер, Андре Жид, Жорж Дюамел, Франсоа Мориак, Андре Моруа, Андре Малро, Едмон Жалу, Жан Жионо, Жюл Ромен, Жорж Сименон . . . имат своите верни български читатели. Техните творби влияят несъмнено върху вкуса и чувствителността на българина, както и върху нравствените му предразположения, особено тия на писатели, като Рсмен Ролан, Жорж Дюамел, Франсоа Мо-

риак, Жан Жисно, у които моралните проблеми имат превес над естетическите и други въпроси.

Литературната наука, в широк смисъл на тази дума, философията и театъра са също така важни сфери на творческата мисъл, чрез които ние се достягаме до духовната култура на Франция. В литературната наука — история и критика — професорите Из. Д. Шишманов, М. Арnaudов, романистът Т. С. Томов (автор на няколко скрупулوزно изработени студии върху Юго, Кретиен дьо Троя, върху „Персевал или романът за Грала“, както и на едно подробно и образцово изследване, съпроводено с пълен превод на български език на „Песента за Роланда), на свободни учени и литературни критици, като Симеон Радев, като рано починалият Александър Дзивгов, възторжен почитател на френския литературен гений като Д. Б. Митов, са били и са в най-тясно духовно общение с Франция; в научните си и литературни изследвания и статии те се опират на френски авторитети в досежната област. Сент-Бъсв, Тен, Брюнетьер, Емил Фаге, Жюл Льометр, Рьоне Думик, Лансон, са техни учители, заедно с други, по-тесни специалисти, като Емил Енекен, А. Бине, Габриел Свай, към които трябва да прибавим и някои съвременни критически умове, като покойните: Пол Суде, Пиер Ласер, Анри Бремон и Албер Тибоден, като Едмон Жалу... Един млад български учен, д-р Никола Алексиев, също покойник, френски възпитаник, обнародва преди повече от тридесет години, един доста внушителен труд върху Иполит Тен и неговата философия на изкуството.

Във философията, една по-яка връзка с френската мисъл се установява чрез Анри Бергсон, който, както в други страни, тъй също и у нас, има свои ученици и ревностни следовници — в лицето на университетския професор Ив. В. Саръилиев, на покойния Ем. п. Димитров, на Ат. Илиев, който посвети на своя френски учител отделно съчинение на френски език¹⁾, на Ив. Йотсв и др.²⁾

В театъра — френското влияние е оставило също ярки следи. Още Войников, както отбелязахме своевременно, пише своите драматични произведения по Молиерови образци. По-късно през българската сцена минават някои творби и на френския романтичен театър, главно пиеси на Юго („Лукреция Борджиа“, „Кралят се забавлява“, „Рюи Бла“, „Ернани“). Представителите на френския реалистичен, хероичен и психологичен театър заемат място в репертоара на нашите театри. Едмон Ростан („Сирано дьо Бержерак“, „Орлето“), Анри Батай, Жорж дьо Порто-Риш, Анри Бернстен (или, по германизираното произношение прието у нас, Бернщайн), Тристан Бернар, Пол Жералди,

¹⁾ Ath. Iliev: Le Bergsonisme. Une philosophie prospective. Sofia, 1943

²⁾ Анг. Бънков. Бергсонизмът в България — 1945 г.

Марсел Паньол, Луи Верной и Жорж Бер, Анри Дюверноа, Пиер Волф, Жан Сарман. . . са все познати имена на българския театрален зрител. От нашите драматурзи, покойният Ст. Л. Костов в своите комедии, както и в драматичните си опити, черпи доста сценична сръчност (по отношение на диалога, характерите, общата постройка) у френските драматически майстори.

* * *

Универсализмът на френската духовна култура, изградена върху солидните основи на рационализма и осочнена от живата и богата чувствителност на латинския дух, е първото и главно условие за ширския обseg на нейното влияние в света. Никоя друга литература няма тази притегателна сила, нито излъчва такава обаяние, както френската. Негли затова, че тя е сляла напълно и най-дълбоко в себе си традицията на античността, тъй ярко изявена в гръцката и латинска литература, с оплодяващия средиземноморски дух, слсжил такъв ярък отпечатък върху френския творчески дух и върху френската чувствителност. Вианият университетски професор и академик, непрежалимият Пол Азар, като говори за сиянието на френския гений, завършваше така едно свое писание: „Съвременният френски дух е жаден всичко да знае, всичко да разбира, всичко да улавя — за да продължава да преценява, да подрежда, да изяснява, без риск да работи всуе. Той е верен на своята рационална и регулираща функция в човешкия организъм. Винаги любопитен към всички опити, винаги жаден за нещо ново, той също се обнсвява и се обогатява, за да пръска още по-нашироко съкровищата си“.

БЪЛГАРСКАТА СХИЗМА

АРХИМАНДРИТ МЕТОДИЙ

I

През царуването на св. Цар Бориса българският народ се покръсти, като прие св. Православна вяра от своята южна съседка — Византия; от нея той получи и духовенство — свещеници и владици гърци, начело с архиепископ, зависим от Вселенския цариградски патриарх. Понеже по него време България още нямаше своя писменост, богослужебен език беше гръцкият Историята ни свидетелствува, че св. Цар Борис положил много грижи, за да може да има: свой богослужебен език, своя иерархия, независимост на Българската църква. С една дума, св. Цар Борис искал да създаде една напълно народна църква, която да бъде истинска майка, учителка и опора на новопокръстения народ.

Бог помогнал и грижите на св. Бориса се увенчали с голям успех. В 885 г. учениците на св. братя Кирила и Методия, изгонени из Чехомсравия от немците, намират най-радушен прием в България. Те донасят със себе си и славянската азбука, славянската писменост. Скоро две школи, Преславската и Охридската, стават центрове на широка просвета, която давала възможност на народа да има свои свещеници, които да му проповядват Словото Божие на свой роден език. Ученолюбивият цар Симеон дава такъв широк тласък на просветното развитие, че неговото време с право се нарича златен век на българската книжнина. Пак през негово време Българската църква става напълно независима, начело с патриарх, признат в 927 година от Вселенската цариградска патриаршия. С това заветното желание на св. цар Бориса за създаване на истинска народна църква получава своето окончателно осъществяване.

Наскоро след това българската държава стслабва и това дава повод на Византия да заяви, че тя не признава независимостта на Българската църква, не признава българския патриарх. Падането на българите в 970 година под византийско иго туря край на Преславската патриаршия, която се пренася в царството на Самуила: най-напред в Мъглен, после във Воден. Преспа и най-после в Охрид. За дълго време Охрид става център на българската църква и макар Василий Българоубиецът да понижил главата на тая църква от патриарх на архиепископ, той не унищожил независимостта на Охридската архиепископия. Последната останала да съществува автокефално до 1767 година.

В 1235 год., при силния Иван Асен II, в гр. Лампсак, Мала-Азия, става отново тържественото признаване независимостта на българската църква и коронясването на българския патриарх. След това българската църква бива непрекъснато възглавявана от патриарси чак до падането на Търново в 1393 година.

Обсадата на Търново трае няколко месеци. Турците дават много жертви. Те сполучват да превземат крепостта само благодарение на предателство. Главният защитник на Търново — Патриарх Евтимий — си навлича омразата на разярения завоевател. В негово лице турците видяха силата на българския дух, на българския народ. Омразата им към Евтимия се пренася върху българското духовенство, върху българската църква. И Евтимий бива осъден на посичане. Едно чудо, което вдървява ръката на палача, попречва да бъде изпълнена тая присъда. Тогава Евтимий бива изпратен на изгнание в неизвестна страна, дето и умира. След това българските владии и боляри биват пръснати и унищожени. Останала без цар и патриарх, без водачи и организация, над България нависва черен облак — тъмното петвековно робство.

По-друга е била съдбата на Византийската църква под турците.

Гърците винаги са се считали законни владетели на Балканския полуостров. Цариград бил център на тяхното могъщество и култура. Като лъчи от слънце се пръскала византийската култура от града на Константина по Европа и Азия. Всичко, което не е било гръцко, се наричало варварско. Падането на Цариград в 1453 година под турците произвело грамадно сътресение в душите на гърците. Всичко ударило на бяг, за да се спасява. Морето се покрило с кораби, които пренасяли гръцки семейства и несметни богатства. Това бягство, по думите на летописците, приличало на бягството на евреите след падането на Иерусалим. И изведнаж Византийската дипломация постига неочакван успех: турските власти поканили разсеяните гърци да се завърнат в Цариград, обещавайки им неприкосновеност на имота и свободно изповядване на религията. Нещо повече: скоро в Цариград бил свикан голям събор от духовенство и миряни за избиране на патриарх. Султан Мохамед II — един високо културен и мъдър падишах — лично присъствувал на това тържество, подарил на новоизбрания патриарх Генадий Схоларий пастирски жезъл, обсипан с брилянти и му предал знаменития берак (указ), който потвърждавал всички права и привилегии, с които патриарсите се ползували при византийските императори. Тоя берак определил едни твърде благоприятни условия за съществуване на гърците под владичеството на султаните. По силата на тоя берак, гърците си запазвали най-малко половината църкви, правото на свободно богослужение в тях и правото на свободно самоуправление по общини. Всички бракоразводни и граждански дела ставали подвластни на духовния съд при митрополиите и патриаршията. Тоя съд можел да присъжда: глоба, бой, затвор и

каторга (заточение). Турските власти били длъжни да привеждат в изпълнение решенията на тоя съд¹⁾.

Всички тия права гърците успели да получат срещу задължението да плащат определени данъци, които се събирали от християнското население чрез органите на владичите, с помощта на турските заптии.

Но братът на Мохамеда II подчинявал на Цариградския патриарх не само християните от гръцка народност. Работата била представена тъй, че уж на Балканския полуостров съществува една народност, изповядваща една религия, с едни обичаи и традиции. Всичкото население на полуострова минало под една обща категория: християни или рай, без да се гледа на племенен произход, на език и на историческо минало. Понеже, по силата на султанския брат, цариградският патриарх се определял за единствен посредник между християните и Високата порта, всичкото християнско население в полуострова минало под църковната духовна власт на патриаршията. За защита на българските интереси едва ли е имало кой да се погрижи и при лошия спомен на турците от патриарха Евтимия Търновски, лесно е могло да се дойде до такова положение, че българската църква да изгуби своята самостоятелност и да бъде, по силата на обстоятелствата, негласно подчинена на Цариградския патриарх.

Като последица от всичко това, редом с властта на султана, в империята се установила и съществувала друга една власт—абсолютната духовна и съдебна власт на патриарха върху християните.²⁾

При тоя неочакван обрат на работите, възкръснали надеждите на гърците за едно по светло историческо бъдеще. Постепенно тия надежди се оформяват и конкретизират в така наречената „мегали идея“ (велика идея), т. е. в идеята да се елинизират всички негръцки народности на Балканския полуостров, чрез което да се влеят нови жизнени сили в остарелия организъм на гръцкото племе, след което турците да бъдат изгонени от Европа и на тяхно място да се основе една силна гръцка империя. Ясно е, че за постигането на тази идея, за погръчването на славянските балкански племена, църквата, с върховната власт в ръцете на патриаршията, се явявала естествена среда, твърде благоприятна за ефикасно действие в това направление. При спомена за великото минало на Византия, при липсата на свой цар и на политически независима своя държава, Цариградската патриаршия се явява едничкото видимо въплощение, макар и непълно, на тая велика идея, на тия надежди, и макар наричайки се вселенска, в действителност тя никога не могла да се отърси от чисто гръцкия си характер, та да бъде еднакво майка на всички

¹⁾ проф. Ал. П. Лебедевъ, *Исторія Греко-Восточной церкви подъ властію турокъ, от паденія Константинополя в 1453 году до настоящаго времени*. изд. II, С. П. Б. 1904, стр. 93—102. 188—221

²⁾ А. П. Лебедев, *ibid.* стр. 274—275

християни от полуострова. Веднаж създадена „великата идея“ и вживяна в народните чаяния на гърците, последните са гледали с омраза към всеки народ, който би застрашил съществуването на лелеяната от тях „мегали идея“. Такъв именно противник били българите, които още от старо време оспорвали на Византия владееето на Балканския полуостров и които най-много допринесли за разгромяването на Византийската империя. Затова именно патриаршията, като носителка на гръцката идея, напредила всички усилия за обезоръжаването на този опасен противник, — чрез културна асимилация. Предвид на тия цели, след Евтимия, Търновската патриаршеска катедра била оставена празна и, ако се приеме, че са били правени опити за възстановяването ѝ, Вселенската патриаршия, като единствен посредник между турското правителство и християните, е имала всичката възможност да убеди Високата порта, че това би предизвикало по-нататък и други подобни пожелания с неприятни за турците политически последици. На всеки случай, за турците безспорно е било по-приемливо да подържат мнението за една християнска народност с един представител — патриарха, отколкото сами да усложняват вътрешното положение на империята в полуострова с признаването на отделни народности, с отделно минало и свои искания. Идеята за противопоставянето на гърци и българи едни против други, за взаимното им разслабване чрез вражди се появява у турците много по-късно — чак когато племенното и културно различие между гърци и българи се очертава с достатъчна яснота за тях и когато българският въпрос се налага и иска своето разрешение. Но в първите три века след падането на полуострова, за български народ и български искания почти нищо не се чува и турската политика към Вселенската патриаршия е била съвсем благоприятна за гръцките възжелания. Под крилото на султана, Патриаршията става мощен всепритегателен център, около който се нареждат всички будни духовни сили на църквата в полуострова. По тая причина, в 1767 година Патриаршията сполучва да постигне закриването на Охридската архиепископия, която дотогава съществувала в една формална независимост, бидейки фактически съвсем елинизирана.

Настъпва епохата на най-тъмното робство, на най-опасните за българското племе изпитания. Всички владици в България по това време вече са гърци. Всички свещеници в градовете и в повечето села — също гърци. Богослужението във всички църкви, с малки изключения, ставало на гръцки език, преподаването в съществувашите училища — също на гръцки език. Славянският език бил безжалостно изтискван от църкви и училища. Всички будни българи получавали образование в гръцки училища. Те всички се гърчеели, срамували се от своя род и произход, а някои даже и никак не са подозирали, че са българи, какъвто е случаят с основателя на Габровската гимназия — Василий Ев. Априлов. Тук-таме само, като рядко изключение, по градовете се позволявало

да се служи по славянски, и то литургията от „Иже Херувими“ нататък пак се служела на гръцки.¹⁾

Недсволството на българския народ, който не разбирал гръцкия език, не ще и дума, било много голямо.

Но още по-голямо било това недоволство от страшното безправие, с което гръцките владци и свещеници събирали р-зличните налози с помощта на турските заптиета. Това бил един истински страшен гнет, от който клетите българи тежко пъшкали. Причината на това печално явление била тази, че Патриаршията, за да може да изплаща данъка си към султанската хазна, отдавала епархиите на търг срещу високи цени. Кандидатите за тия епархии, по тая причина най-често били люде жадни за печалба, които на свой ред скубели народа, за да си възвърнат, не само заплатените пари, но да си съберат и капитал за черни дни. Не били редки случаите, когато епархиите били наемани от мирски лица — търговци, които от своя страна били задължени да си намерят владика и да се споразумеят с него за заплатата му. В такива случаи, владиката трябвало да плаща не само на Патриаршията, но и на своя наемодател! При такова положение, много малко били духовните лица, кандидати за владци, които се отличавали с безкористие и други положителни качества, защото страшната конкуренция не давала достъп на такива. Свещениците, на свой ред, бидейки органи на владиците при събиране на данъците, също така били поставени в положението да грабят народа, както за патриаршеската, респ. султанската хазна, така и за себе си. Време не би ни стигнало да повествуваме за отделните случаи, които ярко ни рисуват печалната картина на разложение у служителите на Христовата църква в пределите на султанската империя по онова време.²⁾

Но, въпреки всички тия съдбоносни несгоди, българският народ, в своите здрави народни маси, едва ли ще да се е отрекъл някога от мисълта за едно по-светло бъдеще. Дълбоко в съзнанието му идеята за народностната му принадлежност и желанието му за свобода, сигурно, били винаги живи, готови да се разпалят в пламък, чакащи само повод и потик за това. И тоя потик дохожда. Паисий запалва първата искра, а последвалите го народни дейци разнасят огъня от тая искра по цяла България. Веднџ събудено, българското племе започва бърже да се възражда и с настойчивост и сила да иска възвръщането на своите човешки и народни права, така несправедливо тъпкани в продължение на векове. Това, разбира се, никак не се понаравило на гърците, които били свикнали да гледат на нещата през други очила. Оттук и преследването на всичко онова, което радеело и допринасяло за осъзнаването на българския народ, като отделна от гръцкия културно-

¹⁾ Сказание о странствии и путешествіи по Россіи, Молдавіи, Турціи и святой землѣ постриженника святыя Горы Афонскія инока Парфенія, в четырёхъ, частяхъ, Москва 1355, часть I, точка 42, стр. 51

²⁾ А. П. Лебедев, ибид. стр. 345—375

историческа единица. Известно е гонението, което гръцките владици предприели против славянските ръкописи и стари книги, които говорили за миналото величие на България. Така, Търновският гръцки митрополит Неофит изгорил цяла библиотека със стари български ръкописи от 10 до 14 век. Тази библиотека се пазела в митрополитската църква и, по всяка вероятност, била библиотеката на българските търновски патриарси. При изгарянето на тая библиотека, гръцките ръкописи предварително били изваждани и отделиени. В 1823 год. Софийският митрополит Йосиф, като узнал, че в едно село до Б-рковица се пазели стари български сборници и изображения на светии, наредил да бъдат унищожени. В 1840 год. Шуменският епископ, при освещаването на църквата в с. Тича, заповядал да бъдат унищожени няколко стари славянски ръкописи, които намерил там. Така били унищожени много ръкописи в светогорските манастири, в Серския манастир, в Охридския манастир св. Наум и другаде. Ала всичко това дало само обратни резултати, защото още повече усилило недоволството на българите и ги карало да настояват на своите искания. Оварянето на чисто български училища, отпечатването на български книги и учебници, издаването на български вестници и списания, разрастването на занаятите и търговията, създавало едно ново поколение от българи, интелигентни и учени, които постъпвали на служба по всички ресори на империята и оттам ставали подръжници на каузата на своя народ. Мнозина от българите, които били получили образованието си в гръцки училища и били на служба по ведомството на Патриаршията като духовни лица, също така напрегнали усилия, за да бъдат в услуга на своята Родина. И когато събитията напълно узряват, тогава Българският църковен въпрос се налага на вниманието на обществените фактори и поисква своето разрешение.

II

Почти едновременно от различни краища на България в Цариград започнали да пристигат народни делегации, които предявявали писмено искания за правдини пред Високата порта, Патриаршията и пред някои от европейските посланици, обикновено пред руския, английския, френския и други. От 1850 година тия делегации станали често явление.¹⁾ Чрез тях един потиснат и онеправдан народ изразявал своята воля за свободен живот и молел европейската съвест да се вслуша в неговите законни искания. В 1856 год. турското правителство издава така нар. Х а т и х у м а ю н — султанска декларация за реформи в управлението на империята, които ще гарантират на християнското население необходимите духовни свободи.²⁾ В резултат на тия реформи става учредява-

¹⁾ Вж. 12 приложения, съставляващи писмените български искания и предложения за разрешаване на българския църковен въпрос, в издадената в Русия книга: „Посланіе Вселенскаго патріарха и членовъ Константинопольскаго Собора на имя святѣйшаго Синода по Греко-Болгарскому церковному вопросу“, стр. 29-79

²⁾ И. И. Соколов: Константинопольская церковь в XIX вѣкѣ, томъ I, СПб. 1904 год., стр. 303—310

нето и свикването на така наречените смесени гръцко-български комисии с участието на турски представители, които да разгледат българските искания и да дадат мнение за най-благоприятното им разрешение. Българските искания се състояли главно в следното: Българска а църква да има свой независим глава и своя, българска иерархия, която да служи на свой славянски език. Тоя глава, заедно с клира и народа, да реди управлението на българската църква без вмешателството на Патриаршията. Разбира се, българските искания били посрещнати с недоволство и работите на комисиите, които безконечно заседавали, не довели до никакви резултати. Протакането на тая работа създавало неблагоприятно отражение сред българското население, което, тайно подстрекавано от самите турски власти, въставало и извършвало известни насилия над неприятните нему гръцки владци, като ги изгонвало от градовете си, освирквало ги, нанасяло им побой, или даже ги убивало. Всички тия инциденти били раздухвани от турските власти за създаване вражда между българи и гърци.

От възникналите разправии между представителите на българския народ и Патриаршията се възползвала и католишката пропаганда, която подмамвала някои български духовници да преминат в католичество, обещавайки им защитата на европейските консули и църковна независимост под върховното попечителство на папата. Започнало отпадането от православие и преминаване в католичество на цели градове, какъвто е случаят с гр. Кукуш в Македония. Но това преминаване ставало не по убеждение в преимуществата на католичеството, а като израз на голямо недоволство от Вселенската патриаршия, за сплашване на същата. Интересен е случаят с Йосиф Соколски, този несполучлив папски „архиепископ на цяла България“. Йосиф бил прост човек, не можел дори да се подписва. Той бил обикновен хайдутин (бунтовник), който, след като събрал пари, приел монашеството и възобновил Габровския соколски манастир „Св. Никола“. В 1860 г. той дошъл в Цариград, за да се оплаче от своеволията на Търновския гръцки владика. Но жалбата му не дала никакъв резултат и когато Йосиф бил вече отчаян от работата, която предприел, среща го известният Драган Цанков, българин от Свищов, възпитаник на иезуитите и го убеждава да стане уният, ласкаейки го, че с това той ще стане причина за неизброими благоприятни сетнини за българския народ. С помощта на иезуитите, слабохарактерният и наивен Йосиф бива набърже изпратен в Рим, дето папата го посвещава за архиепископ на цяла България и незабавно го връща в Цариград. Тук той бива цели пет месеца пазен от иезуитите в една къща, за да не се срещне с някого от българските народни дейци. Виждайки глупостта, която извършил и гузен в съвестта си, Йосиф успява да избяга от своя затвор, без да бъде забелязан от „почетната стража“, която го пазела и пристига в Буюк дере (на Босфора) в летната резиденция на руския посланик княз Лобанов — Ростовски, пред когото пада на колене с покаен плач за сто-

рения грях. Преди да разговоря с него, посланикът го накарал да си свали виолетовите одеяния на римски прелат, неподобаващи на един православен духовник. След това Йосиф бил облечен в расото на руския Якон от посолската църква и чак тогава посланикът го приел. Йосиф паднал пред него и го молел да го спаси от интригите на иезуитите.

Като разбрал всичко, посланикът казал на Йосифа:

— Днес има параход за Одеса, заминавай с него за Русия, там няма да те стигнат никакви иезуити.

Същия ден Йосиф заминал.

Всичко това станало така бързо, че иезуитите едва след три дни узнали страшно неприятната за тях история. Йосиф бил вече в Киево Печерската лавра, дето прекарал остатъка от живота си, примирен с църквата.

Че преминаването в уния било преднамерено по чисто дипломатически съображения, се вижда много добре от случая с Кукуш. Когато в 1859 г. Патриаршията, принудена от събитията, изпратила за епископ на Кукушката епархия българина Партений, родом от Калофер, завършил Московската духовна академия, цялата епархия отново се връща в православие. Но, заедно с Партений открито подържал българските искания и въвел служенето на славянски език, в 1861 г. той бил съден от Солунския митрополит и осъден на затвор.

Но Партений Кукушки не бил сам. По онова време по ведомството на Патриаршията имало доста владици, за които тя и не е подозирала, може би, че те са българи, или че те са пламенни родолюбци. Такива били прочутите владици: Иларион Макариополски, Иларион Ловчански, Авксентий Велешки, Доротей Софийски, Антим Видински и др.

Авксентий Велешки бил родом от Самоков, самоук, природно надарен, постриженник на Хилендарския манастир.

Иларион Макариополски бил родом от Елена, завършил богословие в Атина, приел монашество на Атон, дълго време бил представител на Атонските манастири в Цариград, след което бил ръкоположен за епископ на Българската църква в Цариград. Той бил извънредно даровит и известен на Патриаршията от най-добра страна. Но покрай всичките си дарби и способности, той криел в себе си една неподозирана голяма дарба: любов към родната българска църква и към изстрадалия български народ.

По това време българският църковен въпрос добил такава известност, че се наложило Русия по дипломатически път да се застъпи за правата на славяните в империята и да поиска от Патриаршията да даде едно удовлетворително разрешение на българските искания. За пръв път патриархът пожелал да му бъдат представени писмено, подробно и точно, исканията на българите, което и било сторено:

1. Българският народ признава и почита светейшия Константинополски патриарх, като имащ преимущество по чест в Православ-

ната църква; 2) българите, като отделен народ, желаят да бъдат под властта на един български духовен глава; 3) този глава да бъде избран от самите българи; 4) българските владци да бъдат избирани от самите българи; 5) българите да уреждат управлението на своята църква самостоятелно; 6) българите са съгласни да дават на Патриаршията ежегодно значителна парична сума, тъй като тя ще се лиши от българската църковна област.

Както се вижда, в горните искания на българите личи една умереност. Това се дължало на съветите и настояванията на Русия, за да може Патриаршията да паде по-лесно съгласието си.

Когато патриарх Иоаким II се запознал с горните искания на българите, отговорил, че той ще допусне отделянето на българска църква само до Балкана, т. е. като остави цяла средна и южна България в пределите на Патриаршията. От това станало ясно, че Патриаршията е готова да признае самостоятелността на Българската църква, но един твърде мъчен въпрос, именно: кои земи ще влизат в състава на българската църковна област, я възпирал да вземе определено решение. Въпросът бил не само църковно-народен, а национално-политически в пълния смисъл на думата и оттук всички мъчности за разрешението му. Когато станало ясно, че нито смесената гръцко-българска комисия, която безкомпромисно протакала работата си, нито патриаршеските кръгове, са наклонни да удовлетворят българските искания, а от друга страна иезуитската пропаганда правела големи усилия да печели привърженици сред българите, Иларион Макариополски и Авксентий Велешки, възбуджани и поддържани от народа, се решили, на следната крайна постъпка. На Великден, 3 април 1860 год., в Цариград, в българската църква св. Стефан, през време на св. Литургия, те не споменават името на Патриарха. Това събитие означавало, че българският народ гръмка заявява пред целия свят, че е готов да се бори за своите права с цената на всички жертви. Сигналът бил даден. От тридесет и три места от цяла България Иларион и Авксентий получили съобщение за отменяване поменаването на патриарха и насърчение за продължаване на борбата. Каузата на българите била толкова права и свещенна, че към нея се присъединили и чисто гръцки владци. Такъв бил знаменитият Пловдивски митрополит Паисий, родом от Янина, грък по произход и възпитание, свършил Атинския университет, отличаващ се с дълбок ум, искреност и доброта. Паисий не можал да остане безразличен към съдбата на българската църква и отменил споменаването на патриарха в цялата Пловдивска епархия.

Дълбоко засегнат от това, Патриархът свикал синода си и осъдил Илариона, Авксентия и Паисия, като ги лишил от епископско и свещеническо достоинство, и поискал от Портата да ги изпрати на заточение. Но Великият везир Али-паша отказал под предлог, че не бива да се меси в чисто вътрешните работи на църквата. Тогава една въоръжена гръцка тълпа се опитала да нападне българския метох в Цариград и насила да отвлече пребива-

ващите в него двама владици: Илариона и Авксентия. При това положение, за да се избегнат нежелани инциденти, турската власт разпоредила те да бъдат арестувани и изпратени в Мала Азия. Когато Иларион бил вече на парахода, при него пристигнал Драган Цанков и го уговарял да приеме унията, обещавайки му да го спаси от заточение и да му възвърне сана, но Иларион рязко отказал.

Гръцката партия в Цариград считайки, че е нанесла смъртен удар на българите, тържествувала и горела от желание час по-скоро всички българи да бъдат отлъчени от Вселенската църква, като претъпници и варвари, неподатливи на влиянието на благородната елинска култура. Тази гръцка партия изиграла фатална роля при създаването и провъзгласяването на българската схизма. Това била значителна, няколкохилядна тълпа, живуща в Цариград, в квартала „фенер“, фонар и оттам названието фанариоти. Фанариотите действували по указания от Атина. Начело на партията им стоял гръцкият пълномощен министър в Цариград—Делияни, според когото българското племе трябвало да бъде затворено в такива естествени и трудно проходимы граници, каквито са Черно море, Дунавът и Балканът, че да не представлява опасност за гръцката „велика идея“. Всичките си инструкции, следователно, българофобската партия на фанариотите получавала от Атина, откъдето била и субсидирана парично. Нетърпелива в желанието си да види българската църква отлъчена и недоволна от бавното действие на патриарх Йоакима, гръцката партия поискала и наложила оставката му и на негово място дошъл Амасийският епископ Софроний, човек умен и миролюбив, но слабоволен, поради което скоро станал играчка в ръцете на българофобите. Турското правителство, което угаждало ту на гърците, ту на българите, неочаквано върнало заточените български владици, които били посрещнати от българите с неописуема радост и борбата продължила с нова енергия. По това време, за пръв път от падането на българското царство, в Шумен се разнесла от църковния амвон знаменитата реч на бъдещия екзарх Антим, с която той напомнил на народа неговото славно минало, за стария Преслав, за Крума и Симеона, пред които треперела сама Византия. „Ако камъните и дърветата имаха език и глас, те биха ни разказали за тия славни времена“ — говорел той. Антим бил роден в Кърк клисе, Лозенградско, завършил Харковската семинария и Московската академия. В 1857 година Антим бил назначен за преподавател по руски език в патриаршеската семинария на о. Халки; в 1860 год. за епископ на Преславската епархия; 1862 г. Патриаршията го праща на ревизия във Визийската епархия, Странджа, дето той успява да върне от униячество в православие Малко-Търново и Малък Самоков. В 1865 г. бива назначен за ректор на Халкийската семинария, която привежда в блестящо състояние. В 1868 г. бива назначен за Видински митрополит, откогато започва открито да се бори против Патриаршията. Антим бил знаменит оратор, произвеждал потрясащо впечатление на слушателите си и гърците го наричали

„нов Златоуст“. Под влиянието на руския посланик граф Игнатиев, патриарх Софроний бързо очистил българските митрополитски катедри, като отзовал владиците гърци и назначил българи. Но това му струвало скъпо: гръцката партия сполучила да наложи оставката му и на негово място бил избран за втори път преждебившият цариградски патриарх Григорий VI, който показал искрено желание да удовлетвори българските искания, като сам съставил за тая цел писмен проект в 18 подробни точки.¹⁾

Но българите не останали доволни от този проект, тъй като в него, още в първата точка, била оставена една врата за най-широко тълкувание на въпроса за обсега на българската църковна област: „Епархиите, които ще бъдат признати за български, ще образуват отделен окръг под название „Български“, така започвал този проект. Значи, и в него най-важният въпрос оставал неразрешен, а тъкмо в него била мъчнотията. Но, макар и така дипломатически съставен, този проект изплашил гърците. Те били уверени, че моментът може да бъде решителен и Делияни казал на граф Игнатиева, че за да се избегнат фатални недоразумения, българите трябва да бъдат ограничени до линията Стара-планина. Според Делияни, политическото бъдеще на Гърция зависело от решението на този въпрос, тъй като тук се касаело за борба между славянството и елинството. Недоволни от този проект, българите съставили свой такъв, автор на който бил Пловдивският гръцки митрополит Паисий. Този проект имал тия преимущества, че в него чисто българските епархии били изброени поименно, а останалите, в които населението било смесено, трябвало чрез свободен избор да се изкажат към Патриаршията или към Екзархията желят да се присъединят, като на малцинствените групи се предоставяло да си изберат подепископ (хорепископ). Този проект на Паисия Пловдивски просто вбесил гърците. Те обвинявали патриарха в излишна мекоост и в измяна на Гърция, като го заставили да се закълне, че той никога не ще допусне разширението на българите под Балкана.

На 3 октомври 1868 год. турското правителство, принудено от появата на български чети при Дунава, съставило два нови проекта и с официално тескере (писмо) ги изпратило в Патриаршията с предложение единият от тях да бъде възприет в непродължително време.²⁾ Българите побързали да обнародват тия проекти в местните вестници. Недоволна от това, Патриаршията свалила всичката вина върху Русия, която обвинила в подстрекателство на българите срещу гърци и турци. Патриархът, намирайки се в безизходно положение, отговорил на Портата³⁾, че е решил да свика

1) Проектъ разрѣшенія болгарскаго вопроса, сообщенный частнымъ образомъ верховному министру имперіи его святѣйшествомъ Вселенскимъ Патриархомъ Кирѣ Кирѣ Григоріемъ въ юнѣ 1867 года (в цитираната по-горе книга „Послание. . .“, приложение 3, стр. 54—57)

2) Напечатани в „Послание. . .“, приложения И, I, К и Л, стр. 57—71

3) „Отвѣтъ на министерское тескере“, в „Послание. . .“, стр. 71—79

Вселенски събор, който да разгледа българския въпрос. Свикано било едно предварително събрание от висши духовници и доктори по богословие, на които било възложено да подготвят работата на вселенския събор, като напишат опровержение на всички български и турски проекти за отделянето на българската църква, като противоречащи (уж!) на каноните и догмите на Вселенската църква. За пръв път на това събрание българският църковен въпрос получил названието „филетизъм“, термин, който буквално значи отделяне, отцепване, но който в ушите на гърците звучи като нещо светотатствено, като „нечестиво и противозаконно“, като нещо, „което извращава от корен самата същина на всички основни и от векове неизменни евангелски и съборни наредби, особено по отношение на нравствеността и църковното управление“. ¹⁾ Българските искания за самостоятелна църква и своя народна иерархия, според учението за филетизма, или по право, според това обвинение в филетизъм, се таксуват още като „бунтовнически, метежнически, безпримерни в историята, невъзможни за изпълнение, безразсъдни и богохулни, светотатствени искания на хора, които строят на пъськ, които искат да направят негъра бял, за които религията е второстепенна работа, у които материалните и лични интереси стоят по-горе от духовните и народни такива“. ²⁾ Това свое схващане за българския църковен въпрос Патриархът изложил в едно окръжно послание, ³⁾ с което се обърнал към останалите православни църкви, излагайки им историята на българските искания от свое гледище и канейки ги на събор за разглеждане на българо-гръцкия спор.

Българските църковни дейци, от своя страна, не стояли бездейно. Те се заели още веднаж да докажат правотата на своите искания и неправотата на гръцките обвинения в филетизъм, т. е. в противоканонично и противодогматично (уж!) разцепване. Народното начало или образуването на отделни самостоятелни поместни църкви, според племенното обособяване на народите, исторически не противоречи на църковните канони, нито на църковната практика. Знае се, че още в дълбока древност са се образували отделни народни църкви: Римска, Етиопска, Коптска (Абисинска), Арменска, Грузинска, Готска, Българска, Руска и т. н., които имали и имат свой богослужебен език, своя иерархия и своя независима върховна управа, бидейки в учението си (догматически) и в уредбата си (канонически) напълно Христови църкви. Българският народ образувал своя самостоятелна държава още в VII век, приел християнството в IX век, откогато е образувана българската поместна църква със своя иерархия, език и уредба, тъй както са възниквали исторически и са се уреждали всички отделни, поместни, православни църкви. По-късно, при настъпване на турското влади-

¹⁾ Послание. . . , стр. 21

²⁾ Послание. . . , стр. 6, 7, 18, 20

³⁾ От него тук цитираме

чество на Балкана, българската църква изгубва самостоятелността си, но именно това трябва да се признае за противоканонично, защото явно противоречи на 34 ап. правило, което определя съборното начало на управление за всяка отделна поместна църква. Следователно, потъпкването самостоятелността на българската църква се явява едно заграбване на чужди права, което става още по-тежко с кривото тълкуване на църковните канони, които са ясни и категорични в това отношение. И понеже това заграбване не е станало по решение на вселенски събор, то и сега, за неговото премахване, пак не е нужен такъв събор. Необходимо е само Патриаршията да съзнае и признае това. Ако се допусне, че българската църква е била подчинена на Патриаршията, както казват някои гърци, от султана, в такъв случай султанът сега може с един акт да отмени това и да възстанови правата на българската църква, без да е необходимо за това съгласието на Патриаршията.

В тия искания на българите няма нищо противодогматично, защото тук не става дума за изменение на догмите, нито на каноните, нито даже на църковните обряди; при това още не трябва да се смесват понятията „отделяне от цариградската църква“ с „отделяне от Вселенската църква.“ Това са две различни неща. Цариградската църква е поместна, каквато е и българската, макар последната да е духовна дъщеря на първата, която на свой ред пък е дъщеря на Иер.салимската. Всички поместни църкви образуват единната, свята, съборна и апостолска, вселенска църква, глава на която е Господ Исус Христос. Отделяйки се от Константинополската, на която неправилно и противоканонично е била подчинена, след като е била векове самостоятелна, Българската църква с това съвсем не се отделя от единната Христова църква, на която винаги е била и си остава равноправен с другите църкви член.¹⁾

Такава била защитата на българските архиереи и тя имала пълен успех.

Руският Св. Синод отговорил отрицателно на патриаршеското послание за свикване на вселенски събор Патриархът има власт да се произнесе по българските искания, които са „най естествени, основателни, законни и Негово Светейшество, по своето положение на архипастир, е задължен да удовлетвори тия искания“.²⁾

В същия дух, ясно и спокойно, в полза на българските искания, се изказва и сръбският митрополит Михаил, който изказва на патриарха съжаления, че в това Божие дело са замесени толкова людски страсти.

Не такива били отговорите на останалите православни църкви, които изказали явно неразположение към българите. Иерусалимският патриарх нарича българите „оръдие на Сатаната и верни

¹⁾ В. Теплов, Греко-Болгарский Церковный въпрос по неизданным источникам, СПб, 1889, стр. 77—88

²⁾ Теплов, стр. 70

служители на мрака“ и обещава да сътрудничи „за отстранение от църквата на ехидната на племенните различия.“

„Ние не ще допуснем, пише Антиохийският патриарх, да бъдат тъпкани правата и от древност предадените нам преимущества“. В същия дух били съставени отговорите на Кипърския архиепископ и Атинския Синод.¹⁾

По такъв начин източните църкви се изказали за свикване на вселенски събор, при което ярко изпъкнало разнsgласието между гръцките и славянските църкви. Явно било, какво може да бъде решението на този събор.

Турското правителство, от своя страна, считало свикването на вселенски събор за безпредметно и съобщило на българския изпълнителен комитет да се съберат в Цариград на събор българските владци, за да изработят основните положения по устройството на българската църква, след което Портата щяла, с особен фирман, да утвърди извършеното. По силата на тая покана, българските владци потеглили за Цариград, изпращани от населението с голям ентузиазъм. С пристигането си в Цариград, те подават на Патриарха писмено изложение, в което заявяват, че положението на България е повече непоносимо, че народът отдавна не желае натрапените гръцки владци и свещеници, че децата, по тая причина остават некръстени и мъртавците неопети, че свикването на вселенски събор е безпредметно, че отделянето на българската църква от Цариградската е свършен факт, че българските епископи, отделили се от Цариградската патриаршия, се връщат в древната българска, православна, каноническа, автокефална църква, която се признава от целия български народ и клир, която е била, е и вечно ще бъде в духовно единство с великата Христова църква.

Патриархът върнал изложението на българските владци и поискал те веднага да се върнат в епархиите си, като ги заплашил, че в противен случай ще ги съди и низвергне. Но тая заплаха нямала никакъв резултат.

Желаейки да угоди на българите, за да раздуха борбата. Портата предала в ръцете на българските владци документите по унищожаването на Охридската архиепископия.

В резултат на всичко това, била съставена нова гръцко-българска комисия от 3 българи и 3 гърци под личното председателство на великия везир Али-паша, която след няколко заседания, в пълно съгласие, изработила проект за отделянето на българската църква, во главе с екзарх, който е председател на Синода, избира се от българите и се назначава с султански берат. При служба споменава Патриарха, който няма никакво вмешателство в управлението на българската църква. В българската църковна област влизат всички градове в България, Тракия и Македония, без градовете (но не и околията им): Варна, Месемврия, Анхиало, Созопол, Пловдив, Станимака, Одрин, Драма и Солун.

¹⁾ Тепловъ, ибид

Патриархът протестираше против този проект, както по отношение избирането на екзарх и митрополити, които трябвало да се утвърждават от него, така и по разграничаването на епархиите, влизащи в състава на Българската църква. След едно бурно заседание на патриаршеския Синод, няколко от синодалните членове си подали оставката, опасявайки се, че Патриархът ще направи големи отстъпки на българите. Изморен от борбата и не намирайки от никъде поддръжка, Григорий VI решил също да подаде оставка и благодарение на усилените старания на Али-паша и на граф Игнатиев, които се страхували при неговия приемник работите да не вземат още по лоша насока, той оттеглил оставката си.

Разрешението на въпроса стигнало до задънена улица. Само турското правителство могло да го разреши, без да дири съгласието на спорещите страни. При невъзможността взелът да бъде развързан, оставало да бъде разсечен. Многочислените писмени прошения от цяла България, които усилено настоявали въпросът да бъде разрешен по-скоро, указали своето въздействие.

На 28 февруари 1870 г. великият везир Али-паша връчва на българските представители султанския фирман, с който се учредява Българската екзархия, т. е. независимата българска православна църква.

Възбуждението у гърци и българи от издаването на фирмана било много голямо: едните тържествували от радост, а другите се пукали от яд. Крайната гръцка партия съставила един комитет, който обходил всички чужди посланици, на които се мъчил да обяснява пагубните последствия от фирмана, от който щяла да бъде облагодетелствувана само Русия. Но дипломатическият корпус посрещнал хладно гръцките патриоти. Патриархът свикал едно събрание от гърци, което взело решение, да протестира пред Високата порта за незаконното вмешателство на светската власт в църковните работи и за потъпкването правата на патриаршеския престол. Архиепископът на о. Сира — Александър Ликурт, член на Атинския Св. Синод и нарочен пратеник на последния при Патриарха по българския въпрос, държал разпалени публични речи за панславянската опасност и виждал единственото спасение в съюза на гръцките църкви с англиканската.

По настояване на граф Игнатиев, патриархът приел четирма български представители, които го молили да тури край на всички спорове, като даде най-после съгласието си за удовлетворяване на българските искания, така добре задоволени от султанския фирман. Григорий им отговорил, че той е очуден, слушайки думите „български представители“, „българска църква“, „български народ“ и т. н., тъй като църквата била една и не признавала племенни различия между християните. Оскърбени от това сяло упорство, българите си излезли, след като напомнили на Патриарха заповедта на Евангелието, че не бива да връщаме празен оногова, който ни иска. След този последен опит за примирение с Патриаршията, българските архиереи известили за станалото всички пра-

вославни църкви. Подир това, те пристъпили към изработване проект за екзархийски устав и избиране на екзарх.

Патриарх Григорий не можал да издържи напора на събитията отвън и отвътре. Оставката му била приета. Сега всички разбрали, колко е важно, кой ще бъде приемникът му. Граф Игнатиев се отнасял благосклонно към кандидатурата на 82-годишния старец Антим, който дал положителни обещания да уреди гръцко-българския въпрос задоволително и за двете страни. Подир това Антим бил избран за вселенски патриарх за трети път.

Веднага след избора, една българска делегация, начело с Иларион Макариополски и Стоян Чомаков, по съвета на граф Игнатиев, отива да поздрави новия патриарх, който с отворени обятия прегърнал Илариона и свалил всичката вина върху своя предшественик и като заявил, че има готов проект за благополучното разрешаване на въпроса, поканил българите на едно съвместно заседание. Но българите дали да се разбере, че няма да преговарят докато не им се даде предварително уверение, че всички техни искания ще бъдат задоволени. Патриархът бил неприятно засегнат от това, но се въздържал да даде израз на засегнатото си честолюбие и най-добри намерения. В първата си публична реч след това той проповядва за споразумение, осъжда политиката на своите предшественици и заявява, че е против свикването на вселенски събор. След това, той остранил от Цариград крайно враждебно настроените към българите гръцки владци — митрополитите Деркоски, Кизически и Кесарийски и лично прави посещение на българските владци в Ортакьой (тогавашната екзархия). Подир това патриарх Антим изпраща на руския Св. Синод своя проект за разрешаване на гръцко-българския спор, като заявил, че е готов да приеме всички корекции, каквито руският Св. Синод би направил. Този проект почти съвпадал с фирмана и, според него, българската Екзархия трябвало да получи 23 епархии.

Всички тия първи решителни стъпки на патриарх Антима показват, колко искрено той желаел да изпълни даденото си обещание и да внесе желаното омиротворение.

За голямо съжаление, българите, като виждали отстъпчивостта на патриарха и лошо оценявайки я, започнали да увеличават исканията си и представили на патриарха списък с 35 епархии, простиращи се чак до вратите на Цариград и до Янина. Тоя максимализъм станал причина за провалянето на българските искания в най-благоприятния за тях момент и за редица още нещастия, произтичащи едно от друго. Въпреки молбите на граф Игнатиева, да не бъдат такива неумерени максималисти и да предоставят всичко на добрата воля на патриарха при посредничеството и гаранцията на Русия, българите отправили до Високата порта искане да бъде незабавно утвърден изработеният Екзархийски устав.

При тия постъпки на българските дейци, патриархът заявил на граф Игнатиева, че се е отчаял в добрия успех на делото, защото от него се искало невъзможното и той ще бъде принуден

това събрание за законни. По такъв начин Патриаршията, т. е. Църквата прехвърлила властта си и правото си да решава българския въпрос върху това самоволно събрание. По решение на събраниято Патриаршеският Синод съставил акт, с който Иларион Ловчански и Панарет Пловдивски се низвергвали, а Иларион Макариополски, низвергнат още преди това, се отлъчвал от Църквата. Разбира се, при вземане на това решение българските владици не били викани за разпит. След това, по настояване на събраниято, Патриархът поискал от Великия везир да изпрати осъдените на заточение. Същата турска власт, която подстрекавала българските владици срещу Патриаршията, сега ги заточила в Измид (древната Никомидия, в М. Азия). Разпражненият от това Тъпчилещов се опитал да събере българите на протестен митинг, но турската полиция не позволила. На много места, както в Цариград, така и в цяла България, станали саморазправи между гърци и българи, които на места свършили с истинско кръвопролитие и убийства. Верни на политиката си, да разделят, да дразнят ту българи, ту гърци, турците върнали заточените владици и дали съгласие за избирането на Екзарх. Напразно граф Игнатиев се мъчел Екзархът да бъде канонически признат от Патриаршията преди избирането му. Изборът се състоял. Избраният Иларион Ловчански, поради старост и слабост, доброволно се отказал и тогава единодушно бил избран Антим Видински. Гръцкото събрание, което продължавало заседанието си решило, че не признава българския Екзарх. Атинското правителство съветва Патриарха да даде на българите срок за разкаяние, след което да ги отлъчи от църквата.

На 2 април Екзарх Антим I получил султанския берат, а на 4 с. м. се представил на султана.

На три пъти Екзарх Антим поискал да се види с патриарха и трите пъти патриарх Антим отказал, като настоявал „този самозван екзарх да се разкае писмено за всичко сторено, да се подпише не „Екзарх Български“, а „Митрополит Видински“, да осъди ония, които великата църква е осъдила и, вместо султанския фирман, да приеме, без всякакво изменение, проекта представен от Патриаршията на Великия везир“ — един нов проект, според който на българския Екзарх се давала титлата Емоски, т. е. Ст. Планински.

Екзарх Антим се обърнал към Патриаршията с нова молба, да бъде снето наказанието наложено на тримата български владици, като им се разреши да си дадат обясненията и оправданията. Патриаршията отхвърлила и тази молба.

Тогава, на празника св. Кирил и Методий, 11 май 1872 год., Екзарх Антим отслужил, с останалите български епископи, божествена литургия, на която след евангелието, прочел пред целия народ обширен акт, който провъзгласявал независимостта на българската църква.

В отговор на това, Патриаршеският Синод провъзгласил българския екзарх Антим за лишен от сан и низвергнат, Илариона Ловчански и Панарета Пловдивски, низвергнати преди това, за от-

лъчени от Църквата, а Илариона Макариополски, отлъчен преди това, обявил „повинен за геената огнена и вечна анатема“, като налага съответни църковни наказания и на всички клирици и миряни, които ще общуват с осъдените епископи. И за да бъде отлъчена цялата българска църква, Патриархът решил да свика всеправославен събор, за който и били разпратени нужните покани.

В отговора си, Атинският Синод одобрявал мерките, взети срещу българите и заклева патриарха да държи същия път. Напротив, патриарсите Иерусалимски, Антиохийски и Александрийски, както и Кипърският архиепископ тръгват за Цариград благоприятно настроени към българите и обещават пред своя клир, че ще действуват безпристрастно и примирително. Антиохийският патриарх Иеротей донесъл със себе си една декларация от името на целия Антиохийски клир, подписана от шест митрополити. В нея се казвало, че свиканите на събора светители трябва да се абстрахират от всички племенни и лични интереси, и да решат съдбата на една църква, както подобава на Христови служители. Александрийският пък патриарх Софроний, с пристигането си в Цариград заявил, че той в никой случай не ще подпише едно съборно определение във вреда на българите.

Започнали предсъборните агитации. Александрийски гърци, живущи в Цариград, устройват шумни манифестации с цел да сплашат Александрийския патриарх Софроний и да го заставят да измени позицията си. Към тях се присъединяват цариградски гърци. От Атина пристигат много емисари, начело с известния вече архиепископ Ликург, голям българомразец, устройват се шумни улични демонстрации. Тълпата викала: „Да живее султанът, да живее схизмата!“

В тия дни пристигнал новият гръцки посланик в Цариград — Симос, човек образован и умен, англофил. Граф Игнатиев с нетърпение счаквал пристигането му с надеждата, че той ще съумее да обуздае гръцката буйна тълпа. За съжаление, Симос влял последното масло в огъня, с което пожарът избухнал. Още след пристигането му, на патриарха било поднесено заявление, подписано от 15,000 гърци, с което се искало незабавното отлъчване на българите и на всички техни приятели и поддръжници, даже ако последните биха били и цели народи — намек за Русия. Патриархът приел заявлението и обещал да го изпълни, а на упреците на руския посланик отговорил, че той не е в сила да съдържа „ревността на православните във вярата“.

По настояване на граф Игнатиев, Гаврил Кръстевич още веднаж поискал среща с Патриарха за водене преговори. Като узнава това, една гръцка депутация начело със Сава-паша (грък на турска служба) се явява при източните патриарси и иска от тях незабавно да се съгласят с обявяването на схизмата, заявявайки им направо, че в противен случай ще бъдат подложени на най-грубо насилие.

Най-после съборът се открил официално. Отивайки на него, Кирил Иерусалимски бил нападат на пътя от тълпа разярени гърци, които го наричали Юда, Кайафа и руски шпионин, заплашвайки го с луди викове. Патриарх Кирил понесъл спокойно грубостта на тая невежа тълпа и, като се явява на събора, той най-напред изгонил от него миряните гърци, които без никакво основание се били вмъкнали вътре, а после се обръща към духовенството и апелира да не се бърза с обявяването на схизмата, докато не се обсъди достатъчно работата. Патриарх Антим бил против мнението на Кирила и предложил на събора да обяви схизмата без много разисквания. Всички членове на събора се съгласили с Антима. Предварително назначената (от кого?) комисия прочела съставения за целта протокол. Оставало членовете на събора да подпишат този протокол. Единствен патриарх Кирил отказал да подпише, като заявил, че членовете на събора са обзети от мрака на злобата и действуват незаконно. След това, в знак на протест, Кирил напуснал събора и си заминал за Иерусалим. Но тук вече била почната агитация против него, която намерила добра среда срещу свещениците, изключително гърци. Кирил бил свален от престола, който с голямо достойнство заемал 30 години, бил обявен за схизматик и пратен на заточение, при което му било отказано за последен път да се поклони на гроба Господен.

За да се заглади тежкото впечатление, което произвело напускането на събора от Кирила Иерусалимски, новият велик везир Митхад паша побързал да изпрати свой човек, който от негово име заявил на събора, че Портата няма да има нищо против обявяването на схизмата. Това заявление било решаващо: схизмата била тутакси провъзгласена официално и едногласно със съборно определение, подписано от всички 32 членове на събора, все духовни лица: патриарси, архиепископи и митрополити. Този акт, който обявявал целия български народ, духовенство и миряни, за схизматици, като последователи на ереста „филетизъм“, бил тържествено прочетен във всички църкви в Цариград, обнародван във всички предели на Патриархата и изпратен на всички автокефални православни църкви.

Възторгът на гърците бил безграничен. След литургията, в патриаршеската катедрала в Цариград един от миряните произнесъл разпалена реч за току-що одържаната бляскава победа над панславизма, на успехите на който сега били положени непреминуеми предели. Речта на оратора била прекъсвана от луди викове. „Да живее султанът, покровителят на православието“, „да живее архиепископ Ликур“, „да живее схизмата!“ В Атина митрополит Теофил отслужил тържествена служба. Атинското правителство изпратило на патриарх Антима най-високия гръцки орден — ордена на Спасителя.

По-горе се изтъкна, че Антиохийският патриарх Иеротей бе дошъл на събора с твърдото намерение да не отхвърля законните искания на българите и носел декларация в тоя смисъл от цялото

антиохийско духовенство. Но като човек твърде мек по характер, патриарх Иеротей се объркал от пламенните речи на фанатизираните оратори и, напласен от виковете на тълпата, неволно бил увлечен от общото течение, предвождано от Антима. Но антиохийският клир и народ, като се събрали на събор в Бейрут, с особен акт обявили подписа на Иеротия за невалиден, изразяващ личното му мнение, а не гласа на цялата Антиохийска църква. Поради това, българската схизма не била обявена в нито един от храмовете на Антиохийския патриархат.¹⁾

Александрийският патриарх Софроний, също така, се разкайвал и обвинявал Антима, че действувал за свои лични цели и изкористил членовете на събора, увеличайки ги след себе си.

На самите българи провъзгласяването на схизмата произвело впечатление противоположно на това, което очаквали фанариотите; то не ги уплашило, не намалило енергията им, напротив възбудило в тях големи надежди за скорошното политическо освобождение на България.

(Следва)

¹⁾ Теплов, ибид., стр. 143—144; Ив. Снегаров. „Отношенията между българската църква и другите православни църкви след провъзгласяването на схизмата“, София, 1929 г., стр. 7

МОЯТ ПРИЯТЕЛ ЖАН

ЧЕЗАР ПЕТРЕСКУ

Вместо отговор, моят приятел Жан ме погледна с очудване и съжаление.

— Какъв наивник! — искаше да каже.

Но гълташе бързо, замести възклицанието си с едно красноречиво движение на ръката, в която държеше ножа. После заби вилницата в гърдите на пилето и ожесточено разряза крехкото бяло месо — сякаш гърдите на повален противник.

Наоколо ресторантът на гарата тънеше от глъчка. Келнерите тичаха между масите с широки крачки; шумът от гласовете се пресичаше навременен от остро изсвирване на локомотивите; във снежната буря блъскаше в прозорците бели преспи. Един плуг за разчистване на линиите едва се движеше пред перона, препречвайки светлината на прозорците, като някакво апокалиптично чудовище. Трябваше, значи, да чакаме много, може би час, а може би и два. Ужасяваше ме мисълта за времето, което щеше да протече мъчно, измервано на всеки пет минути с отчаян поглед върху циферблата на часовника, дето стрелките сякаш бяха замръзнали завинаги. Но какъв трескав шум по всички съседни маси! Линията за столицата беше разчистена; един експрес чакаше да тръгне; пухтенето на локомотива през металическите клапи достигаше до нас и навсякъде по масите се чуваха последните поръчки:

— Тичай в министерството още в девет!

— Иди при Хоровиц, падежът е в понеделник.

— Шестдесет и пет хиляди, нито стотинка по-долу!

— Не забравяй писмото на Титу. . .

— Осем вагона. . .

— Вземи си бележка: окръжно 435/16 от 7 септември.

— Подири го вкъщи или у мадам Видопол. . . Гласовете се кръстосваха, ставаха все по-припрянни; цифрите и имената на силните на деня се изговаряха по-тихо, шепнишком, после гласовете се издигаха дръзки и превръщаха суетнята на ресторана в борсова глъчка.

В един тъгъл някаква пътничка, в бедна черна дреха, дъвчеше насила една суха кифла. Моят приятел бутна опразнената чения, изпи виното от чашата и, като избра една цигара със златен надпис, обърна се към мен, едва сега разположен да ми отговори:

— Фронтовите клетви? Но кой мисли днес за тях. . . Защо възкресяваш мъртавците?

Погледнах го право в лицето, убеден напълно, че ще се изчерви. Бяхме се срещнали последния път, преди пет години, в униформи, покрити с изсъхнала кал, небръснати, с трескави очи, през един дъждовен есенен следобед, в землянката на брега на Серет. Тогава духаше между нас един почти революционен вятър. Давахме си клетва да преобърнем света, да отмъстим за убитите. Сред лютия дим на прост тютюн, там в землянката, създавахме нов, пречистен свят, който щеше да се роди едновременно с хвърлянето на войнишката униформа. И между всички нас, нещастни запасници, сбрани от всички краища на страната, хора тежки, с дребни грижи, „герои“ по неволя и без предумисъл, той беше най-непримиримият, защото беше и най-храбър. Затова очаквах, че ще се изчерви под погледа ми, с който исках да събудя у него едно угризение.

Моят приятел захапа златният мундшук на цигарата и дръзко устоя на погледа ми. Пръв аз наведох очи. Тогава попита с подигравателен упрек в гласа:

— Чух, че сега се занимаваш с литература. . . Как добре би ти отивало да обработваш някое лозе, нашето лозе например, което е потънало в бурен, както ми казваше тия дни Санду.

Почувствавах, че пак аз се изчервявам. И не намерих острия отговор, който си бях приготвил.

Другарят ми пресегна над бялата покривка на масата, стисна леко ръката ми и гласът му изведнаж стана кротък:

— Нещастници. . . Нима сме по-добри или по-лоши от другите?

Полекичка отдръпнах ръката си от неговата. Какъв смисъл имаше тоя тон на евтина мелодрама! Един човек, който бърза да се нареди в живота и толкоз! Преди пет години в очите му гореше някакъв вътрешен пламък. Сред телените мрежи и изровените от снаряди колове, изглеждаше преобразен и дори се боях да не вземе някое необмислено решение. Нима не бяхме си обещали да се върнем с бомбите въщи? Сега го виждах свеж, с дрехи скроени по последна мода, със скъпа шуба, метната върху стола с небрежността на богат човек. Четвърт час ми говори за „консолидирани“ акции, за „премии“, за „вноски“ и „блокирани титри“, терминология таинствена и загадъчна за мене, от което разбрах само, че приятелят беше тръгнал с бързи крачки по друг, не по някогашния път. Защо тогава това лицемерие, което молеше за недостойно съчувствие?

Но моят приятел Жан продължи:

— Само веднаж се поколебах. Пред редника Йон Йон. Има две години от тогава. Добре помня деня: беше последен път, когато се подвоумих. После всички ми дадоха право. Сега не бих се изчервил дори и пред редника Йон Йон. . .

Дойде неочаквано една заран; бързах, три пъти телефонът, беше звънял нетърпеливо. Тъкмо, когато си обличах пардесюто слугинята си спомни:

— Господине, от един час ви чака някакъв „човек“.

Казах ѝ да влезе. Беше по-скоро някакво привидение, а не човек. Слаб, с хлътнали очи, с изпъната кожа на лицето, с изтънен нос — сякаш излязъл от гроба. Прибра си петите по войнишки.

— Здраве желаем госин капитан. . . Виждам, че не можете да ме познаете.

Наистина, не си спомнях. Но по „госин капитан“ веднага се сетих, че трябва да е някой войник от моята рота. И за да не му разваля сърцето, побързах да отговоря като излъгах:

— Как да не те познавам? Наистина, поизменил си се. . .

И напругах паметта си да си го представя във войнишки дрехи. Човекът, обаче, поклати глава недоверчиво и с огорчение. Беше отгатнал:

— Виждам аз госин капитан, че сте ме забравили! . . . Аз съм Йон Йон, ординарецът на горкия госин поручик Октав, Бог да го прости. . .

Как да не си спомням сега? Йон се беше грижил за нас в землянката цяла зима; беше се прочул по целия участък с чайовете си, с вареното вино с чер пипер и карамфил през бурните снежни нощи, с кучешката си привързаност към горкия Октав. Колко неща ми спомняше изведнаж! Нея сутрин на атаката, снаряждът, който разкъса тялото на Октав и изхвърли късове месо из пръстта, топлиите пръски мозък по лицето ми, двата бели, безкръзни пръста, които намерих в шинела си по-късно, когато дойдох на себе си. . . Всичко беше така добре погребано, така забравено, откакто животът пое отново своя ход; откакто имахме отново барове, кафенета, оркестри, луксозни екипажи, автомобили и претъпкани витрини. Ординарецът Йон ме връщаше три години назад. И улицата, и баровете, претъпканите витрини, всичките удобства наоколо, в моя дом, изведнаж бяха изчезнали. Жив остана само споменът за оня час. Промъкна се в душата ми, като тревожна сянка. Накарах ординареца Йон да седне и да ми разкаже, какво го е довело при мене. Сега добре си спомнях, че него ден бях го помислил за убит и вечерта го вписах в списъка на изчезналите.

Но редникът Йон Йон не беше умрял. Сега научавах, какво се бе случило. Паднал контузен до Октав, свестил се със замрежени очи надвечер, когато ние се бяхме оттеглили в окопите си след несполучливите атаки. Опитал да се размърда. Бил здрав, можел да се движи. . . Постепенно всичко се изяснило в паметта му. Стрелбата била утихнала. Нашите окопи, с разкъсани телени мрежи, били наблизко, можел през нощта да се довлече до тях. Помислил тогава да събере частите от тялото на Октав в шинела си и да ги донесе при нас, за да бъдат погребани по християнски. Валял едър сняг; заврял чело в студения сняг да се разхлади и съвземе. Прибрал книжата от джобовете на поручика, писмата, всичките ония незначителни неща, на които смъртта изведнаж придава особена стойност. Пропълзъл по лакти от една част на раз-

жъсаното тяло до друга. После не си спомнял вече. . . Един куршум го ударил. Може някой от нашите окопи, може да е бил не приятелски. Събудил се в един германски лазарет. Първо се зарадвал: било топло, леглото меко, една лека ръка превързвала внимателно раната му. Лекарят му говорел приятелски на някакъв непознат език. Не разбирал, но зад очилата с дебели рамки, очите гледали кротко, без омраза и всичко това го очудвало. Не очаквал толкова милостивост. После дошъл лагерът, започнали тежки дни, първо копането на окопи, после мините, после нови железопътни линии зад фронтовете. Три години го разтакали в конски вагони от един фронт на други, от единия до другия край на неприятелската страна. Гладувал, били го с приклади, хранил се като ровел из сметта, мръзнал. Очите му хлътнали, нозете едва го държали. . . Най-после, преди седмица, един влак го докарал в Ромъния, заедно с други като него, останали кожа и кости от глад и страдание. Прескочил до село, видял жена си, децата, добитъка. Сега дошъл да ми донесе, на мене, портوفела и писмата на господин поручика, които беше носил със себе си като скъпи талисмани. Беше човек простичък и едва знаеше да чете, не можеше да си представи, къде би намерил госпожата на поручика, за да ѝ ги предаде сам, и ме молеше аз да направя това.

Редникът Йон Йон ми подаде портوفела и писмата.

Един скромен, червеникав портوفел, с изтъркани ъгли след толкова скитане, с избеляла кожа, със счупен монограм.

— Имам и другото парче, каза ординарецът Йон и от една грижливо сгъната кърпа, извади другата половина от счупените сребърни букви.

Редникът Йон Йон сметна, че е изпълнил мисията си. Стана да си ходи. Препъна се в килима. Не посмя да ми подаде ръка. . .

Когато останах сам, нищо вече не можеше да ме накара да бързам. Снех телефонната слушалка, за да не се поддам на никакво повикване. Чувствувах нужда да разровя душата си.

Колко бързо бях забравил горкия Октав! А тогава, месеци наред, ужасната картина беше все пред очите ми и ми се струваше завинаги незаличима. Мислех, че ще ме придружава на всяка крачка в живота. Една нощ, преди да беше паднал разкъсан от снаряда, играхме на карти до късно в землянката, пяхме, забавлявахме се с глупави шегички. Спомних си ръката, която бързо раздаваше мазните карти върху масата, стъкмена набързо от една врата, донесена от ординареца Йон. Не подозирахме нищо от онова, което ни очакваше на другия ден.

От две седмици стрелбата в участъка беше намаляла. Очаквахме дори да ни сменят. Крояхме планове. Нея вечер, след като огънят бе престанал и другите бяха отишли да си легнат, останахме дълго на разговор. Ординарецът Йон ни бе донесъл горещ чай. Нещастният Октав ми говори пак загрижен за своята Лия, останала отвъд фронтовата линия, отдето не идваше никаква вест. Затъжил се беше. Годината от тяхната женитба с нищо не била по-

мрачена. Сега знаеше, че е без пари, може би в лишения, може би изложена на нахалството на някой фелдфебел. От същия тоя портофел, който ми донесе сега Йон Йон, бе извадил фотографията ѝ, беше я сложил на коленете си и бе я гледал дълго, с брада опряна на пестниците, със замрежени от сълзи очи... И на другия ден, тия пръсти, които ловко бяха раздавали картите, тия влажни от вълнение очи, мозъкът, в който се бяха блъскали мисли, грижи и надежди, всичко бе наведнаж жестоко разкъсано, хвърлено в пръстта, превърнато на ужасяваща купчина от кръв, хрущяли и нерви. Как съм могъл да забравя?.. Как съм могъл да се смея, да говоря, да се шегувам; как съм могъл да слушам музика, как съм могъл да се заглеждам с очи пълни с желание по жените, как съм могъл да кроя планове спокойно, като че ли нищо не се е случвало, като че ли цял живот не бях напушал уютното си жилище, безделието и лесния живот?.. Редникът Йон Йон, значи, е бил повече човек от мене. Три години в най-тежки изпитания, не бе забравил. В дрипите, до гърдите си бе носил, като безценно съкровище, последното притежание на тоя, който ми бе най-близък приятел, а нему само временен господар. Едва завърнал се, бе поел отново, може би в открит вагон, може би бе отделил от хапката си за да ми донесе спомените, които той смяташе толкова скъпи... Ето какво животно бях! Спомних си, че в първите дни на войната, преди да бяхме влезли още в окопите, една аеропланна бомба бе ударила единия кон на една от колите на ротата. Трябваше да разпрегнем, за да поправим строшените колела. Другият кон, незасегнат, бе спрял до канавката край пътя и кротко пасеше, сякаш нищо не бе се случило. Бе минал край мъртвия си другар, без дори да го погледне и равнодушно хрупаеше тревата. Тогава се бях възмутил. Всичките разкази за благородството на коня бяха значи лъжа. В смешния си гняв не можах да се въздържа и няколко пъти ритнах в корема животното, лишено от всякакво чувство... Нима сега аз бях по-добър от бедното животно, което утоляваше глада си край мъртвия другар? Отличавах ли се по нещо от него?

После си спомних: в едно чекмедже бях събрал много скръбни спомени от войната. Там беше и кърпата, с която бях изтрил лицето си от кръвта и мозъка на бедния Октав. Почувствавах нужда да я видя отново. Разрових между писма и копчета, парчета от снаряд и снимки от фронта. Намерих я. Мръсна и смачкана, с почернели петна от кръв. Искях да я допра до устните си, да моля прошка от спомена за Октав. Разтворих я. Сивите изсъхнали парчета мозък изглеждаха като някаква странна нечистотия. Нещастен разложен мозък! А между пръстите ми изведнаж излетяха белите молци, които бяха свили там гнездо... Изтървах кърпата. Колко тъжно...

Късно, обляко пардесюто си, за да завърша мисията на ординареца Йон. Взех писмата и портофела на Октав.

По пътя мислех как да се извиня пред вдовицата, за дето толкова време я бях забравил. Но друго угризение сви сърцето ми. Тая жена бе страдала. Толкова пъти бях я намирал с разплакани

очи, толкова пъти със сълзи ме е молила да ѝ разкажа за всеки час прекаран с Октав до края на живота му. Колкото пъти се отбивах, къщата приличаше на дом, в който има смъртник. Не се чуваше хлопане на врати, прислужниците говореха тихо, вървяха на пръсти, завесите на прозорците бяха спуснати. Лия все още носеше черно и я намирах все по-бледа и по-чужда на дребните суети на живота. Тя не забравяше. И тая верност след смъртта бе ме затрогнала. Но все повече отбягвах да отивам. Животът отново бе ме завладял. Имах нужда от радост, от шеги, от шумни разговори, чувствавах се здрав, силен. В тая къща със спуснати завеси, със спомена за смъртта, се чувствавах неудобно. От някакъв егоизъм, за който сега се упреквах, малко помалко се бях оттеглил. Какво щях да ѝ кажа? Каква болезнена рана щях да развредя с тия реликви на мъртвия, които ѝ носех в джеба си!

Отворих вратичката на желязната ограда със същото свиване на сърцето, както тогава, когато дойдох първия път, за да ѝ съобща за смъртта на Октав. Завесите не бяха вече спуснати. Къщата изглеждаше някак особено, някак съживена и по-светла, което ме изненада. Отвори ми едно момиче със живи очи — значи, изчезнала бе и оная старица с погребално изражение, която ми отваряше по-рано. В антрето чух звуци на пиано. Додето се събличах, хвърлих поглед наоколо. Имаше нещо променено — цветя, повече светлина, и почнах да разбирам: и тук животът беше победил! Мисията ми изведнаж ми се стори по-трудна. Не идвах ли да разровя една рана, която се затваряше?

Вдовицата на Октав ме посрещна с нескрита радост. Не можех да сменя поглед от нея. Колко се беше променила! Страните ѝ бяха розови, устните червени, очите оживени, в изражението ѝ — нещо ново и смело. После си обясних, какво я бе подмладило. Променила си бе прическата: откритото чело, обърнатата коса, прихваната само с една фиба от слонова кост, откриваше лицето ѝ като вдигната завеса, която позволяваше да проникне повече и по-радостна светлина. Изведнаж се почувствах неловко. Заговорих за незначителни неща. Дирех да наведе някак неусетно разговора към целта на идването ми. Но Лия ме разпитваше за новите пиеси, които се играеха, за една певица, за чието пристигане бе известно, за конните надбягвания, които щяха да започнат в първата неделя на идущия месец.

Търсех с очи портрета на Октав, който по-рано виждах навсякъде: по стените, върху пианото, затворено завинаги. Нямаше го. А когато тъкмо се канех да съобща изведнаж защо съм дошъл, за да свърша най-последно, вратата в дъното се отвори и в салона влезе със сигурни крачки, като у дома си, едър рус мъж, вчесан на пътека, изтеглена като с линия чак до темето, със светли и спокойни очи на хубаво животно.

Лия скочи радостна с поруменели страни:

— Мъжът ми. Прощавай, че в записките не ти пратих покана. Пък и не бяхме в Ромъния. Едва преди една седмица се завърнахме. Останах изненадан и очуден.

Младият заместник на Октав се почувствува длъжен да поддържа любезен разговор. Говорй ми за хубавото време, за кризата, за курса на лея, пак за конните надбягвания, за последните пиеси, за певицата, която трябваше да пристигне. Говореше отмерено, изказваше категорични мнения, изповяда ми, че само спортът го увлича страстно, и че очаква от чужбина нова кола.

— Ще правим луди екскурзии. Нали, Лия?

Помилва бялата ѝ ръка, поднесе я до устните си и продължително я целуна, както подобава на младоженци, чийто меден месец още продължава. Тогава пред очите ми неочаквано изпъкна видението на другия, на разкъсаните меса, на топлите пръски мозък достигнали чак до лицето ми; на двата бели, безкръвни пръста, които намерих в гънките на шинела.

Моята мисия нямаше вече никакъв смисъл.

Станах да си ходя. Лия ме покани на „нейните четвъртъци — от четири до седем.“

На улицата спрях нерешително. Пакетът с писмата ме пареше в джоба. За миг помислих да го задържа у себе си. После се сетих за сестрата на Октав, за стария, който толкова го бе оплаквал.

Те сигурно не са го забравили. Те ще ги пазят свято, тези наистина скъпи реликви, опръскани с неговата кръв.

Срещнах сестрата на Октав, като слизаше по стълбите и си закопчаваше ръкавиците.

— Каква изненада! Изневеряваш ни от известно време, Жан!

Не беше удобно да ѝ говоря на стълбата и, за да не я върна от път, сляхохме заедно.

— Папа е в клуба на карти — осведоми ме тя.

Тръгнахме заедно. Беше хубава, порастнала, станала стройна, минувачите се обръщаха подир нея; вървеше гъвкаво и самоуверено с походката на дива котка, която изкушаваше, очароваше погледа и смущаваше. След няколко крачки и тя ми заговори за конните състезания, за очакваната певица, за последните пиеси. Някаква зараза — почти същите думи! Беше весела, смееше се звучно и гърлено, и сама се възхищаваше от малките си златисти обувки.

Спря се и като оправи ревера на дрехата ми като на близък човек, загледа ме галено в очите:

— Познай!

Не знаех какво иска да каже.

— Познай, какво ще ти каже „девойчето!“

Вдигнах рамене. Изглеждах я от главата до петите и се възхищавах от стройната ѝ фигура, от очите в които блестеше някакво предивременно лукавство, от малките ѝ бели зъби. О! Много се бе изменило „девойчето“, което държах на коленете си преди седем години в кабинета на Октав и го учех как да оцветява картите в тетрадките си за изпит. Недосещането ми я възмути и ми се намуси като сърдито дете. После се наведе и ми прошепна, като се изчерви:

— Девоичето се годява ... Един прекрасен годеник ... Ще го обикнеш, нали?

Отделих се изведнаж, почти неприязнено. Почувствувах зад себе си нейния недоумяващ и натъжен поглед. Не можеше да разбере, Отде можеше да знае? И тя беше забравила ... Връзката писма тегнеше все повече в джеба ми.

Известно време вървах безцелно из улиците. Хората шумяха, грееше слънце, циганките продаваха цветя, току-що изникнали изпод снега, екипажите се нижеха към шосето, цялата столица тътнеше от шум; беше един от първите топли дни на пролетта и жените, облечени в нови дрехи, ми изглеждаха млади и дръзко красиви. Несъзнателно почнах да ги изреждам: на коя бе убит брат, на коя мъжът, годеникътъ, там в калта, дето месѝ и жили се смесваха с пръстта. Всички са забравили, и жени и мъже, всички са забравили!

Вкъщи затворих писмата на Октав в чекмеджето. Не можах да изпълня обещането, което бях дал на редника Йон Йон. Би ли постъпил иначе? ... Кажи-ти, който не смееш да ме упрекнеш! .. Но моят влак тръгва. Всичко най-добро!

Моят приятел загърна скъпата си шуба; един келнер с предметната през ръката кърпа и с превит гръб го придружи сервилно чак до вратата. Един търговски посредник изтича подире му със свалена шапка чак до вагона, като го молеше за нещо. Една жена се усмихна с червените си устни, очарована от изгледа на тоя хубав, силен и строен мъж, моя някогашен другар от фронта. Останах замислен да мачкам топчета хляб върху бялата покривка на масата.

Обикновен циник ли беше моят приятел? Или мъдрец?

От ромънски: Гергана Стратиева

РУСКИЯТ НАРОД — РЪКОВОДЯЩА СИЛА СРЕД НАРОДИТЕ НА СССР

Бойният и трудов подвиг на народите на Съветския съюз е вписан със златни букви в летописите на световната история. Героичният съветски народ защити свободата и независимостта на своето отечество, и великите си исторически завоевания. Съветският съюз спаси свободолюбивите народи от заплахата на германския фашизъм и европейската цивилизация — от хитлеристките гребители. Решаваща роля в постигането на тая велика победа над хитлеристка Германия изигра руският народ, чиято огромна роля във Великата отечествена война се яви като закономерен резултат на изминатия от него исторически път от люлката до върховете на световната слава. Неговата ръководна роля между народите на Съветския съюз е подготвена от целия ход на историческото му развитие.

Руските народни маси бяха решаващата сила и авангардът на трудещите се от всички националности на Русия в борбата им срещу царизма и крепостния строй. Като разруши най-важните устои на стария режим, руският народ с това облекчи борбата на всички народи за свобода и нов живот. Той взе ръководящо участие и указа братска помощ на всички руски народи в борбата срещу чуждите нашественици и белогвардейци. Той вървеше в първите редове на защитниците на придобивките на Октомврийската революция. Самоотвержената и безкористна помощ на руския народ в периода на съветската власт позволи на всички народи на Съветския съюз да се справят с последиците на националния гнет — стопанската, политическата и културна изостаналост, наследена от стара Русия. Всичко това сплоти народите на СССР около руския народ, създаде му неоспорван авторитет и доведе до разцвет дружбата и братството сред съветските народи.

Историята на руския народ показва, че в критическите моменти той винаги успешно е преодолявал опасностите, излизал е из тежки положения с чест и слава. Още първите негови крачки предвещават ръководящата му роля. В стари времена, отблъсвайки нападенията на многочислени завоеватели от юг и запад, той показва голяма сила и устойчивост. Киевска Русия — люлка на руската държавност и култура — се радва на всеобщото признание на другите страни, като могъща държава. Руският народ съумя сравнително бързо да преодолее периода на феодалната разпокъсаност и да създаде мощна национална държава.

Историческият път на руския народ е труден и трънлив. Неведнаж руската земя е ставала арена на жестоки битки. Многочислени чужди грабителите нееднократно са се опитвали да го лишат от неговата национална независимост и да завладеят земите му. Но в края на краищата руският народ винаги е излизал победител.

В XIII век руските воини разгромиха германските рицари на леда на Чудското езеро. Вечните врагове на славянските народи и на народите от Прибалтика — немците — нахлуха в руските земи, като предварително покориха много други народи. Победата над руския народ би им открила пътя към господство над цяла Европа. Обаче, руските войски под командването на Александър Невски в 1242 година напълно разгромиха германските грабителите. „Авантюристите, пише Маркс, бяха окончателно отхвърлени зад руската граница“. След съвместната победа на руския, белоруския, полския и литванския народ при Грюнвалд в 1410 година, германският разбойнически рицарски орден окончателно слезе от сцената.

Историческа победа удържа руският народ и над татаро-монголските завоеватели, които се считаха непобедими и представляваха могъща сила. Съществуващата в Русия феодална разпокъсаност позволи на пълчищата на Чингиз-хан и на неговите приемници да нахлуят в руските равнини и да причинят страшни страдания на народа. Характеризирайки тежкото татарско иго, Маркс изтъква, че това иго, не само е било тежко, но е оскърбявало и изкушавало самата душа на народа, станал негова жертва.

На враговете, обаче, не се удаде да закрепят своята победа и да продължат завоеванията си. Руският народ със своята упорита борба подкопа силите на врага и докара източния деспот до поражение. Именно в резултат на тая упорита борба беше предотвратено нахлуването на монголите в Западна Европа.

При Петър I руската феодална монархия се превърна в силно централизирана държава. Епохата на Петра е много важна, по своите резултати, за развитието на руската държава, за укрепването на нейната международна роля. „Русия влезе в Европа, пише Пушкин за времето на Петър I, като пуснат във водата кораб, при ударите на топора и при гръма на оръдията“. С победа се приключи, при царуването на Петър Велики, 150-годишната борба на Русия за Прибалтика, за пряк излаз към Европа. „Благодарение на победите в Прибалтика, казва Маркс, на Русия бе осигурено превъзходството над съседните северни държави; благодарение на тях Русия доби пряк и постоянен контакт с всички страни в Европа“. Мъдрото управление на Петър I укрепи здраво мощта на руската държава.

Разгромът на шведската армия при Полтава в 1709 година от войските на Петър I показва на какво е способен мъжественият руски народ. Могъщата европейска държава, Швеция, и нейният „непобедим“ полководец Карл XII пропаднаха в резултат на

поражението при Полтава. Силата и престижът на Швеция, според Енгелса, паднаха именно вследствие на това, че Карл XII направи опит да проникне във вътрешността на Русия. С това той погуби Швеция и показа на всички неуязвимостта на Русия.

В седемгодишната война (1756–1763) руският народ разгроми армията на друг един „непобедим“ крал — Фридрих II, Прусия, която се опита да премери силите си с Русия, претърпя поражение и в 1760 година руските войски влязоха в столицата на Прусия — Берлин. Потресен от катастрофалните поражения във войната, Фридрих II завеща на своите приемници никога да не воюват с Русия.

На руския народ принадлежи историческата роля в разгрома на Наполеон, който преди 1812 година беше владетел почти на цяла Европа и мечтаеше за господство над целия свят. Армията на Наполеон беше за онова време действително най-силната армия в Европа и, до нахлуването си в Русия, не знаеше поражение. Тя три пъти превишаваше по численост руската армия. И въпреки това, смазана се оказа не Русия, а онзи, който се опитваше да осъществи неизпълнимия план за нейното покоряване. Разгромен на руска земя, Наполеон позорно избяга с жалките останки на своите войски и скоро бе окончателно разбит от руските войски и тяхните съюзници из полетата на Европа. Нахлувайки в Русия, Наполеон имаше почти шестстотинхилядна армия. Напускайки нейните предели, армията му броеше едва тридесет хиляди обезоръжени и загубили всяка военна организация хора. Когато бягащият към Париж завоевател е бил запитан в какво положение е армията му, той отговорил: „Армията повече не съществува!“

Наполеон бе принуден да признае голямата сила и непобедимостта на руския народ. „От всички мои сражения, — е казал той за Бородинската битка — най-ужасно е онова, което дадох при Москва: французите в него се оказаха достойни да удържат победата, а русите оспорваха правото да бъдат непобедими“.

Успехът в отечествената война от 1812 година бе обезпечен, преди всичко, от героизма на руската армия, от великолепната стратегия на Кутузов, а така също и от това, че в тая война участваха широките маси на руския народ. Мъже и жени, младежи и старци, се опълчиха срещу неприятеля и заедно с войските довършваха неговите сили. Във „Война и мир“ Лев Толстой забележително е описал народния характер на войната от 1812 година:

„С избухването на пожара в Смоленск се започна война, не приличаща на прежните описани войни. Опожаряването на градове и села, отстъпление след успешни сражения, ударът при Бородино и пак отстъпление, опожаряването на Москва, партизанската война, — всичко това беше отстъпление от старите правила на войната. Руският народ се повдигна с всичката си мощ и величествена сила и без да се съобразява с вкусовете и правилата на никой, с глупава простота, но с целесъобразност,

без избор на средства, удряше и разгромяваше французите, до пълното проваляне на нахлуването“.

Както по време на татарското нашествие руският народ спаси Европа от покоряване от азиатските варвари, през отечествената война от 1812 г. той я спаси от господството на Наполеона. Опитът му да покори Русия му остава, не само загубата на цялата му армия, но и доведе до пълно крушение всичките му планове. Това показва мощта на руския народ и неговата прогресивна роля в историята на човечеството.

„Не, — писал е Н. Г. Чернишевски — не като завсевател и грабител се появява руския народ в историята, както хуните и монголите, а като спасител — спасител от игото на монголците, които той спря с мощния си гръб и не ги допусна до Европа, и от игото на французите и Наполеона, след като изтърпя големи жертви и изпитания“.

В многовековната борба за създаването и укрепването на силна национална държава, за запазване на своята независимост в борба с чуждите нападатели и поробители, руският народ изкова своите патриотични национални позиции, своята твърдост, самоотверженост, търпение и ясен ум.

Тси излъчи бележити държавни и военни дейци, и създаде забележителна военна наука, която с право зае видно място в Европа. Пегър I, Румянцев, Суворов, Кутузов и много други военни гении на руския народ са известни, не само в своята родина, но и зад нейните граници, като велики стратегии и полководци, прокарвали нови пътища във военното дело.

*

Характерните черти на руския народ са се проявили, не само при създаването на могъща национална държава, но и при създаването на неоченими духовни ценности. Без да се преувеличава, без да се изпада в национална надменност и самовъзхищение, може с увереност да се каже, че няма нито една област на творческата човешка дейност, в която русинът да не е оставил дълбоки и неизличими следи.

Руският народ е талантлив и гениален, неумолим и непреклонен в борбата, настойчив и предан в труда! Из неговите недре са израсли велики учени, писатели, поети и композитори, забележителни художници, артисти, скулптори, архитекти, безстрашни изследователи на морета и океани, пустини и високи върхове, дълбоки мислители и ненадминати революционери — беззаветни борци против реакцията и контра-революцията — за трайните интереси на народа.

Не е необходимо да се изреждат имената на всички тези личности, защото те са добре известни, не само в необятната руска страна, но и зад нейните предели. Достатъчно е да се позводем на няколко имена, с които се гордее, не само руският народ,

но и цялото прогресивно човечество, за да се разбере великата роля, която руският народ е изпълнил с чест в развитието на световната култура.

В осемнадесетия век, Михайло Ломоносов, четиринадесет години преди Лавуазие откри и опитно обоснова закона за съхраняване на веществата, имащ голямо значение, както за развитието на науката, така и за борбата с мистиката и идеализма. Той опроверга теорията за „топлорода“ и разработи кинетичната теория за топлината и вълнообразната теория за светлината. В същия осемнадесети век техникът-самоук И. И. Ползунов, няколко години преди Джеймс Уат изобрети първия парен двигател, а друг самоук, И. П. Колибин, създаде проект за едноарков мост над река Нева.

Бележити руски учени, като Лепьохин, Озерецковски, Гмелин, Паллас, вземайки участие в научно-изследователски експедиции, донесоха от източен Сибир богат естествено-географически и етнографически материал.

През XVIII век забележителните руски архитекти: В. И. Баженов, М. Ф. Казаков, А. Н. Воронихин, разкрасиха Москва, Петербург и техните околности със забележителни постройки, като „Пашков дом“ (старото здание на библиотеката на Ленин), къщата на Долгоруков (сегашният Съюзен дом), Петровския дворец, зданието на сената в Кремл, Голицинската болница, Инженерния институт, Казанската катедрала, Московският университет, дворецът в Царицин, големия дворец в Кремл и други.

Деветнадесети и двадесети век са особено богати за руския народ с научно и художествено творчество. Скромният професор, а по-късно ректор на Казанския университет, Н. И. Лобачевски, създаде неевклидовата геометрия, която положи началото на новата ера в областта на геометрията.

А. Г. Столетов разработи учението за фотоефекта и „критичното състояние на телата“, Н. А. Умов проведе експерименталното изучаване на поляризацията на светлината, П. Н. Лебедев откри действието на светлината върху твърдите тела и газовете. А. И. Бутлеров създаде теорията за химическия строеж на материята и учението за непроменливостта на атомното тегло, В. В. Марковников — теорията за взаимното влияние на атомните тегла в молекулата. Особено изпъкващо място в развитието на химията заема Д. И. Менделеев, който създаде периодичната система на елементите, с която се направи коренен обрат в химията, давайки ѝ силен тласък напред. Руските учени са направили велики открития в областта и на биологическите и геологическите науки. К. А. Тимирязев е сложил началото на изследването на синтеза на органическите вещества, образуващи се в листата на растенията под влиянието на светлината и за пръв път е направил спектрален анализ на хлорофила. Тимирязев напълно разби идеалистите-виталисти в биологията.

Великият руски учен В. О. Ковалевски е създател на еволюционното учение в палеонтологията. Неговите открития са били високо оценени от Дарвин и цялата световна наука; те са били голям удар върху идеализма и метафизичната представа за живота на земята.

И. И. Мечников, заедно с В. О. Ковалевски, е основател на ембриологията на безгръбначните. Фагоцитарната теория на Мечников, учението за имунитета, за старостта (артобиозата) са общо-признати като гениални открития, като неocenim принос в световната наука.

Знаменитият хирург Н. И. Пирогов, който създаде най-голямата отечествена хирургическа школа, получи световна известност с научните си трудове.

И. М. Сеченов и И. П. Павлов обогатиха човечеството с физиологията на висшата нервна дейност, на условните рефлексии на главния мозък. Тези открития имат неocenim значение за научното разбиране на психическата дейност въобще и за борба против идеалистическите теории в психологията и философията. Важна роля за развитието на науката, особено в областта на ботаниката, е изиграл председателят на Академията на науките в СССР, В. Л. Комаров.

Приносът на руските учени в науката е, не само голям, но, което е особено важно, той е изиграл крайно плодотворна роля за цялата световна наука.

Руската художествена литература през XIX в., като никоя друга световна литература, е богата с писатели-титани, чиито имена са скъпи на цялото човечество. Пушкин, Лермонтов, Гогол, Тургенев, Достоевски, Гончаров, Л. Н. Толстой, Некрасов, Салтиков-Штедрин, Чехов, Горки, Маяковски, А. Н. Толстой, с право заемат почетно място в първата редица на дейците на световната литература. Има с какво да се гордее руската литература: имената на руските писатели изпъкват ярко на общия фон на световната литература и всяко име свети със свой собствен блясък.

„В историята на развитието на руската литература — пише Максим Горки в 1908 г. — нашата млада литература представлява изумителен феномен; аз не преувеличавам истината, като казвам, че ни една от западните литератури, не се роди с такава сила и бързина, с такава мощ и ослепителен блясък на таланта. Никой в Европа не е създал толкова големи, от цял свят признати книги, никой не е творил толкова чудни красоти, при такива неописуемо тежки условия... Никъде в продължение на непълни сто години не се е явило толкова ярко съзвездие от велики имена, както в Русия и никъде не е имало толкова много писатели-мъченици, както у нас.“

Напредничавата руска литература е била всякога тесно свързана с прогресивните сили и революционни движения в страната. Тя е вдъхвала ненавист и отвращение към угнетителите и поробителите на народа, към мракобесниците, към мързеливците, към

егоизма, снобството, лицемерието и притворството. Тя е възпявала благородните черти на руския човек — неговата смелост, мъжество и героизъм в борбата, неговия ясен ум и твърд характер, неговата самоотверженост и търпение, готовността му да се жертвува за постигане на високи цели. неговия горещ патриотизъм и неугасима вяра във великото бъдеще на Русия. Руската литература и изкуство всякога са се отличавали със своята идейност, дълбок реализъм и правдивост, хуманност и народностност, в най-добрия смисъл на думата. Великите руски писатели неуморимо са развивали всички морални чувства — любов към народа, към родината.

Руските композитори — Глинка, Балакирев, Бородин, Даргомижски, Римски-Корсаков, Чайковски, Рахманинов — създадоха незалязваща слава на руската музика. Техните произведения са били и остават вдъхновени и очароващи, неповторимо прекрасни.

Голям принос в съкровищницата на изкуството са допринесли най-големите художници на руския народ — Андрей Рубльов, Иванов, Крамски, Айвазовски, Верещагин, Левитан, Васнецов, Репин, Суриков, Серов, Врубел и др. Техните картини ще останат завинаги шедеври на руското и световно изкуство, по своя идеен замисъл и изпълнение.

Руският театър, по всеобщо признание, е един от най-добрите в света, тъй като художественото изпълнение, емоционалната наситеност и високата идейност са неговите главни качества и особеност.

Огромна е ролята на руския народ в развитието и обогатяването на световната култура! Неговата дейност носи градивен характер. Творческият ум на дейците на руската култура е увеличил нейните завоевания — обогатил е естествознанието, техническите науки, литературата, поезията, естетиката, живописа, музиката, философията и т. н.

Руският народ даде на света велики мислители-материалисти, чиито имена могат да бъдат поставени наред с най-добрите прогресивни мислители на Запад.

Ломоносов и Радищев още в XVIII в. положиха началото на руската материалистическа философия. Тя бе продължена от Белински и Херцен, Чернишевски и Добролюбов. Класиците на руската философия през XIX в. — Белински, Херцен, Чернишевски и Добролюбов — създадоха свои оригинални материалистически системи, оплодотворени от идеята за диалектичкото развитие. Класиците на руската философия от XIX в. бяха материалисти, които признаваха борбата като основен принцип за обяснение на природата. Те не са могли, по силата на определени исторически условия, да разпространят философския материализъм на явленията в обществения живот, но все пак в тази област те направиха гениални предположения за ролята на материалните условия в живота на обществото, за ролята на народните маси и личността в историята, за класовата борба и значението на на-

родната революция при преобразуването на държавата на нови начала.

Като обобщаваха и преработваха критически достиженията на западноевропейската мисъл, класиците на руската философия свързаха своето учение с политиката и живота, поставиха смело своите философски системи в служба на прогресивните сили на обществото. Те направиха дълбока критика на реакционно-мистичната немска идеалистична философия от края на XVIII и началото на XIX в., и осъзнаха ограничеността на Хегеловската диалектика.

Белински, Херцен, Чернишевски, Добролюбов, като бележити революционери-демократи, бяха изразители на политическите стремежи на угнетените народни маси в Русия, непримирими борци против крепостничеството и самодържавието, против реакцията, панславизма и реакционните черти на славянофилството. Те бяха истинските водители на руската революционна демокрация.

Класиците на руската философия през 40-те и 60-те години на XIX в. извършиха истинска идейна революция и с това подготвиха почвата за разпространението на марксизма в Русия, подготвиха идейно руското освободително движение за възприемане развитие и приложение на идеите на марксизма.

Всемирната историческа заслуга на класиците на руската философия се състои в това, че те създадоха и обосноваха материалистическата естетика, поставиха на преден план в литературата принципа на реализма и внушиха ненавист към царизма, крепостничеството, економическия, политическия и духовния гнет.

Идеите на Херцен и Белински, Чернишевски и Добролюбов, оказаха благотворно влияние, не само на руската, но и на западно европейската и световна култура.

Плеханов продължи най-добрите традиции на руската материалистична философия на XVIII и XIX векове, един от най-бележитите революционни дейатели на руския народ. На Плеханов се дължи заслугата за разпространението на марксизма и марксистката философия в Русия.

Руският народ даде на света великия гигант на мисълта и революционната практика — Владимир Ильич Ленин. Ленинизмът — като всестранно развитие на марксизма в епохата на империализма и социалните революции — обобщи всичко, което бе дадено от развитието на науката, културата и борбата на работническата класа.

Руският народ създава с пълно основание, че неговият дял в създаването, развитието и обогатяването на световната култура е огромна. Не може и да се представи съвременната наука и култура без грамадните приноси, направени от руският народ.

Ръководната роля на руския народ сред народите на СССР е резултат на историческия процес на борбата против самодър-

жавието и помещическо-капиталистическия строй, а по-късно — и на процеса на новото строителство.

В началото на 20 век историята постави пред Русия най-революционната задача. Царска Русия беше огнище на класовия и национален гнет. В Русия, казваше Сталин, могъществото на капитала се съединяваше с деспотизма на царизъма по отношение на неруските народи; Русия беше възел от противоречията на империализма. Борбата против царизъма се преплиташе с борбата против империализма. На тая почва в Русия се надигна най-голямата народна революция.

Руската работническа класа създаде най-революционната партия в света — партията на Ленин-Сталин. Под нейно ръководство съветският народ постигна големи исторически завоевания, създаде социалистическото общество.

Руската работническа класа първа вдигна победоносното знаме на Великата Октомврийска Социалистическа революция. Победата на съветската революция беше, преди всичко, победа на руската работническа класа и трудовото селячество. В Октомврийската революция руският народ извоюва свободата не само за себе си: той помогна и на другите съветски народи да се освободят от самодържавието, от експлоатацията на помещиците и капиталистите, и от националния гнет.

По време на гражданската война и интервенцията, руската работническа класа и следващите я трудови маси на селячеството изиграха решителна роля в разгрома на белогвардейците и интервентите. Без помощта на руския народ, другите народи на СССР не биха могли да се освободят от гнета на помещиците и капиталистите, не биха могли да изгонят нашествениците. Отбелязвайки тая роля на руската работническа класа по време на гражданската война, Сталин писа през 1920 г.: „Вътрешна Русия, с нейните индустриални и културно-политически центрове — Москва и Петроград — с еднородното си в национално отношение население, преимуществено руско, се превърна в основа на революцията“.

Една от най-големите заслуги на руския народ пред човечеството е това, че той първи създаде и закрепил държава от нов тип — съветска държава — Руската Съветска Федеративна Социалистическа Република.

Първата съветска република, създадена от руския народ, послужи за образец на държавен строй за всички други народи на СССР. По тоя образец се създадоха другите съветски републики, влезли в състава на Съветския съюз. Приетата през юли 1918 г. — конституция на РСФСРкрепи по законодателен ред великите принципи на братство и равноправие на нациите, осигуряващи всестраниното и свободно развитие на всички народи. Тия същите принципи бяха положени и в основата на конституциите на другите съветски републики.

Руският народ беше оная сила, която обедини в едно семейство народите на съветската страна, създавайки многонационалната социалистическа държава — Съюза на Съветските Социалистически Републики. Благодарение на своите исторически особености и заслуги, руският народ стана основното ядро, около което се сплотиха другите народи. Той високо вдигна знамето на прогреса, свободата и равноправието на всички народи, знамето на истинската демокрация, демокрацията на трудещите се.

Като най-напредничав, по отношение културното и економическо ниво, руският народ вървеше на чело на всички народи на СССР в социалистическото строителство; той първи тръгна по социалистическия път и поведе след себе си другите народи на Съветския съюз. В продължение на две и половина десетилетия, народите на СССР завоюваха все нови и нови постижения в областта на техниката, науката и изкуствата. В тоя величествен процес на творчество и изграждане на нов живот, руският народ беше в първите редове, обединявайки другите народи, указвайки им помощ в економическо, организационно, техническо и културно отношение. Неопценима е неговата ръководна роля и неговият принос в економическото и културно възраждане и развитие на народите на СССР.

Братската помощ на руския народ изправи на крака изтощените от царизма народи, като им помогна да излезат на широкия път на свободното развитие и разцвет. Руският народ вложи огромни сили и средства в строителството на съветската промишленост и колхозното селско стопанство на националните републики. Там, дето самодържавието спъваше създаването на индустрия, сега израстнаха производствените сили, появиха се фабрики, заводи, електростанции, мощни индустриални центрове, железопътни линии. Разцвет достигна и селското стопанство. На нивите на националните републики бяха изпратени десетки хиляди трактори, комбайни, жетварки и други земеделски машини. Бедните слоеве на селското население бяха изтръгнати от нищетата и изведени на светлия път на заможния и културен живот. Някогашните далечни провинции на царска Русия, дето свирепствуваше варварска експлоатация и цареше нищета, станаха цветущи републики на великата съветска страна.

Руският народ постигна големи успехи в създаването на нова култура. Опирайки се на най-добрите културни достижения на Русия и Запада, и мобилизирайки своите политически, економически, интелектуални и морални възможности в приказно кратък срок, той създаде в своята република нова култура и оказа благородна братска помощ на другите народи в Съветския съюз в изграждането на национална по форма, но колективистична по съдържание, култура. За кратко време съюзните и автономни републики се покриха с мрежа от училища — средни и висши учебни заведения, научни учреждения, театри и болници. В процеса на това строителство се създадоха нови хора, изковаха се

национални кадри: хиляди стопански и партийни работници, учители, агрономи, лекари, учени, писатели, артисти и пр. Благодарение на правилната национална политика бе осигурен огромният подем на националните култури и тяхното взаимно сближение.

За своите завоевания в областта на науката, литературата и изкуствата, народите на Съветския съюз държат много на благотворното влияние на могъщата руска култура, съкровищата на която са открити за всички народи. Разцветът на националните по форма и социалистически по съдържание, култури в републиките на Съветския съюз би бил невъзможен, ако народите влияещи в състава на Съветския съюз не бяха изпитвали продължителното и благотворно влияние на напредничащата руска култура. В СССР високо се ценят всички културни достижения на съветските народи, именно там напредничащата култура на народите изпква в своя пълен и действителен идеен блясък.

*

Благородните, героични черти на великия руски народ — трудолюбие, непресъхваща любов към родината и към свободата, ясен ум, упоритост в борба с враговете — особено ярко се проявиха през великата отечествена война на Съветския съюз против фашистка Германия. Твърдо и мъжествено мина руският народ през всички изпитания на нечувано тежката борба, носейки в себе си неугасимата вяра в съветската власт.

Най-обширната и най-мощната във военно, економическо и културно отношение република сред другите съветски републики, РСФСР изигра най-важна роля в разгрома на врага. На нейна територия са разположени най-важните промишлено-економически и културни центрове като Москва, Ленинград, Свердловск, Челябинск, Горки. Синовете на руския народ съставят основното ядро на бойците и командирите от Червената армия и флотата. Те заемат ръководно положение в редицата сталински полководци, чиито имена и бойни подвизи се славят в целия свят. Сред героите в Съветския съюз и удостоените с ордени, огромното болшинство също така са руси.

Бидейки най-могъщият измежду славянските народи, руският народ без колебание встъпи в борбата с най-злия враг на славянството — германския империализъм. Мъжествената му борба беше огромна, наистина неопределима поддръжка за попадналите под немско иго народи на Югославия, Чехословакия, Полша и други славянски страни. Съветският съюз стана опора на славянските народи в борбата им против немските поробители. Червената армия с чест изпълни освободителната мисия, възложена ѝ от народите на Съветския съюз, в това число и от руския народ — тяхния по-стар брат.

Из сп. „Болшевик“

КОНСТИТУЦИЯТА НА ФЕДЕРАТИВНАТА НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЮГОСЛАВИЯ

БОРИС СПАСОВ

1

С приключването на войната срещу хитлеристките окупатори на Балканите, Югославската държава се възстанови в границите си отпреди април 1941 година. Не трябва, обаче, да се мисли, че в случая стана само някакво механическо реставриране на старото кралство Югославия. Напротив, създаде се всъщност една почти съвсем нова държава. Това се вижда, не само от редицата, така да се каже, материални белези, които характеризират и дават облик на една държава — като обществените, политическите и стопански отношения, участието на народа в управлението и пр. Също така и един външен, формален белег свидетелствува за създаването на новата държава: Югославия се нарече веднага федерална държава и държавното ѝ устройство се съобрази с това прозвище, макар че конституцията, която тогава беше в сила, не създаваше условия за подобно устройство.

На 29 ноември 1945 година — годишнината на второто заседание на АВНОЮ (Антифашистко Вече на народното освобождение на Югославия), Югославия се объяви за народна федеративна република, като ликвидира с кралската власт. Това е още един революционен акт, който дава съвършено нова физиономия на Югославия и създава нови гаранции за реализиране правата на народа, като променя държавното устройство, и този път в разрез с пожелите на конституцията. Всичко това показва по един много убедителен начин, че върху стария основен закон не можеше да се гради държавното устройство на новата държава.

Всеки закон, та дори и основният, може да остарее, да остане назад от новите форми и явления на живота, поради което може да се наложи изменението му. Югославската кралска конституция, обаче, беше не само остаряла. Тя беше станала негодна за прилагане с оглед на новия политически, обществен и стопански живот на страната, след борбите, които югославските народи водиха за освобождение и обединение, завършили с изграждането на новата държавна единица. Самият факт, че цялото държавно устройство отпреди войната и целият общински и държавен апарат можаха да бъдат поставени веднага в услуга на

окупатора, който използва с успех конституционните установления срещу самия народ, потвърждава мисълта за негодността на старата конституция. Това показва също, че нейните разпоредби не са били създадени по такъв начин, че да осигурят правата на народа, а единствено, за да служат на неговите управници. Такава конституция не може да бъде изменявана и кърпена, а може само да бъде заместена с един нов, не само по време, а нов и по същност основен закон.

По тези съображения, именно, се е наложило изработването изцяло на новата конституция, създадена от народа по силата на онази власт, която той с оръжие в ръце си е придобил; конституция, която да даде законно утвърждаване на правата, които той в продължение на четиригодишна борба сам си е извоювал, и която ще бъде истински народна, защото ще отразява дълбоките промени, настъпили в държавните и обществени организации през течение на войната и ще задоволи новите нужди в тази насока, като осигури на народа правото сам да се управлява.

II

Последният от основните закони, предшествували новата конституция, при създаването на който са участвували представители на народа, е така нареченият Видовденски устав. Този закон, който поради начинът на изработването му би могъл да се счита от някои за демократичен, не можа да изиграе благоприятна роля в живота на кралство Югославия и дори стана причина за раздори между народите ѝ, защото не държеше сметка за истинското положение на нещата, а даваше предимства на един от югославянските народи за сметка на други. На 1929 година тази конституция биде суспендирана посредством държавен преврат, извършен от военните, който доведе до военна диктатура и до тържеството на сърбизма. На 1931 г. кралят октроира нова конституция, която прогресивните югославянски народи не признаха никога, макар че тя формално беше в сила до създаването на новия основен закон, който се нарича Устав на Югославските федеративни народни републики.

Проектът за последния, докато стана закон, е минал през следните етапи: най-напред е бил изработен от една комисия, съставена от специалисти. След това една по-завършена редакция му е била дадена в специалното Министерство на Конституцията. Така преработеният проект е бил поставен за разглеждане пред правителството, което след обстойно проучване го е приело. Най-после той е бил внесен в уставотворната скупщина и последната с решение от 31 януари 1946 година прогласи новата конституция, която от него ден влезе в сила.

Решението, с което се провъзгласява новата конституция е било предложено от народния представител Сретен Жукович и има следната редакция: „Решение на уставотворната скупщина на Югославянските федеративни на-

родни републики за прогласяване конституцията на федеративната народна република Югославия:

Уставотворната скупщина на Югославянските федеративни, народни републики, като върховен представител на народния суверенитет и изразител на единодушната воля на всички народи на федеративната народна република Югославия, в общо заседание на съюзната скупщина и скупщината на народите, реши: да се прогласи на народите и гражданите на Югославянските федеративни народни републики одобреният от Съюзната скупщина и Скупщината на народите Устав на федеративната народна република Югославия". — Това решение е било взето единодушно от всички народни представители и председателят е обявил влизането на конституцията в сила (аж. в. „Борба" — Београд, петак 1 февруар 1946, ванредно издаѐ).

Цялата конституция съдържа 139 члена и се дели на три дяла. Първият — от чл. 1 до чл. 43 включително, обхваща основните правила за управлението на държавата. Вторият дял, от чл. 44 до чл. 135 включително, е озаглавен „Държавна уредба", а третият дял, от чл. 136 до 139 включително, обхваща преходните разпоредения. Първият е най-важният дял на Устава, понеже съдържа всичките основни принципи, върху които ще се гради животът на държавата и обществото. Той има следните пет глави: 1. Федеративна народна република Югославия; 2. Народна власт; 3. Основни права на народите и народните републики; 4. Обществено-икономическо устройство и 5. Права и длъжности на гражданите.

III

В чл. 1 на конституцията се определя статутът на новата държава. Казаният текст гласи: „Федеративна народна република Югославия е съюзна народна държава с републикански облик, общност на равноправни народи, които са въз основа на правото за самоопределение, включвайки и правото за отцепление, изразили своята воля да живеят заедно във федеративна държава".

1. Федеративна държава. Ако се анализира съдържанието на този текст, веднага се различават няколко характерни белега, които дават физиономията на нова Югославия.

На първо място, онова, което е най-характерно за нея, това е фактът, че се създава не една семпла държава, а съюзна — съюз на държави, федерация. Конституцията в чл. 1 усвоява като легален израз и двете тези прозвища, като ги дори обяснява описателно: „общност на равноправни народи, които са въз основа правото си на самоопределяне . . . изразили своята воля да живеят заедно". Тази федерация обединява следните държави: Народна република Сърбия, Народна република Хърватско, Народна република Словения, Народна република Босна и Херцеговина, Народна република Македония и Народна република Чернагора. Народната република Сърбия включва също и автономната покрайнина Войводина и автономната Косовско Метохийска об-

ласт. Суверенитетът на тези съюзни държави е почти напълно запазен (чл. 9) и доколкото той е засегнат, това става само при случаите, предвидени в конституцията за в полза на държавната общност — Югославия, т. е. за да се постигнат общите културни и стопански цели, и за да се осигури свободата и независимостта на всяка държава поотделно и на целия съюз. По този начин конституцията, от една страна, дава пълна и ненарушима гаранция на всяка съюзна държава за нейното свободно и безкрайно национално затвърдяване и развитие и, от друга страна, като третира всички съюзни държави за равноправни, затвърдява тяхното единство, което е условие за тяхния общ напредък и за напредъка на всяка поотделно. Едва сега животът на толкова близките по произход, език, бит и местонахождение народи, включени в съюзната държава, е поставен на правилна основа в рамките на една държавна общност по типа на СССР и САСЩ. И така, онова, което беше слабостта на нехомогенното кралство Югославия, днес е силата на федеративната народна република Югославия, защото обединените усилия на всички югославянски народи, признати за равноправни, са гаранция за тяхното преуспяване. При подобна система на държавна организация се изключва всяка възможност за хегемония на един народ над други, отпада всяка възможност за един народ по-многоброен, стопански или военно по-силен, да господствува над други. При това трябва да се има предвид обстоятелството, че цялата държавна организация на Югославия, нейният дух и устройство, както духът на всички югославянски народи след изпитанията на огъществена война, са крайно неприятелски настроени по отношение всякакъв шовинизъм и централизъм. По този начин се отстраняват всички опасности за недоразумения между югославските народи и, свободни от страха, че техните национални права може да бъдат увредени, те могат да работят в най-голяма духовна и физическа близост, толкова естествена за народите близки по кръв, които и без това на много места на територията на държавата са твърде много смесени и са имали еднаква съдба, и в години на мирно творчество и във време на война.

Най-после, националният въпрос в Югославия, намерил това правилно разрешение, по пътя на федерацията, дава отражение, не само вътре в страната, но и на целия Балкански полуостров. По този начин се създават условия за правилно и мирно разрешаване на много и отдавна спорни въпроси на Балканите, което неминуемо ще доведе до успокояване на този прекрасен земен край, придобил обаче лошата слава на световен подпалвач. Освен това, федеративното устройство на Югославия открива още редица щастливи перспективи, между които и тази за едно окончателно и цялостно разрешаване на южнославянския въпрос чрез пълното сближение и даже обединение на всички южни славяни на базата на запазване националната самостоятелност на всеки народ.

2. Народна държава. Новата югославянска държава е изцяло дело на югославянските народи. Те я създадоха с оръжие в ръце в най-тежката четиригодишна борба срещу външните и вътрешни народни врагове; борба, в огъня на която се изпепелиха всички междуособни различия и противоречия, и се закали единството между югославянските народи. Основите на новата държава се поставиха още в процеса на най-ожесточената война, през месец ноември 1942 и 1943 година на първото и второ заседание на АВНОЮ (Антифашистко Вече на народното освобождение на Югославия), на което са били представени всички демократически, народни сили без разлика на националност и религия. Поуката, която всички народи, цялото човечество, придобиха от последната война и от годините, които я предшествуваха, но през които назряха условията, що я предизвикаха, даде основание на югославските народни избраници да направят всичко възможно, за да бъде провъзгласена народната воля за първоизточник и носител на държавната власт. В тази насока конституантата е имала за образец Съветската конституция и всички демократични принципи. Затова в чл. 6 на основния закон се прогласява, че „във ФНРЮ всяка власт произлиза от народа и принадлежи на народа“.

Този демократически принцип е основата, върху която се гради народната власт в Югославия, според конституцията. Верно е, че не са принципите, писани или неписани, които определят характера на една власт, а важно е как се прилагат тези принципи, какви са делата на лицата, които имат в ръцете си властта. Югославянската конституция, обаче, дава достатъчно гаранции затова, че властта ще бъде непосредствено в ръцете на народа (срав. ал. II на чл. 6), а бъде ли това така, безспорно е, че може да се очаква истински демократически режим. Демокрацията не е чужда на балканските народи. Нещо повече, ако демократизмът за някои страни е една доктрина или една програма, за южните славяни той е бит, той е в кръвта на народа и в нравите му. Затова принципът, прогласен от чл. 6 ал. I на конституцията на ФНРЮ, в смисъл, че всяка власт произтича от народа и принадлежи на народа, не е само някакво далечно пожелание, а твърдо изразена воля за истински демократизъм. Народът осъществява така прогласената своя власт чрез изборност на всички държавни власти — Народних одбора (чл. 6 ал. II). Изразът, „народен отбор“ представлява в най-общ смисъл на думата обозначение на всички изборни органи на държавната власт — от селския народен отбор до най-висшия орган на власт в държавата — Народната скупщина на ФНРЮ. По този начин, всъщност, системата на народната власт е система на властта на народните отбори. Последните са отговорни пред своите избиратели (чл. 7 ал. II) и тяхната власт се обуславя от конституцията и законите на стръната (чл. 8). В резюме, народната власт се характеризира саследните белези: а) изборност на всички органи на държавните

власт; б) народната власт се проявява чрез народните отбори; в) отговорност на народните представители пред изборителното тяло и г) закисността, като основа за деятелността на органите на властта, на държавното управление и съдилищата.

Освен тези, така да се каже принципални разпореждания на конституцията, които определят държавата и властта като народни, в основния закон съществуват цели две глави, които регулират общественостопанските отношения и правата и задълженията на гражданите (глава IV и V). Техните разпоредби представляват материална основа, върху която се гради народната власт.

Когато става въпрос за общественостопанския характер на новата държава, трябва да се имат предвид няколко съществени обстоятелства. Преди всичко, социалният строй на държавата се характеризира със запазването на частната собственост. Все пак, режимът на частната собственост претърпява редица корекции, които му дават една значителна социална окраска. На първо място, според чл. 18 ал. III на конституцията, никой не може да употребява своето право на частна собственост във вреда на народната общност. По този начин се дава легален израз, и то в основния закон, на един въпрос, който отдавна се обсъжда от правната наука — въпросът за злоупотреба с правото, като се прогласява принципът, че частното право може да се упражнява само до такъв размер, до който то е народополезно. Други ограничения на частната собственост се свеждат до това, че никой не може да притежава неограничено работна земя и че в случаите, определени в закона, имуществата могат да се експроприират за обществена полза, а монополистическите капиталистически предприятия се забраняват.

Едновременно със запазване системата на частната собственост, конституцията насърчава и кооперативното дело, и етизира редица производствени цели (руди, води, природни сили, железници, пощи, радио и пр.)

Онова, обаче, което е най-съществено в общественостопанската система, която конституцията регулира, това е създаването по конституционен ред на общ стопански план (чл. 15) и обща контрола на частния стопански сектор и външната търговия. В това отношение югославянската конституция прави един решителен опит, резултатите от който сигурно ще бъдат насърчителни, като се имат предвид успехите в други страни с планово производство.

Всички тези мерки, които конституцията предвижда, безспорно, ще дадат голямо отражение в общественостопанския живот на страната и ще осигурят възможността за осъществяване на целите, които основният закон в тази му част си поставя, а именно, производствените средства да минат в ръцете на народа чрез неговите кооперации и чрез самата държава, която в рамките на държавния план да задоволи стопанските потреби на населението.

Когато се говори за народническият характер на държавната власт в Югославия, не е излишно да се каже, че в конституцията се прогласяват всички онези права и свободи на гражданите, завоювани по времето на Великата френска революция, намерили място и във всички либерални конституции. Освен това, създава се истинско равенство между мъжа и жената, която може да участва с пълни права в обществените и политически живот на страната. Срещу това, обаче, според чл. 32, всеки гражданин е длъжен да работи според способностите си; който не дава на общността, не може и да получава от нея.

3. Република Югославия. Последният по ред, но не и последен по значение, характерен белег на новата югославянска държава, това е републиканският ѝ облик, както се изразява самата конституция (чл. 1). Ликвидирането на институцията на кралската власт беше една естествена последица на големите социални и политически промени, които настъпиха в страната по време на отечествената война и след приключването ѝ. Процесът на борбата изтъкна нови и истински народни водачи, излезли из неговата среда, близки до народния дух и само те можеха да го представляват и водят. Новият социален тон, който регулира отношенията между представителите на властта и народа, направи невъзможно запазването на трона. Погрешната политика на бившия крал, която достигаше почти до предателство по отношение на народа, направи личността му непопулярна и най-после, федеративното устройство на новата държава налагаше по необходимост издаването на една нова форма на управление и безспорно е, че републиката се явява най-подходяща в случая. Накрай тези специфично югославски причини за промяната на формата на държавното управление, трябва да се имат предвид и всички онези общочовешки мотиви, които дават предимство на републиканския режим пред монархическия. В резултат на всичко това, представителите на народите в Югославия още на 29 ноември 1945 година провъзгласиха федеративната народна република Югославия. Конституцията от 31 януари 1946 г. узакони този режим и създаде нови възможности за развитие на югославските народи по пътя на народовластието.

Характерно за федеративната народна република Югославия е и това, че начело на съюзната държава не застава едноличен държавен глава, а една колективна единица, която изпълнява неговите функции — това е Президиумът на Народната скупщина на ФНРЮ (Чл. 73 и 74). Това обстоятелство е ново доказателство за крайно демократическият характер на държавната форма на управление.

Накрай, ако се хвърли един общ поглед върху новия основен закон на Титова Югославия, трябва да се признае, че той е короната на освободителното дело на целия народ и награда за неговата героична борба срещу хитлеризма и реакцията въобще.

ИЗКУСТВОТО ДА СЕ УПРАВЛЯВА НАРОДНОТО СТОПАНСТВО

К. С.

Народното стопанство трябва да бъде насочвано в известни пътища, които да отговарят на трайните и временни нужди на народа. Днес това е вече безспорно установено, както от големия прогрес на съветското и някои западни народни стопанства, които бяха ръководени или управлявани, така и поради простото разсъждение, че е по-добре да се върви по едни или други пътища към известни предварително определени цели, отколкото да не се върви по никакви пътища.

Под управляване на народното стопанство в случая ние разбираме най-широкото съдържание, което може да се вмести в това понятие. Това е необходимо, защото трябва да се обхванат в него редица други, по-оточнени понятия, като дирижирано стопанство, планово стопанство и т. н.

При днешната си организация, светът върви в една или друга степен по пътищата на управляваното стопанство, като почти няма народ, който да не поставя на стопанската си политика предварително установени задачи, които се достигат по най-разнообразни начини. При социалистическото стопанство, което се подчинява полесно на едно, повече или по-малко, казармено устройство, главните задачи на плановата стопанска политика се свеждат, след установяването на крайните цели, до това, да се заповяда едно или друго действие, една или друга организация на стопанството и да се осигурят материалните нужди на предприятията, за да отговорят на поставените им задачи. При частно-стопанския строй въпросът за управляването на народното стопанство се усложнява извънредно много, защото този, който ще управлява, трябва да се справя с множество отделни предприятия, имащи свой собствен живот, подчиняващи се на свои стопански закони и имащи свои специфични изисквания и реакции на една или друга мерка.

Поради това, в народните стопанства, организирани на основата на частната собственост и на частната инициатива, може да става дума главно за даване на насоки, а не до ежедневно контролиране и направляване на предприятията, до определяне на генерални линии и даване на законни насърчения за лицата и предприятията, вървящи по тия линии, вместо до конкретно планиране и поставяне на екзекутивни задачи на всяко стопанству-

ващо лице или предприятие. Само при това условие може да се запази същественото и творческото в частно-стопанския строй, а именно, свободата на действие и на конкуренция в рамките на законите, без което частно-стопанският строй би бил само една фикция, една фирма, не отговаряща на съдържанието, което се крие зад нея.

Тъкмо поради тези характерни особености и различия между частното и социалистическото стопанство, би трябвало да се приеме, че за управляването или по-право за направляването на частното стопанство в национален мащаб е необходимо, не само притежаването на много научни познания от лицата, които стоят на чело на службите за направляване на стопанството, но и едно голямо изкуство.

Тъй както на лекаря не е достатъчна науката, почерпена в университетските лекции; както на инженера не е достатъчна подготовката, добита на студентската скамейка и на стопановеда е потребно нещо повече от изучаването на теоритичните постановления на стопанските закони или от запознаването набързо със стопанската практика. Стопановедът, който би поел в ръцете си голямата отговорност да държи юздите на народното стопанство, трябва да бъде надарен и с една способност, която рядко се изучава и която му е крайно необходима, за да ръководи правилно стопанството на цял един народ: той трябва да има необходимата дарба да усвои изкуството да управлява.

При частно-стопанския строй, животът на всяко народно стопанство представлява една безкрайно усложнена картина. В него има множество влияния, много психологични преплитания, много компоненти и много изходи от всяко положение. Не е никак лесно, при такова положение, да се намира винаги най-правилния изход и да се дават най-правилните разрешения, защото най-често решенията, които се основават само на най-непосредствените перспективи и на най-силните влияния в момента, не се съобразяват с трайните и големи интереси, които има народът в общото развитие на стопанството му.

Животът на едно народно стопанство, от друга страна, има много общо с живота на човек, който постоянно страда от една или от друга болест, а много често и едновременно от много болести и недъзи. Тъкмо поради това изкуството на стопановеда трябва да е особено голямо, за да може, подбирайки лекарствата и поставяйки диагнозите, да не влошава положението, а да насърчава организма, да степенува по време и по интензивност лекарствата и да води цялостния живот на стопанстващите към все по-добри състояния.

Това изкуство на стопановеда надхвърля рамките на науката, която той е набрал у себе си. То се прилага винаги към конкретни обстановки и при конкретни положения. Затова е много трудно да се копираат мероприятията, проведени при един организъм, когато трябва да се приложат към друг. Ето защо, ние

ще минем направо към скициране на някои особености, на които трябва да отговаря изкуството на един български ръководител на народното стопанство.

В България, както е известно, съществува частно-стопански строй, при зачитане на частната инициатива. На тази база е изградено, не само настоящето, но ще се основава и бъдещето на българското народно стопанство, т. е. частното стопанство ще трябва да се развива и да се насърчи неговия разцвет.

Наистина, ще се насърчава и то чувствително, кооперативният сектор, но за разлика от социалистическия такъв, кооперативни организации може да има и да процъфтяват само там, дето има истински условия за развиването на кооперации, като една форма на взаимно подпомагане и на полагане на общи усилия за постигането на общи материални резултати, ползующи членовете на кооперацията. С изключение на преходните времена, кооперацията не познава и отрича мерките на принудата и на силието; тя е и остава свободно обединение на лица с кооперативно съзнание, които с идеализъм преследват задачите, които са си поставили.

От това следва, че колкото и да е желателно развиването на кооперативния сектор, то ще става бавно и след предварителното вкореняване на нуждното кооперативно съзнание у лицата, подлежащи на коопериране. В това отношение най-пресен и най-красноречив пример за пътя, по който може и трябва да върви кооперацията, е този на трудовите кооперативни земеделски стопанства, последван от трудовите занаятчийски кооперации. Главната форма на стопанисване, на която ще се опре държавата и народът, следователно, пак остава частното стопанство.

Отгук идват и всички останали установки, които трябва да се имат предвид от лицата, които биха поели тежката задача да управляват българското народно стопанство и да градят неговото бъдеще, посредством една система от правила и норми, които да ускорят възхода общо на народното стопанство и отделно на частните предприятия. Ръководните лица трябва, безспорно, да бъдат достатъчно далновидни, за да не се ограничават само в инцидентни решения по повод на текущо изникващи пред тях въпроси. Те трябва да знаят, че им е предоставена задачата да създадат условията и атмосферата, в която отделното предприятие и общото стопанство ще прогресират най-добре, а народът ще постигне едно жизнено равнище далеч по-високо, не само от сегашното, но и от предвоенното.

За да постигнат правилно задачата си, стопанските ръководители трябва да умеят правилно да разграничат главните цели (дългосрочни и непосредствени), които имат да постигат, от средствата, чрез които трябва да се постигнат тези цели. Само по този начин ще се избегне окачествяването на средствата като цели, а в известни случаи и превръщането на средствата в догми, спаз-

ването на които повече пречи, отколкото да подпомага постигането на главните цели.

При българския случай, ние имаме да се справяме с едно лошо настояще, което не се дължи само на войната и на политиката на предишните правителства, а и на структурни причини, присъщи на изостаналите народни стопанства. От друга страна, имаме ясна представа за основните нужди на българския народ и за неговите права да постигне поне такова благоденствие, на каквото се радваха западните народи преди избухването на войната.

Главната дългосрочна задача на стопанската ни политика, при това положение, се свежда до развиването на продуктивните сили на българския народ и на предприятията, които са носители на тези сили. По този начин ще трябва да се ликвидира състоянието на голяма скрита безработица, ще е необходимо да се намерят пазари (предимно външни) за пласиране на силно увеличеното национално производство и ще трябва да се осигури едно чувствително повишаване на средния жизнен уровень на селското и градско население.

Главната краткосрочна задача, от своя страна, се състои в преодоляването на производствената и снабдителна криза, в която е изпаднало стопанството ни. Налага се, следователно, да се раздвижат до максимум производствените сили в страната; да се задоволят консумативните нужди на населението и да се създадат общите условия, при които ще може да се пристъпи към стабилизация, както на монетата, така и на цените, които впрочем никога не могат да останат абсолютно инертни.

Според нас, дългосрочните и краткосрочни цели изискват приблизително едни и същи средства, за да бъдат постигнати, разбира се, със съответните различия в степента, формата и естеството им, които различия се налагат, както от различието на стопанските клонове, така и от скоростта, с която се желае едни или други мерки да бъдат проведени, така най-после и от това, какви психологически резултати се желае да бъдат предизвикани или избегнати.

В изкуството да се ръководи народното стопанство, обаче, има въпроси, които се налага да бъдат разяснени, макар и на пръв поглед да изглеждат елементарни, тъй като огромната по обем работа на един стопански ръководител често го води до увлечения и до решения, които показват, че тези основни въпроси не винаги са напълно прояснени.

На първо място, тук стои въпросът за рамките, в които може да се движи една държавна стопанска политика, ако тя иска да бъде полезна на народа, както и този за възможността да се създават априорно възприети положения, които в последствие да се иска да бъдат акцептирани от стопанството.

Обикновено напоследък това се нарича „курс на политиката“. Казва се, например, че се възприема „курс на снижение на индустриалните цени и стабилизиране на земеделските“, или няка-

къв друг курс, който се възприема като най-целесъобразен и се търсят начини да бъде приложен на всяка цена. В случай на неуспех, обикновено се говори за саботажи, спекулации и други противодържавни проявления.

Главната грешка в подобни случаи се състои в това, че от ръководни лица се възприемат стопански курсове по същия начин, както се възприемат политически курсове, като, например, „братство с югославянския народ“, „сътрудничество или несътрудничество с опозицията“, „единство между селячеството и работничеството“ и т. н.

В действителност, макар и в стопанството, и особено в частно-стопанската дейност, да има извънредно много психологически елементи, подобни курсове не могат да се възприемат, ако не почиват на една солидна стопанска база и ако не са съобразени с непосредствените и далечни цели, поставящи се от държавата за развитието на стопанството.

В областта на стопанството имат по-малко приложение политическите пожелания, възникващи от интересите на една или друга социална категория, отколкото стопанските закони, които регулират частно-стопанската дейност. Народното, както и частното, стопанство е жив организъм, който живее със своя собствена физиология и страда, а понякога и умира, ако тази физиология бъде силно засегната. Този организъм не се подчинява, когато се вземе решение, че нормалната му температура трябва да бъде вместо 37 градуса — 27 градуса и той реагира по същия начин, по който би реагирала водата, ако в зависимост от някакъв политически курс би се взело решение тя да замръзва при минус 10 градуса, вместо при 0 градуса.

В известни случаи стопанството дава вид, че се подчинява на зле определените му норми. Тогава имаме случай, подобен на постройката на голяма сграда от лош архитект, който би издигнал 10-етажно здание без железобетон и с дебелина на стените от половин тухла. Това здание може да изглежда много красиво в първия момент, но то неминуемо ще рухне при първото сътресение или при първото по-тежко обременяване.

За съжаление, решения подобни на горните, не са били рядкост в България, нито в по-далечното, нито в по-близкото минало. Малцина са били тия, обаче, които са вземали поука от отрицателните резултати и са предприемали мерки за тяхното поправяне.

Стопанският ръководител би имал една относително проста задача за разрешение, ако би могъл, по подобие на лекаря, да знае, коя е нормалната температура за едно народно стопанство и коя не е, кога последното има 37 градуса и кога 40, особено ако се налага да се вземат решения в областта на неосезаемите първоначално явления на цените или на паричното обращение и банковото дело. Само последиците показват, дали ръководителят, който заема мястото на лекар в народното стопанство, е успял да напипа правилния пулс и правилната темпе-

ратура на стопанството. И понеже животът в народното стопанство е много по-разнообразен, отколкото човешкия, а амплитудата между отделните явления, показващи „температурата“ — много широка, тъй като точките на замръзването и нормализирането са винаги подвижни, поставянето на диагноза изисква едно дълбоко наслояване на теоритични познания, пълно проникване в особеностите на явленията, фин усет за реалността и степенуването на напреженията и твърда ръка при предписването на лекарствата, защото много често лекарството, което лекува главната болест, начаса вреди на по незначителни органи, които оставя допълнително да бъдат излекувани.

Стопанският ръководител на едно частно стопански устроено народно стопанство би трябвало да знае, че материята, с която има да борави, не е пластелин, който да заема всички форми, които би се пожелало, а е един самостоятелен организъм, който реагира и не се подчинява на пожеланията. Това неподчинение не става винаги чрез протести, съпротива и активни действия, а най-често чрез замръзване. Едва, когато стопанският живот замре, когато капиталите се стопят, или производството упадне, или настъпи някакво друго явление, като например липса на нови инициативи, на нови влогове и т. н., може да се разбере, че „лекарят“ е поискал водата да остане в течно състояние и при нула градуса, и че това не е станало.

Необходимо е, следователно, ръководителят да знае, че има мерки, които действуват поощрително на частното стопанство и други — които действуват смразяващо. Грешка е да се обявят от ръководителя смразяващите мерки за поощрителни и да се вини стопанството, че не е признало диагнозата му за верна, нито лекарствата му за лечебни.

Грешка е, от друга страна, да се обявят за болест явления, които са само симптоми на една болест и чрез временното им отстраняване да се вярва, че е отстранена и самата болест. Температурата на един организъм може да бъде смъкната чрез хинин до нормалното ѝ равнище, макар и болестта да продължава да разяжда и последните му жизнени сили, но това в никой случай не ще е едно здраво лечение на недъга, нито ще доведе организма до подобрение.

Стопанският ръководител трябва да прави съществена разлика между цели и средства за тяхното постигане. Неотдавна четохме изявленията на меродавно ръководно лице в нашето народно стопанство относно целите на българската ценова политика. Там бе казано, че целите на нашата ценова политика се състоят в това, да се поддържа общ курс на намаляване на цените от индустриалните цени, задържане на земеделските и на надниците. Всъщност, тук е направено именно такова смешение между цели и средства, за каквото става дума по горе. Съответният ръководител не е схванал, че целите на ценовата политика са, да се поощрява чрез нея производството, да се установи

равновесие между цени и доходи, и да се съдействува за възможното стабилизиране на покупателната способност на националната монета. Може би правилно, а може би и неправилно, от него се очаква тези цели да се постигнат с посочените средства: намаление на индустриалните цени, задържане на земеделските и на надниците.

Дали това решение е правилно или не, обаче, ще се види само ако се изходи от главните непосредствени и далечни задачи, които се поставят на стопанската ни политика. Както казахме, непосредствената цел на нашата стопанска политика е: раздвижване на стопанството, увеличаване производството и осигуряване продоволствието на населението. Остава да се прецени, дали предвидената формула е един поощрител или замразител на силите, които са в състояние да постигнат тези цели. Според нас, рискът да сме стигнали нула градуса, или да сме го наближили е доста голям, а в известни случаи, като например тия, свързани с индустрията, може би вървим усилено към изпълнение на задачата на лошия архитект с десететажното здание.

Наистина, ще ни се възрази, че ако не се спазват сегашните принципи, ще отидем към инфлационни прояви, ще се подбие покупателната сила на лева и т. н. Вероятно е дори да ни се каже, че има само една алтернатива: или пълна стабилизация на цените или пълна инфлация, но нито първото съображение има голяма тежест, нито втората алтернатива отговаря на действителността. Българският народ би могъл лесно да понесе известни увеличения на цените, ако те ще направят снабдяването по-изобилно и той с благодарност би приел едно подобно разрешение, особено ако това раздвижване увеличи постъпленията от данъци и позволи на държавата да заплати по-добре мизерно платените си чиновници. Ако известна цена е пречка за производството, тя трябва да бъде изменена, защото народът се храни и консумира стоки, а не заповеди за стабилни цени, които убиват производството и инициативите. Възможността да се произведе и достави една стока, преценявана не бюрократично, но от нуждите на съответното производство, ще определи цената, а не обратното. Наистина, контролът тук трябва да бъде не по-малко силен, отколкото е сега, но ценовата политика не трябва да бъде в никой случай една съществена пречка за раздвижването на производствените сили и за снабдяването на населението с необходимите му произведения. Това е такъ, защото още едно друго начало трябва да господствува над държавната стопанска политика, а то е: стопанската политика трябва да щади жизнения уровень на населението и да не го понижава още повече, след като той е прекалено нисък, за преследването на абстрактни цели и за избягването на явления, които са по-маловажни и по-безопасни, отколкото е запазването на жизнените сили на народа.

Не случайно подбрахме горните примери из областта на ценовата политика, гдето полемиките са най-горещи и гдето най-

много би могло да ни се възрази. Всъщност, това е и едно от желанията ни, за да може да се разясни този възлов въпрос на стопанската ни политика. Нека се надяваме, че възраженията ще бъдат сериозни и ще позволяват да им се отговори със същата сериозност.

За да допълним горните схващания, ще трябва с няколко думи да пренесем въпроса и към дългосрочните задачи на нашата стопанска политика: да се развият продуктивните сили и предприятия на страната ни; да се ликвидира с явната и скрита безработица; да се пласира увеличеното производство и да се повиши жизненият уровень на населението.

За всички тези цели са необходими капитали, които при сегашната им липса в страната, могат да се наберат само чрез доходи, надвишаващи разходите на отделните лица и предприятия. Финансовата страна на бъдещото ни стопанско изграждане, следователно, налага да се установи една такава ценова и данъчна политика, която да позволява развиването, както на личната спестовност, така и капиталовата концентрация в съответните, подлежащи на развитие, предприятия.

Принципът на самоиздръжката, който напоследък все повече и повече се пропагандира като принцип, на който трябва да легнат държавните стопански предприятия, ще трябва да стане основен принцип, въобще, при новото стопанско изграждане на страната. Този принцип включва в себе си, не само текущото самоиздръжане на предприятията, но и набирането на средства за бъдещи разширения. Такива средства, безспорно, могат да се натрупат само при съответна поощрителна ценова политика, а това означава, че предприятията, предимно индустриалните, трябва да работят при едни относително по-високи цени, за да могат да възстановят стопените си оборотни капитали и да се подготвят за здрави нови разширения на базата на собствените средства. На това основно положение, което произлиза от системата на частното стопанство, се противопоставя популярното разбиране, че забогатяват по този начин отделни лица, което не трябва да се допуска. Ако се разсъждава народостопански, а не политически, обаче, ще се види, че е невъзможно да не забогатяват собствениците на известни предприятия, щом като е необходимо самите предприятия да нарастват на базата на собствените им средства. В случая, значи, отново се поставя въпросът за избора на системата: или ще имаме социалистическа система, при която ще се постигне такова нивелиране на личната заможност, каквото би се пожелало от страна на ръководящите власти, или ще имаме частно-стопанска система, при която ще се позволи едни да бъдат по богати от други, а размерът на богатството им ще зависи не от броя на членовете на семейството им, а от обема на работата на предприятията, от държавните насърчения, които се дават за развиването на известни производства и от личните спо-

способности на отделните лица да организират, да провеждат и да разширяват стопанската си дейност.

Това са двете алтернативи, които стоят за избор. Да се иска, обаче, да имаме частно-стопанска система, при която народното стопанство и народът да увеличат благосъстоянието си, да намерят повече трудови дебушета, по-добри заплати и да си осигурят по-висок жизнен уровень, а да се прилегат принципите за преследване на увеличението на частното имущество на законни стопански начала и като резултат на ръководството на голяма по размери дейност, би значило да искаме стопански абсурди. Това означава да настояваме, че водата трябва да закипи, макар и да поддържа температурата на нула градуса. Това означава, въобще, да се противопостави политическата непримиримост на стопанската необходимост и да се очакват резултати от там, отдето не могат да дойдат.

Някои са склонни да възразят на това, че левият политически курс на сегашното българско правителство не би могъл да се помири с бързото материално издигане на отделни лица, само поради невъзможността да се отделят техните лични печалби от печалбите на предприятието, което притежават и което представляват. Нам ни се струва, че едно подобно разбиране за ляв политически курс при частно-стопанска система е неправилно. Ляв политически курс в България има и трябва да има, но той не означава, че стопанското развитие на страната на частно-стопанска база трябва да се спъва. Той значи, че социалното покровителство, което се даваше на трудящите се в миналото само на книга, сега трябва да се превърне в реалност. Той означава, че правителството трябва да прегърне интересите на трудящите се и да ги защитава с всички средства, т. е. да им осигури действително достатъчни заплати, действително достатъчни дажби, действителна стабилност в службата, ако са добри работници, действително осигуряване на жилище и подслон, и т. н. Но левият курс би бил всъщност твърде реакционен, с оглед на интересите на българския народ и на българската държава, ако в името на ненавистта срещу поитежателите на по-големи имущества, тсй спъне въобще развитието на частно-стопанския сектор, когато последният остава единственият действително голям фактор за бъдещото развитие на благосъстоянието на народа, щом като с подписа си и с честта си всички днес управляващи партии гарантираха пред народа, че ще остане в сила системата на частното стопанство и на частната инициатива.

Този курс би бил реакционен, защото в името на страсти и чувства, би пречупил лоста, на който е скачено, въз основа на правителствената програма, стопанското развитие на страната, би забавил общото развитие на народа ни и, в този смисъл, би действувал ретроградно.

Далновидният стопански политик, следователно, би трябвало да намери равнодействащата и да позволи развиването на частната инициатива във фирмите и по начините, които са присъщи на частно-стопанския строй, а едновременно с това, да насърчи конкурентното развитие на държавни или кооперативни предприятия, които само биха ускорили общия прогрес на държавата и народа. Той би трябвало, обаче, да отрече като вредно потискането с административни мерки или със стопански разпореждания онази частно-стопанска дейност, която би допринесла за получаването на добри резултати, само по съображение, че инициативата не е кооперативна или държавна, или защото частното лице би спечелило точно толкова, колкото би получила кооперацията или държавата от същата дейност.

Стопанският ръководител, този обременен с отговорности човек, би трябвало, значи, да притежава, освен дарбите, които биха му позволили с изкуство да направлява кораба на народното стопанство, още и редица качества, без които изкуството му не би имало цена. Той трябва да бъде издигнат и смел човек с ясно съзнание за важността на задачите, с които се заема и с достатъчно благородство, за да пожертвува личното си спокойствие в името на общото благо. Той трябва да има моралната сила да се опълчва против популярни разбирания или против политически натиск; той трябва да не върви по течението, а да създава течение. Той трябва да бъде, освен голям стопановед, още и голям държавник.

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА

ГЕОРГИ БОРШУКОВ — „НОВАТА ОРГАНИЗАЦИЯ НА СВЕТА“ И „ОБЕДИНЕНИ НАРОДИ“

И двете книги на автора ни поднасят документи, които съставляват едно завършено цяло.

Първата книга съдържа, като пръв документ от войната, Атлантическата харта от 14 август 1941 г., подписана от Рузвелт и Чърчил на борда на английския боен кораб „Принц оф Уелс“, някъде в Атлантическия океан. Съдържанието ѝ накратко се изразява в „грижите и усилията да се създаде траен мир в света“. На съюзническата конференция в двореца Сан Джеймс в Лондон и СССР одобри тая харта на 25 септември 1941 г. и се задължи да подпомага нейните принципи. След тона последователно Атлантическата харта бе призната от много страни. На 1 януари 1942 г. от Белия дом във Вашингтон бе обявена декларация от 26 страни, със задължение да не сключват отделен мир или примирие. В същата декларация се даваше право да я подпишат и други народи, които желаят да се борят с националсоциализма. До края на войната броят на обединените народи стана 46. Историята на първата световна война се повтори. Войната завърши по-катастрофално за Хитлерова Германия, в сравнение с 1918 год.

След 10-дневна среща между Рузвелт и Чърчил в околността на Казабланка (Северна Африка), на 27 януари 1943 г. едно комюнике от Лондон официално съобщи, че ще се открие африкански фронт и втори фронт в Европа.

Втора важна среща след Атлантическата харта е конференцията в Москва в края на октомври 1943 г. на тримата външни министри: Молотов, Хъл и Идън. Комюникето им от 1 ноември с г. и четирите декларации: за общата сигурност, за Италия, за Австрия и за военните престъпници — подчертават решението на великите обединени народи да уредят света след края на войната, като си сътрудничат политически. Затова китайският посланик в Москва е подписал декларацията за общата сигурност, а декларацията за военните престъпници е първият документ, подписан от Сталин, наред с Рузвелт и Чърчил.

От 22 до 26 ноември 1943 г. стана срещата в Кайро между Рузвелт, Чърчил и Чанг-Кай Шек, без Сталин, тъй като СССР не бе още във война с Япония. Декларацията им оповести, че ще освободят завоюваните от Япония земи, като на Корея ще дадат свобода и независимост, а на Япония ще наложат безусловна капитулация.

Московската конференция подготви

срещата на „големите трима“ в Техеран от 28 ноември до 1 декември 1943 год. В тяхната декларация се съдържат военни и политически решения, които бяха веднага приведени в изпълнение. Важно е да се изтъкне заявлението на тримата, че са решили техните „страна да работят в съгласие, както през време на войната, така и в мирното време, което ще последва“. Затова, в разгара на съюзните офанзивни срещу Германия от изток, юг и запад, на 21 август 1944 г. се събра конференцията във Вашингтонското предградие Дъмбартън Окс за изработване статут на новата международна организация. Тая конференция приготви до 29 септември 1944 г. „предложение за създаване всеобща международна организация на безопасността“ с проект за правилник от 12 глави, които се дават в книгата изцяло.

Срещата в Ялта (на Кримския полуостров) се състоя в началото на февруари 1945 г. Общата декларация на Чърчил, Рузвелт и Сталин съдържа решенията им за разгрома, капитулацията и репарациите на Германия, за организацията на мир и сигурността, за установяването на реда в бъдеща освободена Европа, въпросите за Полша и Югославия, както и организирането на бъдещия мир.

Книгата завършва с кратко изложение върху конференцията в Сан-Франциско. На тая конференция е посветена втората книга на автора, с четири приложения: Устав на ООН, правилника изработен в Дъмбартън Окс, който има и в първата книга, хартата на обединените народи и статут на Международен съд.

Тая по обширна книга започва с предговор от пълномощния министър Петър Нейков, председател на комисията за подготовка на мир. След това авторът е писал „няколко пред-

варителни думи“, от които най-важни са думите на Сталин от речта му на 6 ноември 1944 г.: „... във от пълното разоръжение на агресивните народи, ... да се създаде от представители на миролюбивите народи нарочна организация за защита на мира и обезпечаване на безопасността“ с „необходимото минимално количество въоръжени сили“, които да предотвратят или ликвидират агресията и да покажат виновника за агресията.

Самото изложение на книгата започва със „Сан-Франциско, дето мечтите стават действителност“. Глава II „От Атлантическата харта до Фриско на Пасифика“ съдържа накратко изложението на първата книга от същия автор и завършва с поканата от 5 март 1945 г. за конференцията в Сан-Франциско.

Глава III съдържа „Откриването на конференцията“ на 25 април 1945 г. с реч от председателя Труман, произнесена от него в Белия дом на Вашингтон и предадена по радиото. Веднага след нея, на самата конференция поднесли приветствия губернаторът Уорен и кметът Лейхем, а временният председател Стетиниус, държал кратка реч, с която се приключила тържествената част. На другия ден произнесли своите речи: Молотов, Стетиниус, Идън и Сун Цзи-Вен, а Бидо на 2 май. И в петте речи на министрите на външните работи в СССР, САЩ, Великобритания, Китай и Франция главната мисъл е изразена в целта на конференцията: установяването на организация, която да осигури мир след свършването на войната. Стетиниус е изразил тая задача най-конкретно и подробно. „Целта на тази конференция е, да изработи устава на международната организация по подържането на справедлив мир в свободния свят на свободните хора“ (стр. 26). По-нататък Стетиниус казал: „Успехът на тази

конференция сам по себе си не осигурява продължителния мир. Несъмнено са години, за да се изгради цялото здание. Но без споразумение относно устава на международната организация заанятието на мира изобщо не може да бъде изградено“.

Глава IV дава сведения за председателството на конференцията, избраните 4 комисии, разпределени на 12 комитети и много подкомитети. Те са извършили действителната работна работа през първата фаза на конференцията.

В останалите 11 глави авторът излага конкретните постижения на конференцията. В глава VI „Кои са обединените народи“, се изтъква, че извън поканените 42 държави, конференцията е приела за членове: Украйна, Белорусия, Аржентина, Дания и Полша. С тях обединените народи станали 51 на брой. Съгласно решението на „големите трима“ в Потсдам, съобщено на 3 август 1945 г, Италия, България, Финландия, Румъния и Унгария ще бъдат приети за членове, след като се сключат мирните договори с техните признати демократически правителства.

Общото събрание по устава на Обединените народи не е „парламент на народите“, а „съвестателен орган“. Неговата главна задача „ще е да създава условия в политическата, социална и икономическа област, които да са благоприятни за мира“.

Съветът на сигурността е „всъщност първият по значение“ ексекутивен „орган на Обединените народи“, който ще носи отговорността за мира и за войната“ (стр. 85). Посветената на него глава (VIII) представлява голям интерес с дългите спорове за правата на „големи и малки“ народи и за „вето“-то. Затова авторът отбелязва общия възторг на конференцията при постигнатото решение.

Съставът на тоя съвет е от 11 членове пет от които са постоянни (великите сили САЩ, СССР, Англия, Китай и Франция) а останалите шест се избират за 2 години от Общото събрание. Решенията на съвета се вземат със 7 гласа, като се изисква в тях да бъдат и гласовете на „ръководната петорка“. Щом тия пет „велики сили“ бъдат единни, войната ще бъде невъзможна“.

На Съвета на сигурността лежи мирното уреждане на споровете (гл. IX) за предотвратяване войната, а когато тя избухне, същият съвет ще действувa с въоръжената сила на „Обединените народи“ (гл. X) срещу агресора (нападател).

Тая въоръжена сила съставлява „най-новото и най-характерното в Устава, в сравнение с пакта на бившото Обществено на народите“. Сегашната ООН „ще разполага с въоръжени сили, които ще са в състояние да наложат нейните решения“. Това решение не изключва правото на нападнатата държава за отбрана, докато Съветът на сигурността вземе своите военни мерки. Тия мерки не изключват съществуването на областните споразумения, като англо-съветски договор, съветско-чехословашки, съветско-френски, съветско-югославски и съветско-полски договор за предотвратяване нова германска агресия, а също арабската лига (Египет, Саудиска Арабия, Сирия, Ливан, Ирак, Трансйордания и Йемен), англо-турския и гръцко-турския договор, засягащи и България (гл. XI).

Понеже стопанските и социални условия са важен фактор за възникването на войните, конференцията се занимавала с въпроса за справедливото разпределение на суровите материали и въпроса за осигуряване по добри условия за работа и по голямо стопанско благосъстояние на народите.

За разлика от бившото ОН, сегашната ООН създаде „стопански и социален съвет“ от 18 души, избирани от Общото събрание. Тоя съвет ще „прави изследвания в стопанската и социална области, в областите на културата, здравеопазването, образованието“, като представя проектите си за конвенции в общото събрание и „свиква международни конференции по тях въпроси“.

Конференцията в Сан Франциско се е занимавала и с „въпросът за колонните и мандатите“ (гл. XIII) на бившото ОН, като източници на суровини и с оглед на стремежите на населението им за свобода и независимост. Без разрешението на тях стремежи мъчно ще се изгради траен мир (стр. 150). Разискванията в конференцията са завършили с компромисна формула и образуването на „Съвет за опекa“ с членове избирани за 3 години по наполовина от страни с територии по опекa и от страни без такива територии.

Санфранциската конференция създаде и международен съд (гл. XIV). В различие от Хагския съд и правосъдието на бившото ОН, съдът на ООН ще решава спорове които заплашват международния мир и безопасност.

Последен главен орган на ООН е „Секретарията“, разгледан под заглавие „Машината е готова“ (гл. XV). Лондон бе определен за временно седалище, докато се избере постоянно.

При завършването на първата световна война се е говорило само за „вечен мир и „свещенни и неприкосновени“ договори. Създателите на сегашния мир при изработването на Устава или Хартата на Обединените народи говорят за „хубавия мир, за трайния мир“, „дълъг и траен мир“ (стр. 173, Труман), „ако не за винаги, то . . . в течение на един дълъг пе-

риод от време“ (стр. 174, Сталин), „да осигурим справедлив и траен мир“, „добър и приятен мир“ (стр. 25, 180, Стетиниус), „продължителен мир“ (стр. 128, съветски делегат) или „обезпечаване на траен и истински справедлив мир“ (стр. 145, Жукъв) и пр. Тия изрази доказват реализма, който движи сегашните творци на мира в света. Затова конференцията решила, че може да се ревизира Хартата на ООН с решения на $\frac{2}{3}$ от гласовете на Общото събрание. А на десетата година се свиква конференция за изменение на Устава (Хартата).

На 26 юни 1945 г., след двумесечна работа, конференцията бива закрыта с реч от председателя на САЩ Труман, след когото говорили: Громико, Стетиниус, Халифакс, Уелингтън Ку, Пол Бонкур (гл. XVI), както и 5 души от невелики сили.

Авторът на книгата е посветил цяла глава (XVII — Надеждите на света) върху реализма на конференцията. Хартата разделя въпросите, свързани с мира, за да ги разрешава поотделно“ (стр. 186) Тя „има много несъвършенства“, които се съзнават от всички, но които ще бъдат постепенно поправени от „всички обединени и демократични народи“ начело със „силите от великата петорка“.

Прилагането на Хартата следваше да стане след нейното ратифициране от 29 държави. Авторът излага (гл. XVIII) и тоя пръв етап. Още два дни след подписването ѝ в Сан-Франциско, Труман я внесъл в Сената със съзнанието, че „светът е единен“. На 28 юли 1945 г., точно един месец след внасянето ѝ, Сенатът я ратифицирал с 89 гласа срещу два САЩ изоставиха изолационизма. Идните на Уилсън и Рузвелт възтържествуваха напълно. След това Хартата бе ратифицирана от Франция (18 авг.), СССР (20 авг.), Великобритания (23 авг.) и Китай (25 авг.).

На 6 октомври 1945 г. Вашингтон оповести, че 30 страни изпратили ратификационните грамоти и, следователно, Хартата влиза в сила. От тоя момент започна вторият ѝ етап, който свършва „с откриване на първите заседания“ на основните органи на ООН. През тоя период работи само една подготвителна комисия от 14 члена в Лондон. Нейната задача е да извърши „подготвителните мероприятия по събирането на първите заседания на Общото събрание, Съвета на сигурността, икономическия и социален съвет и съветът по опеката, за създаване на Секретарията и за събиране на Международния съд“. На 10 януари 1946 г. видяхме, че в Лондон започна третият етап на ООН с откриване на първите заседания на главните му органи.

В последната глава на книгата (XIX — Неделим свят) авторът, след като изрежда срещата на „големите трима“ в Потсдам от 17 юли 1945 г., намесата на СССР във войната срещу Япония след хвърлената бомба над японския град Хиросима и т. н., отговаря на въпроса, дали новата ООН за сигурност „е заплашена преди да е започнала да действа?“ — Отговорът е оптимистичен. И понеже мирните договори ще ги изработят петте външни министри на великите обединени народи, а не ООН, както направи през 1919 г. ОН, новата организация има възможност, според автора, да омиротвори „света чрез собственото му усъвършенствуване“.

Справедливите мирни договори ще улеснят задачата на ООН.

Книгите на г. Боршуков са написани ясно и се четат леко. Препоръчвам ги като първи извори на български език по третирания въпрос.

Ив. П. Орманджиев

ПЕТКО Ю. ТОДОРОВ — ГРАЖДАНИН И ОБЩЕСТВЕНИК

(По случай 30 години от смъртта му)

У нас името на П. Ю. Тодорова се свързва, все още необяснимо защо, единствено и винаги с неговите безплътни и поетически одухотворени „Идилии“, и отчасти само, с драмите му: „Зидари“, „Самодива“, „Змейова сватба“, „Първите“ и др. Оттук и предубеждението, че той е антиобществено настроен и беглец от живота. Дори и към драмите му е запазена още известна резервираност, въпреки че те, особено „Първите“, изненадват с оригиналната си психологическа постройка и разрешават сложни социологически задачи, отразявайки ярко и темпераментно будното му социално чувство.

Но има и друга, не по-малко ценна и убедителна страна на П. Ю. Тодоровото дело, останала за жалост в сянка — това е искрената и углубена сила на неговите граждански и обществено политически търсения и изповеди, изразени в многобройните му — пръснати из вестници и списания — статии, критики, писма и бележки.

В тях неусетно изразтава един нов, по-увличащ Петко Тодоров — един смел и доблестен гражданин, здраво промишляващ общественник, мъжествен и безкористен защитник на всеславянската културна дружба и единство, схванати не като хладна, умозрителна фикция, а като живо дело на сърцето и съвестта. И това е — може би — най-трайното и винаги актуалното у него.

*

Интересно е да се отбележи отношението на П. Ю. Тодорова към театъра. На него той не гледа като на обикновен културен институт със затворени, самозадоволяващи се задачи,

а като на трибуна за могъщи нравствени внушения и обществено превъзпитание. Така в статията си „Ибсен у нас“ той защитава ярко изявената социална отзивчивост и прямота на големия норвежки драматург и обръща внимание върху сериозното отношение, к ето Ибсен е имал към народните саги и песни, като извор на вдъхновение и сюжети за творбите си. В „народен враг“ и „Дивата патица“ Тодоров вижда, не само една смела защита на обществената истина и свобода, но и „сигнал за близкото социално преобразование“ на света.

В края на краищата, всичко се свежда до проблемът дали свободата, истината и красотата, както е поставен и разрешен у Ибсена, откликва близко и увличащо в нашата своеобразна българска действителност. Тук Петко Тодоров отбелязва с огорчение, че българинът е премного записан и издребнял в „партийни комбинации и политически разправии“, за да лекува и укрепва своята политическа неуставност и вечно сектанство под внушенията на Ибсена или на когото да било друг голям сърцеведец.

Същото критично отношение към българската действителност изпъква и в предговора му към една преведена Короленкова статия, озаглавена „Обикновено нещо“ : за Петко Тодорова няма нищо по-жестоко и по-пасивно срещу неправдите от българския политически и граждански морал. „Наредби и узаконения — пише той, — както е и смъртното наказание, се търпят и поддържат, дори понякога стават съвсем обикновени неща“... Обществото не хае. „И благодарение на този нравствен мързел у едни, у други — на... самоизмамването, най-главните въпроси в нашия живот стоят с цели години мъртви, повдигани само от оделни единици и заглушавани във врявата на ежедневната суета“.

С този смел протест и възмущение срещу ръждата в обществения механизъм и срещу смъртното наказание, което „тежи върху съвестта на обществото и на съдиите му и на водителите му“, П. Ю. Тодоров се възмогва до едно високо хуманно и непрехитаво гражданско съзнание.

*

Петко Тодоров е имал винаги живо и топло чувство към славянската, особено към руската художествена и обществена мисъл. Но неговото славянофилство не трябва да се схваща само като обикновено и неосъзнато продължение на традицията, която ни свързва с великата славянска страна още от еп хата на нашето възраждане и освобождение. Белински, Херцен и особено Толстой са го завладявали напълно и благодарение на тяхното могъщо слово той бива „облъхнат от онзи кротък лъх на човешина“, който „е общ на цялата руска литература“.

Характерно в това отношение е задълбоченото му литературно историческо изследване — „Славяните и българската литература“, в което той проявява тънък анализаторски усет, широка осведоменост и проникновение.

На тази широта и прогресивност в разбиранията му може да се отдаде и поведението му по време на всеславянския събор в София, състоял се на 13 юни 1910 год. Единствен П. Ю. Тодоров, заедно с Пенчо Славейкова, се обявява срещу лекомислението и политическото тесногърдие на комитета, който не поканва истинските духовни водачи на славянството: Масарик, Толстой и др. Възмутен от шаблонния дневен ред, Тодоров се отказва публично от участието си в събора и пише в „Отворено писмо до председателя на Славянското благотворително д-во в София“ следното: „Вниманието на един конгрес от предста-

вители на славянската култура би трябвало да се спре и да се вгледа по-смело в тия обществени и политически условия, при които е оставена да се развива днес славянската мисъл и живот... И с еднаква енергия да протестира против пруските юнкери, които със своите изключителни закони задушават под желязната си юмрук ня колко милиона поляци"...

Достоиното държане на П. Ю. Тодорова през тия паметни дни е във висша степен една проява на гражданска доблест, на неуклонност в културните и политически схващания и на една борческа, неподкупна съвест.

Но най-съвременен, внушителен и вдъхновен се откроява Петко Тодоров в статията си „Мечтания“. Тук той скъсва като че ли необичайно рязко с пословичното си „отчуждение от живота“ и се разкрива в една твърде интимна светлина. Политическите му блянове се изливат вече в уталожени, сгъстени и реални форми — той се освобождава от смътния си социалистичен бунт, останал от младежките му години, изяснява се в негодуванието си срещу политическите ежби у нас, срещу княза и цялата царска институция и се въззема до една пророчески мъдра балканска програма. На първо място тук е идеята за федерирането на балканските народи. У него тази идея е не случайно хрумване или грубо заинтересувано внушение, а дълбоко убеждение. И затова в „Копнения“ той пише: „Между това, мисълта за конфедерирането на малките християнски държавици на Балканите е била лелеяна в продължение на цялото XIX столетие от най-видните представители на гръцката интелигенция, от водителите на сръбската омладина и от нашите Л. Каравелов и Ботев“. Петко Тодоров е твърдо уверен, че рано или късно тази голяма идея ще

стане жива действителност: „Балканската конфедерация може да закъснее, но тя ще си остане все пак една от първите и най-близки задачи на всички напредничащи умове, преди реализирането на която ще бъде спъвана всяка по здрава културна и обществена работа на Балканския полуостров“. Накрая той заключава, че федерирането на сърби, хървати, словенци и българи ще „улесни развитието и укрепването на славянската демокрация“. Тъкмо тук прозира онова своеобразно сливане на мечтите му за културно сближение, като писател, с обществено политическите му прозрения и проповеди, като гражданин и общественик, което го прави още по-близък до нашето време.

Въпреки цялото си огорчение от нашата действителност, Тодоров запазва дълбоката си вяра в миролюбие и скритите нравствени сили на българския народ и въобще на славянския свят. Нещо повече дори — на славянството той отрежда месианска роля за възцаряването на мира и добротворството между народите от целия свят: „В усилията на славянското племе да осмисли и подигне мировата политика с едни по-висши етически мотиви, в неговите домогвания да наложи валидността на нравствените закони на личността и в международните отношения, аз вярвам България да не бъде последна...“

Още преди тридесет и четири години гражданинът Петко Ю. Тодоров пише: „Ние бихме желали да се намери една по-висша форма на славянската взаимност, която да съдържа в себе си всички необходими елементи, които наистина са способни да сложат милионни маси и да им спомагат в тяхното културно развитие и в подобреното на условията на тяхния живот. В този смисъл, особено важно е за нас сближението ни с Русия“.

В. Стаматов

ПОЛИТИКА

У Н А С

Признаването на правителството.— Въпросът за прилагането на решението на министрите на външните работи на трите Велики сили, взето през м. декември 1945 г. в Москва, по отношение на България и признаването на българското правителство от Съединените щати и Великобритания, все още не се счита, за съжаление, за окончателно разрешен. При приключването на нашия политически преглед в януарската книга на „Балкански преглед“ работите бяха стигнали до мъртва точка, при която същественото беше да се знае, дали американското и британско правителство са склонни да дадат някакво друго тълкувание на текста на московското решение от това, посочено вече от правителството на Съветския съюз. От всички последвали информации, произхождащи от Вашингтон и Лондон по този въпрос, предадени в заплетена дипломатическа форма, се разбираше само, че с признаването на българското правителство не се бърза и че е възможно да са се водили и да се водят в бъдеще допълнителни разговори между трите Велики сили.

Последните дни ни донесоха нови елементи за преценка на създаденото положение. Във връзка с разговора, който г. Бърнс, министър на външните работи на Съединените щати, е водил напоследък с представителите на печата, на нашия представител г. генерал Стойчев е била връчена една паметна бележка, в която се излага становището на правителството на Съединените щати по въпроса за решението в Москва относно България.

Съществените факти в тази паметна бележка са следните. Правителството на Съединените щати потвър-

ждава своето тълкувание на московското решение, а именно, че българското правителство и опозицията трябва да бъдат подтикнати да намерят една приемлива и за двете страни база за участие в сегашното българско правителство на двама действителни представители на опозиционните партии. Правителството на Съединените щати никога не е считало, че трябва да се упражни натиск върху опозицията да даде двама представители за едно формално включване в правителството, без да се държи сметка за условията на тяхното участие, макар в московското решение да не са определени никакви специфични условия за това включване. Американското правителство заявява, че вярва и продължава да има твърдата надежда, че, срещайки се в един дух на примирителност, представителите на българското правителство и на опозиционните партии могат и биха се съгласили да си сътрудничат върху една взаимно приемлива база. Правителството на Съединените щати желае тия му възгледи, които са били вече съобщени на съветското и на британското правителство, да бъдат доведени до вниманието на българското правителство.

В официалното съобщение, което нашето правителство публикува във връзка с горното осведомление на правителството на Съединените щати, се подчертава още веднаж, че българското правителство не е тълкувало само московското решение, а това тълкувание му е било предадено от името на тримата министри на външните работи, под формата на приятелски съвет, лично от нарочно изпратения за целта в София помощник-комисар на външните работи на Съветския съюз г. Вишински,

Това последно обстоятелство е от първостепенно значение и посочва като че единствено възможния начин за излизане от създаденото преходно положение. Не може да се оспорва, че пълното прилагане на московското решение не е въпрос, който се поставя между българското правителство и правителствата на трите Велики сили, взети поотделно. Правителствата на трите Велики сили именно могат да изяснят помежду си подробностите на взетото решение в Москва и да дадат най-правилното и подходящо за преследваната цел тълкувание. Фактът, че правителството на Съединените щати е съобщило своите възгледи на правителствата на Съветския съюз и на Великобритания, дава основание да се мисли, че са на лице всички възможности за едно цялостно и за доволително за всички заинтересувани страни разрешение.

Колкото се касае до нас, несъмнено е, че целият български народ копнее да се види час по-скоро в мир с всички големи и малки сили, да бъде приета България в Организацията на обединените народи, за да може да се отдаде на спокойна и творческа работа.

*

Лоялно изпълнение на договора за примирие. — В очакване да се изработят от Великите сили условията за сключване на окончателния мир, българското правителство продължава най-лоялно и добросъвестно да изпълнява наложените му задължения по съглашението за примирие, под непосредствения контрол на Съюзническата контролна комисия.

Така, в изпълнение на чл. 11 от съглашението за примирието, българското правителство оповести със спе-

циално комюнике, че е предало на Югославия и на Гърция цялото частно и държавно имущество, за което бе констатирано, че е било изнесено през време на българската окупация. Предаването е станало без да възникнат каквито и да било разногласия със заинтересуваните правителства на съседните страни.

Със съжаление и огорчение, обаче, трябва да се отбележи, че от гръцка страна не се държи достатъчна сметка за добрата воля и за възможностите на България. Нашите южни съседи търсят да изтръгнат под формата на репарации всичко, което те смятат, че страната им е загубила през време на войната с Германия и с Италия. Не се взема под внимание и обстоятелството, че всъщност през време на българската окупация в гръцките територии не са били нанесени почти никакви щети. Тъкмо обратно. Там е водена една полезна строителна политика, поправени са били много разрушения, причинени при воденето на военните действия и са извършени нови строежи за десетки милиарди лева.

Така, от изложението на финансовия министър г. проф. Чолаков по бюджета на държавата за 1946 г. се вижда, че само в Беломорието България е направила стопански инвестиции за повече от шест милиарда лева, а при оттеглянето на българските власти са изоставени инвентар, материали и стоки за около 25 милиарда лева. При това, спразването на окупираните територии се извърши без да са направени никакви разрушения на железопътни линии, мостове, шосета, сгради и пр.

Напоследък претенциите на гръците се отнасят и до искането да им се дават от България храни и други продукти, като се изтъква мнимото благосъстояние, в което се намирала нашата страна. И в това отношение, извън всякакви договори задължения,

България, която собствено не е воювала с Гърция, не би се отказала да помогне на своите съседи с оглед на тъй желаното възстановяване на приятелските си отношения с тях, стига да можеше да стори това. Очевидно е, обаче, че един гладен не може да помогне на друг гладен. Твърденията за относителното благосъстояние на нашата страна е изобщо една легенда. Истината е, че нашето национално стопанство е съвършено изчерпано и разстроено, вследствие на създадените от войната условия, държавните ни финанси са извънредно застрашени, защото само воденето на отечествена война, която ускори освобождението на гръцките земи от германската окупация, ни струва около сто милиарда лева.

От друга страна, невиджаната през миналата година суша и крайно лошата реколта изправиха българския народ пред истинско бедствие, което прави съмнително дори изхранването на непроеизводителното население за близкото бъдеще. Че това е така, се вижда от факта, че ние бяхме принудени да търсим да бъдем подпомогнати с храни и фураж от Съветския съюз. В същото това време, Гърция е най-широко подпомагана от много страни и се ползува с особената подкрепа на международната организация УНРРА, така както никоя друга страна не е била подпомагана. Една телеграма от Атина оповести тия дни, че УНРРА ще намали доставките си в пострадалите от войната страни и, че само Гърция не ще бъде засегната от тази мярка.

ОКОЛО НАС

Албания — В Албания, след обявяването на републиката, правителството възложи на една комисия изработването на проекта за конституция на Албан-

ската народна република. Проектът е вече изработен и разпратен до всички политически организации, религиозни, научни, обществени и други институти за проучване и мнение.

Съгласно проектоконституцията Албания е народна република, в която цялата власт произтича от народа и принадлежи на народа. Той пряко и свободно участва при избирането на всички органи на властта, от най-малкия местен съвет до Народното събрание. Частната собственост и частната инициатива се запазват, като се гарантира и наследването на частната собственост. Големите феодални владения, обаче, се премахват, като земята остава да принадлежи само на този, който я обработва и то до известни размери, определени от закона. Безимотните и малоимотните се оземляват с отнетата от феодалите земя.

Всичките минни богатства, съобщителните средства, мостове, пристанища и банки стават общо имущество на народа. Търговията се поставя под контрола на държавата. Със сигурни крачки Албания поема пътя на демократическите държави, като замества отдавна отживелия феодален строй с един режим на смели социални и политически преобразования.

Младата албанска република преживя едно малко, но временно разочарование. Съветът на сигурността в Лондон отхвърли предложението на югославската делегация за приемането на Албания в Организацията на обединените народи. Съветският делегат г. Вишински подкрепи югославското предложение, а Гърция му се противопостави. Съветът за сигурността възприе накрая едно компромисно предложение на г. Стетиниус, представител на Съединените щати, да се отложи приемането на Албания за по подробно проучване. От станалите в

Съвета разисквания се разбира, не неговото решение с нищо не засяга престижа на Албания и че предложението за нейното приемане в ООН ще бъде разгледано заедно с исканията и на други европейски страни, невлизащи още в организацията и желаещи да станат нейни членове. Очаква се това да може да стане след конференцията за мира и изясняване статута на бившите неприятелски държави.

*

Гърция.—В Гърция въпросът, който държи в непрекъснато вълнение цялата страна, е тоя за насрочените на 31 март т. г. законодателни избори. Страстите са извънредно много възбудени и споровете изострени. Противоречията в изказваните мнения и честоменяващите се позиции на някои партийни групировки затрудняват твърде много желаните обективни преценки върху действителното положение в нашата южна съседка.

Левичарската организация ЕАМ обяви, че ще бойкотира изборите, ако не бъдат предварително изпълнени някои условия, а именно: образуване на ново правителство с широко участие на ЕАМ, разтурянето на десничарските терористически организации, обща амнистия за всички членове на народното съпротивително движение, преглеждане и попълване на избирателните списъци, и отстраняване на военните чинове и административни органи, които са сътрудничали с неприятеля.

Правителството на г. Софулис употребява големи усилия да задоволи спозиционните партии, за да се избегне възможният бойкот на изборите, което би компрометирало тяхния резултат и би поставило правителството в крайно неблагоприятно положение. Така, то заяви, че ще действа еднакво срещу левичарите и комунистите, които нарушават реда в Маке-

дония, както и срещу привържениците на десничарските терористически организации „Х“, които предизвикват безредици в Пелопонез. От друга страна, изработването на избирателните списъци бе прекратено за известно време, за да се даде възможност на членовете на ЕАМ да бъдат вписани в тях.

Дали, наистина, бе направено нещо в това отношение или това бяха само приспиващи обещания, не може да се разбере от тъй оскъдните и противоречиви сведения, идващи от Гърция. Така, в една телеграма от Атина до агенция ТАСС се съобщаваше, че монархическите организации, по заповед на своите ръководители, били намалили терористическите акции срещу демократическите организации през времето, когато гръцкият въпрос се обсъждаше в Съвета за сигурност при ООН. Веднага след това, обаче, терорът продължил с още по-голяма сила.

Както и да бъде, факт е, че и след успокоителните правителствени декларации организацията ЕАМ поиска отново отлагането на изборите и заяви, че ще ги бойкотира, ако те се произведат на 31 март. Почти в същото време, гръцката Социалистическа партия и партията на левите либерали поискаха също отлагането на изборите. Комунистическата партия зве още по-ясно и твърдо становище. В едно печатано изложение тя заяви, че не могат да се организират свободни избори, нито да бъде възстановен суверинитетът на народа, без незабавното изтегляне на британските войски. Освен това, Комунистическата партия осъжда „противославянската пропаганда“ в Македония и се изказва за сътрудничество между балканските народи. Водачите на националистите, либералите и популистите вземат, обаче, тъкмо противни позиции; те са за оставането на британските войски в Гърция, като гаранция за подържането на реда и

произвеждането на свободни избори.

Голямо смущение внесе в правителствените среди напусналият заседанията на ООН в Лондон и подал оставка министър на външните работи г. Яни Софианопулос, водач на Съюза на левите демократи. Както е известно, г. Софианопулос подаде оставка и напусна Лондон, без предварително да уведоми своето правителство, след поставянето на въпроса за изтеглянето на британските войски от Гърция от съветския делегат г. Вишински. След завръщането си в Атина, пред представителите на печата г. Софианопулос обясни своето поведение с това, че той мисли, че Гърция само би загубила, ако участва в спора между „двата големи“ (Съветския съюз и Великобритания) и че той, като политическо лице, не желал да носи отговорност пред народа си за една политика, която не споделя. По отношение на изборите, г. Софианопулос заяви, че неговата партия не може да участва в тях, защото условията, при които ще бъдат произведени, не гарантират свободния вот на гръцкия народ.

Изобщо, има основание да се мисли, че извън комунистите, г. Софианопулос се поставя начело на едно движение в полза на сближение и близко сътрудничество със Съветския съюз. Така, по случай годишнината от създаването на Червената армия, той отправи чрез в. „Дромос“ послание до гръцкия народ, в което между другото заявява, че е време всички ония, които са се отнасяли враждебно или с недоверие към големия опит на съветската власт, да признаят своята грешка и че Гърция е твърдо убедена, какво с подкрепата на Съветския съюз ще види осъществяването на своите национални права и на възжеланията на своя народ.

Въпреки всичко, обаче, правителството на г. Софулис дава вид, че е

решено да произведе изборите на 31 март. Изглежда, че това се дължи, в известна степен, на внушения, направени в Лондон на новия гръцки министър на външните работи г. Рендис, който е изтъкнал пред правителството си, че поради „съображения от международно естество“ изборите не бива да се отлагат.

Гръцките избори ще бъдат наблюдавани от 1,200 официални представители на Великобритания, Съединените щати и Франция, разпределени на 240 комисии и придружени от нужното число преводачи. делегатите ще правят внезапни посещения с автомобили, самолети и малки кораби в избирателните колегии, за да следят как се произвеждат изборите. Съюзническите мисии са вече пристигнали в Гърция и техните водачи са заявили в една конференция на печата: нашата задача е да наблюдаваме изборите и в никой случай да не ги направляваме. Ние не ще имаме нищо да кажем или да сторим относно начина, по който се произвеждат изборите

Трябва да отбележим тук, че съветското правителство отклони поканата да участва и то със свои наблюдатели в произвеждането на изборите, защото смята, че изпращането на такива наблюдатели от Великите сили в Гърция съставлява ненужно и неоправдано чуждо вмешателство във вътрешните работи на една свободна и суверенна страна.

Въпреки досегашните категорични уверения от правителствените среди, че изборите непременно ще се произведат на 31 март, най-последните съобщения от разни източници позволяват да се предвижда едно отлагане в последния момент. Така, например, някои английски вестници, между които и „Таимс“, изказват мнение, че не може да се очаква да има действително свободни и неоспорвани

избори, преди правителството на г. Софулис да бъде разширено, да се даде широка амнистия и преди да се направят някои разумни политически отстъпки на левичарската организация ЕАМ. И, наистина, при създаденото тъй объркано и деликатно положение в Гърция са възможни всякакви изненади. Не ще бъде, прочее, чудно, ако се оправдае предвиждането на някои осведомени лица, че може би в последния момент, самите представители на Великите сили ще има да констатираят на самото място, дали условията са удобни за произвеждане на избори. Симптоматични са в това отношение следните два факта. Съобщени са от Атина, че поради болест регентът не можал да подпише указа, уреждащ въпросите за разграничение на изборителните колегии и разпределение на мандатите по области. От друга страна, в едни от последните си изявления пред печата, сам министър-председателят г. Софулис е казал, че той се съмнява дали на 31 март биха могли да бъдат произведени свободни и реални избори, защото още не били създадени условия за ред и законност, пък и десничарските партии сега повдигали въпроса за режима и за възстановяване на монархията.

В отношенията между България и Гърция не са настъпили никакви особени промени. Кампанията срещу България в гръцкия печат продължава със същото ожесточение, недобросъвестност и непознаване на историята и на сегашното положение. Тя винаги завършва с искането за репарации и промяна на границата, а на последък и с внушения за изгонването на славянското население от гръцка Македония. Със задоволство, обаче, трябва да отбележим, че все по често започнаха да се чуват трезви гласове в нашият южна съседка. За

бележителна е статията на г. Дретос в атинския социалистически вестник „Елефтерос“. Разглеждайки отношенията на Гърция към другите балкански народи, авторът осъжда заплахите и „бабаищината“ на своите сънародници към съседите и констатира, че днес Югославия, България, Албания и Ромъния са се сближили извънредно много и че се очаква подписването на окончателния мир, за да образуват тези държави една федерация, която ще има преимуществото да бъде под покровителството на една колосална сила. Г. Дретос смята, че северните граници на Гърция ще бъдат най-добре осигурени не с фанатизъм и раздухване на омраза срещу съседите, нито с надежди за турска подкрепа, а чрез присъединяване към бъдещата балканска федерация, в която Гърция ще има само преимущества със своите многобройни пристанища и търговските си връзки.

*

Ромъния. — Изминалият месец се ознаменува за Ромъния с едно голямо събитие — признаването на правителството на г. Петре Гроза. След като правителството бе попълнено, съгласно решението на Московската конференция, с по един представител на двете опозиционни партии, национал-царанистката и национал-либералната, за да бъде то признато от Съединените щати и Великобритания, трябваше правителствата на тези сили да се уверят, че е изпълнена и втората част от препоръката на Московската конференция, отнасяща се до произвеждането на свободни избори и осигуряването на всички политически и граждански свободи.

Работите се ускориха щастливо за нашите ромънски приятели. Без да дочакат пълното изпълнение на втората

част от московската препоръка, още на 5 февруари т. г. правителствата на двете големи съюзни сили връчиха на ромънското правителство нота, с която: 1) двете правителства заявяват, че са взели бележка от декларацията на ромънското правителство от 8 януари т. г. и от устните уверения относно тълкуването на тази декларация, дадено от министър-председателя г. Гроза на американския и британския посланици в Москва и 2) правителствата на двете велики сили изказват готовността си да признаят разширеното правителство на г. П. Гроза.

От текста на двете ноти се вижда, че със споменатата декларация на ромънското правителство от 8 януари и с устните уверения относно тълкуването ѝ, то е обещало да се съобрази с желанието на Великите сили да се произведат законодателни избори най-късно до 1 май т. г. с участие на всички демократически и антифашистки партии, след което ще бъде възможно образуването на ново представително правителство, съобразно с резултата от изборите. Освен това, правителството на г. П. Гроза се е съгласило да гарантира съставянето на нов избирателен закон, осигуряващ на всяка партия свободно участие в изборите, право на наблюдаване гласуването и преброяване на гласовете, свободен достъп до радиопредаването, пълно възстановяване свободата на печата, словото и сдруженията, и пр. На 16 февруари т. г. последва официалната декларация на британското правителство, с която се оповестява, че то намира задоволителен отговора на ромънското правителство на британската нота от 5 февруари, с която британското правителство даваше признание на ромънското правителство, във връзка с уверенията, които Ромъния бе вече дала.

От всички досегашни съобщения

остава впечатлението, че признаването на ромънското правителство е било решено, за да се премахнат и последните пречки за подписването на мира между Ромъния и силите-победителки.

Интересът във всички среди на северната ни съседка сега е съсредоточен около подготовката на изборите и изпълнението на всички изказани пожелания от подписалите московското решение Велики сили. Изглежда, че не всичко върви гладко между доскоро опозиционните партии и правителствения блок. На всеки случай, в Букурещ вече излизат вестници на опозиционните партии и макар, че датата на изборите да не е още определена, изборната борба като че ли вече е започнала. Партиите вземат становища по бъдещия избирателен закон, както и по въпроса за участието със самостоятелна или обща изборна листа. Отправят се манифести, изработват се програми, защитаващи две различни становища.

Най-важният въпрос, обаче, остава тоя за датата на изборите. Според последните съобщения от Букурещ, добре осведомените ромънски кръгове давали да се разбере, че общите избори ще могат да бъдат произведени едва през идната есен, а не до 1 май, както изказаха пожелание правителствата на Съединените щати и Великобритания. Твърдяло се също, че дори ръководните тела на национал-царанистката и национал-либералната партии не настоявали вече за скорошното произвеждане на изборите, тъй като те са си дали сметка, че не е възможно да бъдат организирани тия избори по-рано от няколко месеца. По други сведения пък, напротив, опозиционните партии настоявали за произвеждането на изборите до 1 май, като обвинявали национал-демократическия фронт, че търси да протака работите, за да засили своите позиции.

*

Турция. — През последно време на Турция провървя на нови партии. Още няма сведения за дейността и проявленията на основаната в началото на тази година Демократическа партия на Джелал Байяр и от Истанбул пристигна съобщение, че турското правителство е разрешило образуването на Социал-демократическа партия. Новата партия — четвърта поред в Турция — си поставя за задача повдигането равнището на живота на работниците и на селяните. Ръководители на новата партия са г. г. Алпай, Илдъз и Аджарли, лица съвършено неизвестни досега в турския политически живот. Създадена е и пета турска партия, наречена „Работническо-земеделска партия“. Основателят ѝ Етхем Рухи Балкан заявява, че очаква разрешението на правителството, но не дава никакви сведения за програмата и целите на партията си.

Големият въпрос на деня в Турция остава, обаче, този за отношенията със Съветския съюз. След възбуждението от предявените съветски искания за Карс, Ардахан и пр., в политическите турски среди бе настъпило сравнително успокоение. Това, изглежда, се дължеше на обстоятелството, че според сведения от добре осведомени източници в Анкара, било е постигнато напоследък, след неофициални разговори между съветския посланик и турския заместник-министър на външните работи, тъй нареченото „помирение на печата“, състоящо се в това, че съветският печат и съветското радио са преустановили нападките си срещу Турция, а анкарските и истанбулски вестници са последвали съвета за умереност, който те са получили от турското правителство. От това се очакваше създаването на по-благоприятна атмосфера за разглеждането и

разрешаването на въпросите, които разделят Съветския съюз и Турция.

Напоследък има известни признаци, от които може да остане впечатление, че „помирението на печата“ въобще не е било постигнато напълно или пък не е могло да трае дълго. Така, от една емисия на радио Лондон научихме за предадената по радио Москва статия на секретаря на Грузинската съветска република, с която се подновяват съветските искания за турски територии. Реакцията в Истанбул от това предаване е голяма и по този повод в турския печат се заяви още веднаж, че Турция не ще участва никога в каквато и да е политическа комбинация срещу Съветския съюз, но ако тя бъде нападната, никаква сила не ще може да я спре да води борбата за запазването на териториалната си цялост.

В отношенията между България и Турция може да се отбележи със задоволство фактът на постигнатото споразумение в железопътната конференция в Истанбул, според което се прави най-малко 350/0 взаимно намаление на пътните и сточни тарифи за улеснение на търговията и транзита между двете страни.

За очудване е, обаче, обстоятелството, че част от турския печат продължава твърде много да се занимава с вътрешните работи на България. Напоследък някои турски вестници намериха лека тема за политиканстване, по-специално по въпроса за положението на турците в България. Така в „Вакът“, в броя си от 26 януари, намира, че от малцинствата, живущи в различните балкански страни, „най-лошо“ и „отчаяно“ било положението на близо един милион турци в България. Друг истанбулски вестник, „Тасфир“, в броя си от 17 февруари, в неподписани „писма от София“ твърди, че както в миналото, така и сега,

не се вземали никакви разумни мерки за подобрене положението на турците в България. Дори решението на правителството на Отечествения фронт за откриване на духовно училище за българо-мохамеданите не радва тия турски вестници. Първият от тях не може да си обясни особените грижи, които се проявяват към „най-компактните маси на турското малцинство“ (българо-мохамеданите), а вторият пише, че на пръв поглед този почин буди задоволство, но в същото време и очудва тия, които следят живота на турците в България.

Всъщност истината е, че писания като горните будят само недоумение в българското обществено мнение по следните две причини. Преди всичко, българо-мохамеданите или помаците, както е прието да се наричат, не са никакво турско малцинство. Те са само тсва, което са били и си остават: българи изповядващи мохамеданската религия. Отдавна и за целия свят мина времето, когато религията определяше националността на хората. И после, същинското турско население, което е много по-малко от милион, си живее спокойно в България, радвайки се на еднакви граждански и политически права с всички българи. Така, например, при този глад за земя у нас, турското население на много места притежава най-хубавите обработваеми земи, за което впрочем никой не му завижда, нито е посегнал да му ги отнеме.

Когато част от турския печат, без никакъв повод и без нужда, се мъчи като че ли да създаде изкуствено несъществуващия у нас турски въпрос, съвсем се изпуска изпредвид, че от българска страна би могло да се напомни за друг въпрос, който на времето си не е бил повдигнат от съображение да не се развалят приятелските и добросъседски отношения между

двете страни. Този въпрос е: докато няколко стотин хиляди турци свободно и спокойно си живеят в България, без никому да е минавало през ум да ги преследва и изгонва насилствено, къде са българите от Източна Тракия, от околностите на Чаталджа и на Истанбул, че дори от някои селища на Мала Азия? Като се почне от Одрин и Лозенград, че чак до бреговете на Мраморно-море и до вратите на Истанбул допреди Балканската война живееха компактни маси от будни и трудолюбиви българи. Къде са те днес? — Използувайки злополучните за България войни от 1912 г. насам, турските правителства най-безмилостно изгониха тези мирни българи, за да не остане и следа от българските малцинства в Европейска Турция. Осакатена и обедняла България приюти, както можѝ тия свои нещастни сънародници, без косъм да падне от турското малцинство в България, дори през времето, когато двете страни бяха във война помежду си. А в същото това време, Турция се беше съгласила, чрез специална конвенция, за постепенното изселване на турското население от Румъния и по-специално от Добруджа.

Ние смягаме, че в интереса на приятелските отношения между двете страни време е турският печат да престане да се меси във вътрешните работи на България, като вземе за това пример от българските вестници, които се задоволяват само да дават информации по въпросите, засягащи Турция.

За да приключим с прегледа за Турция, трябва да отбележим една нова демонстрация на г. Хюсеин Ялчън, който наскоро бе избран за председател на Съюза на турския печат. Намирайки се в Атина, г. Ялчън е заявил пред представителя на гръцкия вестник „Акрополис“, че е за преместване на митническите граници и

паспортите между Гърция и Турция. Г. Ялчън смята, че подобна мерка ще бъде първата стъпка към федерацията на двете страни, която се искала от турския народ. Работа на последния е, разбира се, да прецени каква ще бъде за него ползата от желанието на видния му журналист да дели Турция и Гърция от другите балкански народи.

*

Югославия. — В братска Югославия, в заседанието си на 30 януари т. г. двете камари на Учредителното събрание гласуваха изцяло новата конституция на Югославската Народна Федеративна Република. С това работата на Учредителното събрание бе приключена. Маршал Тито подаде оставката на своето правителство. Народната скупщина прие оставката, като повери мандата за образуване на новото правителство пак на маршала. Освен това, Скупщината единодушно одобри маршал Тито в качеството му на върховен главнокомандующ на югославските въоръжени сили.

На 1 февруари маршалът се яви пред Народната скупщина с новото си правителство, в което той пое ръководството на министерството на отбраната. Още в същото заседание маршал Тито прочете декларацията на новото правителство по вътрешната и външна политика. В декларацията се изтъква, между другото, че в провеждането на вътрешната политика първите грижи ще бъдат за възстановяването на страната и бързото подпомагане на пострадалите области. По външната политика, правителството ще има за цел гарантиране сигурността на югославската независимост и мирното развитие на страната, международно сътрудничество, съюз и тясна дружба с братския Съветски съюз, лоялни и приятелски отношения с Полша и Чехословашко, както и с Алба-

ния и България. За отношенията с Гърция, в декларацията се казва, че те се подобряват, а с Ромъния ще станат още по-добри, ако тя преодолее известни пречки

По отношение на нашата страна, в декларацията се казва следното: „Условията, при които се намира братска България, донякъде пречат за пълния размах на политическото и икономическо сътрудничество на двете страни. Но вина за това нямат нито отечественофронтowska България, нито Югославия. Ние искрено желаем, щото отечественофронтowska България да може по-скоро да преодолее тия мъчнотии, при които винаги ще намери нашата подкрепа. Желанието ни е, щото нашите две страни да могат несмушавани да се посветят на своето развитие и на международното сътрудничество“.

В декларацията маршал Тито се спира по-подробно и на жизнения за Югославия въпрос за Триест и Истрия, като изказва надеждата, че в интереса на бъдещия мир и на добрите отношения със съседите, въпросът ще бъде разрешен правилно, въз основа на принципа на справедливостта.

Декларацията завършва с вярата, че с най-голяма пожертвувателност и с мобилизация на всички народни сили, Югославия ще може да стане за всички народи на федеративната република едно богато, културно и щастливо отечество, в което ще се гради, не само за сегашните, но и за бъдещите поколения.

Л. Г.

СТОПАНСТВО

БЪЛГАРСКАТА ИНДУСТРИЯ ПРЕЗ ВОЙНАТА

Когато се търсят причините за тежкото състояние на българската индустрия в края на току що завършилата втора Световна война, необходимо е

да се направи преглед на нейното развитие през годините на войната, като по този начин се установи размера на влиянието на различните фактори, свързани с военновременната обстановка. Статистическият материал е твърде оскъден и не напълно сравняем за всички години от 1939 г. насам. Поради това, предлаганият анализ е твърде бегъл и има характер на репрезентативно разглеждане на по-едрата индустрия у нас, която по брой на заведенията представлява една група от около 24 на сто, а по производство — около 76 на сто, респ. от броя и общото производство на всички индустриални заведения в страната.

I. Индустриално производство. — Данните, които характеризират обема на индустриалното производство, са поместени в първата таблица. През военните 1939—1945 години индустриалните заведения бяха поставени да работят при изключително тежки условия. Българските градове бяха обект на чести и жестоки въздушни нападения. Това бе наложило едни от заведенията да евакуират отчасти или напълно машините си на по-безопасни места; други трябваше временно да преустановяват производството си; трети — бяха вече разрушени, поради преки бомбени попа-

дения. Транспортът беше твърде затруднен и разстроен, поради изискванията на военното време и разпиляването на железничния ни парк из целия Балкански полуостров. Почти всички индустрии работеха със свършено непълен производствен капацитет, главно поради липса на суровини, смазочни масла и спомагателни материали. Работната ръка, особено квалифицираната, също бе оскъдна, поради провежданата продължително почти пълна военна мобилизация. Машинният парк на производството бе започнал вече да се износва и похабява, поради невъзможността той да се поддържа и подменява при ограничения или почти спрял внос от чужбина на машини и машинни части. Работническите надници, след приложението на надничния блок от 1944 година, създаден с 60-то и 18-то Министерски постановления, бяха чувствително подобрени. Особено справедлива бе интервенцията по този повод при работниците от граждански мобилизираните предприятия, чиито надници бяха останали твърде назад. От друга страна, увеличението на надниците на работниците от всички категории във всички индустриални клонове предизвика повишение на цените на местните индустриални произ-

1. Обем на индустриалното производство:

Години	Минна и електро-добивна	Преработвателна	Общ индекс	Само в София и околността	Производство на инвестиционни блага
1939 = 100					
1939	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1940	115.7	109.1	111.5	104.3	99.3
1941	120.5	117.1	118.2	107.2	91.6
1942	140.9	102.9	113.9	89.6	102.0
1943	152.6	93.4	110.5	83.9	97.1
1944	127.0	84.2	96.7	41.7	58.1
1945	155.9	85.5	105.7	—	80.5

ведения, което повишение бе подсилено в значителна степен и от повишението при цените на земеделските произведения, реколта 1944 година.

От таблица 1 се вижда, че производството от добивната индустрия (минна и електродобивна) по обем е по начало над нивото от 1939 година. Неговият индекс отразява твърде възходящо развитие, което достига своето максимално разширение през 1943 година — 171.4. През 1944 година индексът спада на 133, което прави намаление от 22.2 процента, но през следващата 1945 година възходящото развитие се възстановява и той се качва на 163.4 или с 22.5 на сто. Производството на електроцентралите в страната е също над нивото от 1939 година, като от началото на военните години до 1943 година непрекъснато се разширява, макар и по бавно от производството при мините. През 1944 година индексът спада със 76 процента, но през следващата 1945 година той нараства с 23.1 на сто, достигайки най-високо ниво от 1939 година насам.

Общо взето, производството на групата индустрии минна и електродобивна, които бяха разгледани заедно и поради обстоятелството, че те захранват своето производство чрез материали, извлечени из недрата на родната земя или трансформират скритата механична енергия на нашите реки в електрическа и по този начин не са в такава чувствителна зависимост от развитието на нашия внос от чужбина, през годините на войната получава едно непрекъснато разширение, което отчасти е смутено само през 1944 година, когато индексът за обема спада с 16.7 процента. През 1945 година, обаче, този индекс нараства веднага с 22.8 и по такъв начин достига максимално разширение за военновременния период.

Общо взето, обемът на производството при преработвателната индустрия се разширява до 1941 година включително, когато обемът му достига 117.1. След тази година настъпва бързо и равномерно свиване, което трае до 1944 година, когато индексът спада до 84.2. През 1945 година в низходящото развитие става пречупване, като индексът нараства с 1.5 на сто.

През целия военен период най-зле се е развивала кожарската индустрия. Нейното производство, по обем, от 1939 година непрекъснато се свива и през 1944 година достига своя минимум — индексът спада на 45.2. Едва през 1945 година се отбелязва едно разширение от 14 пункта или 31 на сто. Втората индустрия, която през всичките военни години остава под нивото на 1939 година е текстилната. Индексът за обема на нейното производство непрекъснато спада и през 1944 година стига най-ниската си точка — 62.8. През 1945 година и тук настъпва едно разширение от около 10 пункта или 16.4 процента. Металороботната индустрия през 1944 година достига до най-ниско производство, както по отношение на нейното развитие през военновременния период, така и по отношение на останалите индустрии. През 1945 година низходящото развитие се пречупва и от 42.5, колкото достига през 1944 година, индексът отскача на 51.6 или с едно повишение от 21.4 на сто. Керамичната индустрия като се изключат годините 1940 и 1943, е под нивото на 1939, като през 1944 индексът достига 66.8. През 1945 година нарастването възлиза на около 20 пункта или с 45.2 процента. Една индустрия, чието производство до 1944 година по обем остава над нивото на 1939 година е хранителната. Индексът за обема ѝ показва максимум през 1941 година, от която година започва непрекъснато свиване, което

през 1945 година е най-чувствително — с около 18 процента, в сравнение с 1944. Друга индустрия, чието производство е останало през всички години на войната над нивото от 1939 година, е хартиената. Производството на тази индустрия постига максимално разширение през 1943 година, когато индексът за обема му достига едно увеличение от 77.7 процента в сравнение с 1939 година; през 1944 година той спада на 102.0, но през 1945 година наново се покачва на 128.3 или при едно нарастване от 25.8 на сто. Производството на химичната индустрия от 1940 година непрекъснато се свива, като все пак неговият обем до 1943 година остава над нивото от 1939 година. През 1944 година индексът за обема бързо спада на 74.6, но през следващата 1945 година той наново нараства с 20.8 процента. Дърворазработната индустрия по години дава едно производство, което се колебае около нивото на 1939 година с максимум през 1940 — индексът за обема достига 115.5 — и минимум през 1942 година — с индекс 80.8. Производството през 1945 година се разширява чувствително — с 37.6 по обем в сравнение с предходната година.

Размерът на отражението на въздушната война върху производството най-ярко проличава от данните в последната колона на 1 таблица, които изразяват индекса за обема на производството на по-едрите индустриални заведения в София и близката ѝ околност, и което производство съставлява кръгло 20 на сто от производството на по-едрата индустрия на България. Това отражение за София, несъмнено, е най-чувствително, тъй като този град бе обект на най-честите системни бомбардирвания. От приведените данни се вижда, че този индекс до 1941 год. следва доста отблизо общата тенденция на разширение, но след тази го-

дина започва едно много по-бързо свиване и през критичната 1944 година спада чак на 41.7, т. е. близо на две пети от производството през 1939 година.

Приключвайки с характеристиката на производството на отделните индустрии, уместно е да се дадат и някои данни за развитието на производството на инвестиционни блага. Тези данни са поставени в последната колона на 1 таблица. Индексът на обема отбелязва едно почти непрекъснато свиване, което достига своя минимум през 1944 година, спадайки на 58.1. През следващата 1945 година отпочва разширение, което за една година възлиза на 38.6 процента.

11. Сурови материали. — През военновременния период 1939—1945 българската индустрия, особено преработвателната, бе засегната чувствително от липса на сурови материали. Причините за тая липса бяха, както ограниченият внос, който при това непрекъснато се свиваше, така и намалялото местно производство на суровини, поради влиянието на войната.

Започването на втората Световна война през 1939 година завари българската индустрия напълно неподготвена, както по отношение на машинния ѝ парк, така и по отношение на суровите материали. В страната нямаше натрупани почти никакви частни или обществени запаси от суровини, предназначени да подхранват производството. Не бяха осигурени също по-големи количества от течни горива, смазочни масла и спомагателни материали. Положението се отекчи още повече, след като България обяви без нужда война на Англия и Америка, и по този начин стесни и без друго намалялия кръг на международните пазари. С пренасяне военните действия на Балканите и близо до тях, почти всички пазари, без немските,

бяха затворени за нас, а това постави нашето народно стопанство в пълна и плътна зависимост от военновременното немско стопанство и неговите нужди и възможности. Кризата в това отношение настъпи през 1944 година, когато вносът ни от чужбина напълно спря. Имаше реалната опасност да спре напълно производството, особено в онези индустрии, които употребяваха главно вносни сурови материали, течни горива и пр. Разбира се, тук не става дума за липсата на машини и машинни части, които трябваше и трябва да се внесат, за да се поднови изхабеният машинен парк. Тази опасност бе избегната в голяма степен от зараждащия се вече търговски обмен между България и останалите страни, и главно с осъществяването на голямата и навременна търговска спогодба между България и СССР.

2. Внос от СССР през 1945 г.:

ГРУПИ МАТЕРИАЛИ	Внесени колич.	Договор. колич.
	т о н а	
Петрол. продукти	95.730	101.902
Минерални масла и смазки	3.075	2.400
Черни метали	29.011	43.244
Цветни метали	2.063	2 197
Текст. материали	11.668	19 400
Химикали	7 176	18.803
Бои и лакове	266	526
Целулоза, каучук, графит	9.939	10 685

От таблица 2 се вижда количеството на вноса от СССР на по главните групи стоки, голяма част от които са предназначени за нуждите на българската индустрия, за времето до 10 декември м. г.

От изнесените данни се вижда какъв голям шок от сурови материали

през 1945 година са били вложени в производството и какъв принос тази спогодба даде за съживяването на нашето производство. Освен това, проличава още и какви материали има още да се внасят от СССР, за да се достигнат уговорените количества. Към тях, през 1946 година ще трябва да се прибавят още и онези стоки, чийто внос се уговаря сега от нашата стопанска делегация, която пребивава в Москва. Снабдяването на индустрията се облекчава още повече от неотдавна сключените спогодби с Ромъния, Чехословашко, частната компенсационна сделка с американската фирма Колман и други частни сделки, както и от понастоящем водещите се преговори за сключване на значителна търговска спогодба с Полша. Реализираният, по този начин, внос на сурови материали, машини и машинни части, както и други стоки, нужни за останалите производствени клонове на нашето стопанство, ще допринесе чувствително за превъзможването на стопанските трудности на страната, главно в областта на индустриалното производство.

III. Индустриални надници. Развитие на надницата на индустриалния работник се вижда от таблица 3, като данните се отнасят само за по-едрият заводения в страната.

Надницата на индустриалния работник от 1939 година насам по номинална стойност непрекъснато расте, като до 1942 година включително, бързината на увеличението е много по-малка, отколкото след тази година. Най-чувствителни са увеличението през 1944 година — с около 75.6 на сто в сравнение с 1943 година и през 1945 година — с 55.6 процента в сравнение с 1944.

Първото общо увеличение на надниците бе дадено в началото на 1944 година чрез създаването и приложе-

3. Надница на индустриалния работник:

ГОДИНИ	Номинална надница		Реална надница	
	л е в а	индекс 1939=100	индекс лева	индекс 1939=100
1939	57.0	100.0	57.0	100.0
1940	63.6	111.6	57.0	100.0
1941	76.1	133.5	57.4	98.9
1942	95.2	167.0	53.5	93.9
1943	129.7	227.5	57.3	100.5
1944	227.2	398.4	65.3	102.9
1945	353.4	620.0	69.0	120.9

нието на надничния блок, узаконен чрез 60-то Министерско постановление. В последствие този блок бе изменен и подобрен през юли с. г. чрез 18-то Министерско постановление. След 9 септември 1944 г. на работниците се даде общо увеличение от 80 лева, а след това и през 1945 година продължи постоянното подобрене на надницата, било по пътя на увеличаване самата надница, било чрез даване на премии за наднормено производство, било чрез редица социални подобрения, като трапезарии и пр.

Реалната надница на индустриалните работници, т. е. тази, съобразена с поскъпването на живота, от 1939 до 1942 се свива и през тази последна

година спада на 93.9. Това значи, че работникът фактически през последната година е получавал по-малко в сравнение с 1939 година с около 6 на сто. От 1943 година насам, обаче, и реалната надница започва да нараства, за да достигне през 1945 година до 120.9, т. е. над нивото на 1939 година с 20.9 процента.

IV. Индустриални цени. — За да бъде завършен направеният кратък анализ на българската индустрия през годините на войната, би трябвало да се хвърли бегъл поглед и върху цените на индустриалните произведения. Данни за тяхното развитие са поместени в таблица четвърта.

Общото ниво на цените на инду-

4. Цените на едро на индустриалните произведения:

ГОДИНИ	ОБЩ ИНДЕКС	Индустриални произведения от местни земедел- ски материали	Индустриални произведения от индустриални и всякакви вноски стоки	„Ножица“ между цените на индустриалните и на земеделските про- изведения
1939	100.0	100.0	100.0	100.0
1940	116.3	119.2	107.5	104.7
1941	148.5	156.8	123.4	103.5
1942	186.4	197.6	152.4	99.2
1943	241.7	261.5	181.3	100.6
1944	354.7	387.0	256.1	98.9
1945	574.9	600.8	496.9	106.2

стриалните стоки от 1939 година насам непрестанно расте, като до 1942 година това покачване сравнително е по-бавно. От 1943 година насам, обаче, повишението на ценовото ниво почва да става много бързо и от 186.4 през 1942 индексът достига през 1945 година на 574.9. Само през последната година увеличението е с 220 пункта или 62.1 на сто. Настъпилото увеличение на цените след септември 1944 година продължи до м. април 1945, като от 397.9 през август 1944 достигна на 589.1 през април 1945, т. е. покачването за седем месеца възлиза на 48.3 процента. От м. май до ноември нивото на цените се задържа почти на равно ниво и едва през м. декември получава наново чувствително повишение. В последната колона на четвърта таблица е посочена така наречената „ножица“ между цените на индустриалните и на земеделските стоки. От приведените числа се вижда, че до 1941 година „ножицата“ е била разтворена в полза на индустриалните цени. През 1942 година тя се затваря и до 1944 е почти отворена в полза на земеделските цени; едва през 1945 година тя наново започва да се разтваря в полза на индустриалните цени.

Изследването на цените на индустриалните произведения в зависимост от произхода на суровите материали, употребени за производството на последните, предлага интересни резултати. Цените на стоките от местни земеделски материали от самото начало на войната проявяват твърде бързо увеличение и през 1945 година индексът им достига до 600.8. В същото време цените на индустриалните стоки от индустриални и всякакви вносни материали проявява много по-бавно възходящо развитие, особено до 1942 година. След тази година увеличението се засилва и до 1945 година индексът достига 495.9, или с 105 пункта

под нивото на първата индустриална група. Съпоставянето на двата групови индекса показва, че гласът на ценовото ниво у нас не дойде първоначално като резултат от високите цени на външните пазари, а чисто и просто, като израз на повишените цени на местните пазари и главно на цените на земеделските произведения. Разбира се, несъмнено участие при образуването на високите цени на местните индустриални произведения имат и цените на вносните стоки, но това участие започва да се чувства по-късно, главно от 1943 година насам. Така може да се обясни, например, повишението на цените в края на 1945 година, когато в производството бяха вече вложени сурови материали, внесени от чужбина, главно от СССР, чиито сравнително високи цени е трябвало да се вземат под съображение при калкулацията.

П. Ш.

ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ НА БЪЛГАРИЯ С БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ ПРЕЗ 1945 ГОДИНА

Външната търговия на България с балканските страни е бивала винаги доста ограничена, поради сходството, което съществува в структурата на тези страни и невъзможността да се развие една много по-голяма търговия с тях на преки компенсационни начала. През време на военния период, обаче, липсата на възможности за търгуване с редица други пазари, които в миналото бяха нормални купувачи и продавачи на интересувани стоки, наложи търговията на България с балканските държави да нарастне повече и тяхното значение за страната ни да излезне на по-преден план.

Какво е значението на балканските държави за българската търговия през 1945 година проличава от това, че те са почти единствените държави, с

които ние търгуваме, освен със Съветска Русия. Така, от един общ износ на България през 1945 година в размер на 12.232 милиона лева, участието на Съветския съюз възлиза на 11.626 милиона лева, а на балканските държави (Югославия, Ромъния, Турция и Гърция) — на 525 милиона лева, или търговията ни с небалкански държави без СССР възлиза само на 81 милиона лева.

По отношение на вноса положението е приблизително същото, като от един общ внос от 5.819 милиона лева, участието на СССР възлиза на 4.632 милиона лева, а на балканските държави — на 524.7 милиона лева. Тук привидно остава един обем на външна търговия с небалкански държави в размер на 663 милиона лева, но в действителност тази сума е много по-малка, тъй като поради недостатъчно добра уредба на статистическите записвания е показано, че през 1945 г. имаме внос от Германия за 364 милиона лева, когато търговията между двете страни е прекъсната от 1944 година, а размерът на намиращите се на път пратки не може да бъде толкова голям. Вероятно е и вносът от някои други държави, извършен през 1944 година, да е вписан като извършен през 1945, поради което не би било погрешно да се приеме, че от извънбалканските държави през 1945 година сме имали приблизително толкова внос, колкото и износ, или около 80 милиона лева.

Макар и не твърде голяма по обем, следователно, търговията ни със съседните държави през 1945 година е била от съществено значение за страната ни, поради липсата на връзки с редица други европейски и извъневропейски държави.

В количествено отношение търговията ни с балканските държави е относително по-значителна, отколкото

по стойност, като от един износ общо от 1795 хиляди тона, на балканските държави се падат 267 хиляди тона, а от внос в размер на 169.5 хиляди тона — 25.5 хиляди тона.

Изтеклата 1945 година е все пак първата година след войната през която се завързаха отново стопански връзки с балканските страни. Тази година се характеризира с всички дефекти и последици на големите войни, когато транспортните средства са абсолютно недостатъчни, железопътните линии са разстроени, липсват горива, а освен всичко това — войната в Средна и Северна Европа продължаваше, като България участвуваше активно във военните действия с една голяма армия, далеч от пределите на Родината.

За относително слабия размер на междубалканската търговия допринасяха и редица вътрешни стопански и монетни фактори в отделните страни, тъй като неконтролираното и инфлационно развитие на цените в някои от тях спъваше и дори правеше невъзможно прилагането на търговските договори, които предвиждаха един значително по-голям обем на съответната търговия.

Развитието на външната ни търговия през 1945 година с отделните държави е било следното:

Ромъния — Една от най-активните страни в търговско отношение през изтеклата година беше Ромъния. Износът ни към тази страна възлиза на 5.902 тона за 220.5 милиона лева, а вносът — на 18.240 тона за 326.2 милиона лева. Годината е завършила с едно пасивно салдо за България в размер на 105.7 милиона лева.

Главният износен артикул за тази страна през 1945 година са били яйцата, каквито са отправени за Ромъния за 83.6 милиона лева, следвани от вриаджика (40.8 мил. лв.), нахут,

железни руди, агнешки кожи, гроздов мармелад, консервирани плодове, врачански камък и други по-дребни артикули.

Вносът от Ромъния обхваща на първо място и в твърде голям размер петролните продукти (газъол, патура, смазочни масла, рафиниран петрол, бензин). След това идва каменната сол, от която сме внесли около 5 000 тона за 48 милиона лева, сярна киселина, сода каустик и други по-дребни артикули.

През годината с Ромъния се сключиха две търговски спогодби, от които първата в началото на м. януари, а втората — през м. октомври 1945 година. Съгласно уговореното в тези спогодби, търговията между двете страни можеше да има съвършено друг облик и да надхвърли няколкократно, както по количество, така и по стойност, реализирания вече обем. Причината, поради която не можа да се реализира този по голям стокооборот между двете страни лежи, преди всичко, в развитието на цените в Ромъния и в напълно свободната търговска система, която съществува в тази страна.

Както е известно, цените в Ромъния вървят с големи крачки нагоре, докато курсовете на чуждите валути на Ромънската народна банка се движат със значително забавяне в същата посока. Поради това, съществува един диспарат между уговорените цени в швейцарски франкове по търговската спогодба с Ромъния и действителните въррешни цени на стоките там.

Тъй като, от друга страна, в Ромъния липсват външно-търговски организации, като българските кооперативни централи, които да поемат за дължението да изпълнят в действителност това, което се уговаря по спогодбите, българските купувачи са длъжни сами да намират ромънски продавачи и да се спазават с тях по це-

ните, при което винаги се стига до диспаритети между уговореното в търговската спогодба и предлаганото. Тези две главни спънки повлияха за едно значително намаляване на обема на търговията между двете страни, който обем би могъл да бъде няколкократно по-значителен в обща полза на България и на Ромъния.

Трябва да се надяваме, че през настоящата 1946 година ще се успее да се открие някой нов начин на уреждане на валутните въпроси между двете страни и ще се създадат в Ромъния такива експортни организации, които да направят възможно търговията с чужбина без спънки и препятствия.

Турция. — Българският износ за Турция през 1945 година възлиза на 19.743 тона за 282.1 милиона лева, срещу един внос от 6.239 тона за 314.6 милиона лева. Търговският баланс и тук е пасивен с 32.5 милиона лева, който временен пасив вероятно се дължи на някоя недоосъществена компенсация, тъй като външната търговия между двете страни се извършва на компенсационни начала, при което би трябвало вносът и износът да се изравняват.

Главният износен артикул за Турция през годината е бил традиционният — дървените въглища, от които са изнесени 16.9 хиляди тона за 112 милиона лева. През годината са изнесени, обаче, и редица други продукти, които в миналото не винаги са се изнасяли за Турция. Между тях от интерес е да се изброят следните: фурнири — 38 мил. лв., фурнирни дъски — 18.4 милиона лева; стъкла за прозорци — 24 мил. лв.; порцеланови изделия всякакъв вид — 34 милиона лева; фасул — 29 мил. лв. и редица други по-дребни стоки.

Между вносните стоки от Турция през 1945 година първо място държи

също така традиционната пресна и солена риба, с един внос от 96 милиона лева, към който трябва да се прибави и вносът на сушена риба за 5 мил. лв. и червен хайвер — за 6.7 милиона лева. От останалите стоки, които обикновено се внасят от Турция, имаме: пчелен восък за 35 мил. лв., мед необработена и стара — за 48.5 милиона лева; памук суров — за 38 мил. лв.; паламуд — за 13.1 милиона лева, дъбилни екстракти — 24 мил. лв. и т. н. Вносът на лимони от Турция през 1945 г. възлиза на 5.8 мил. лв. а на смокини — на 4.9 милиона лева.

През последните месеци на 1945 година Турция се очерта и като посредник в търговията на България със страните от Близкия изток, като Сирия, Палестина и др., с които не сме в състояние да поддържаме преки търговски връзки, поради все още съществуващите забрани, наложени от съюзниците. Този факт дава основание да се предполага, че търговията между двете страни ще може да се засили още повече.

Една спънка в търговските отношения между България и Турция, обаче, е изключително компенсационният характер на стокообмена, при което всеки износител трябва непременно да стане и вносител, а това е свързано с протакане на работите и с тяхното оскъпяване.

Югославия. — Установяването на действителния стокообмен между България и Югославия представлява значителни трудности, защото в този стокообмен участва от една страна, така да се каже, редовната търговия, а от друга — един голям български износ, който не се отбелязва в статистиките на външната търговия и който представлява било помощи, които България предоставя на Югославия, било износ, който ще се оцени и компенсира по един или друг начин в бъдеще

През 1945 година между двете страни не съществуваше договор за стопански обмен, поради което, както и поради големите разрушения в Югославия, търговията има повече характер на пограничен обмен, отколкото на една редовно и централно организирана обmena на стоки. Това проличава най-добре от структурата на вноса и износа за тази страна.

През годината са изнесени стоки в размер на 959 тона за 168 милиона лева, а са внесени такива 949 тона за 44 милиона лева, или търговията и в този случай е пасивна с около 27 милиона лева. Както се каза, износът и вносът имат повече пограничен характер. Внесени са няколко десетки глави едър добитък, малко олющен ориз, хмел и хмелно брашно, сярна киселина, син камък, ветеринарни медикаменти и др. п.

В замена на това са били изнесени малки количества свине и свинска мас, каменни въглища, рафинирана захар, печатарска хартия, филми и др.

Независимо от този нищожен износ, България направи извънредно големи усилия в снабдяването на Югославия с каменни въглища и отдели от крайно необходимите ѝ храни, за да подпомогне югославското население. Износът на подобни стоки възлиза, според известни още непроверени сведения, на повече от 2 милиарда лева.

Гърция. — Търговията между България и Гърция има също пограничен характер. Износът от България възлиза на 112 тона за 5,3 милиона лева, а вносът — на 62 тона за 10 милиона лева, при един пасив в търговията от кръгло 5 милиона лева. Изнесени са малко ориз, захар, бензин и др., а са внесени малко солени маслини, тютюн, памучно платно и др.

Поради все по-яркото откъсване на Гърция от останалите балкански дър-

жави, дори и пограничната търговия постепенно замира, като остават само отделни контрабандни сделки, които не могат да се вземат под внимание в един подобен преглед.

*

Както се вижда, търговия в истинския смисъл на думата България е водила само с Ромъния и Турция, като с останалите страни е подържала едни доста анемични връзки, макар и българската добра воля, да се отдели от залъка и подпомогне страдащия, да бе най-ясно подчертана в значителната помощ, която се изпрати на Югославия.

А. К.

ПАЗАРИТЕ В ТУРЦИЯ

Както бе изтъкнато и в миналия ни преглед, пазарите в Турция се развиват твърде благоприятно и снабдяването на населението със стоки от всички видове е повече от изобилно.

Интересно би било за нашите читатели да се запознаят с турските пазари, обаче, под призмата на самите турски стопански преценки, каквито намираме в едно от техните специални издания.

Ето как преценяват положението на пазарите самите турци:

— Уреждането на някои въпроси относно турската стопанска структура, или относно международната търговия, очаквано с нетърпение, не се реализира в края на 1945 год. и положението на пазарите в Турция остана в колебание. Казаните въпроси интересуват търговците и всички фирми, без изключение, поради което печатът всекидневно се спира на тях. Положението може да се резюмира по следния начин: въпреки прекратяването на враждебните действия от до-

ста време вече, нищо не дава повод да се предвиди за едно близко бъдеще, възобновяването на нормални стопански отношения. Причините за това положение, които интересуват Турция са следните: неоткриването на ж. п. трафик с европейските държави, вътрешното несигурно положение в някои страни, липса на паричен кредит, въздържаността, неуредиците и ограниченията на морския трафик. Въпреки това, турската външна търговия е осъществила през ноември м. г. нов напредък в развитието си, като пред нея се откриха нови възможности. В това отношение, полезно е да се отбележи фактът, че чужди параходи зачестиха посещенията си в края на годината, спирайки на турските пристанища по-често от преди; това положение на нещата дава най-благоприятни резултати. Шведските параходи, чиито пътувания между шведските пристанища и Истанбул започнаха миналото лято, решиха да установят един последователен и редовен трафик. Някои пристанища от северна Европа ще бъдат също свързани с пристанището на Истанбул посредством шведски параходи. Единиците от американската компания Експорт-Лайн, чието пристигане се очакваше доста отдавна, започнаха пътуванията си през ноември. Ромънските параходи „Бесарабия“ и „Трансилвания“ започнаха редовната си обиколка Истанбул — Хайфа — Триполи — Неапол. Опитните пътувания, организирани от турските държавни морски линии с предназначение южно Средиземно море, които имат огромно търговско значение, занепогодени ще са редовни. Освен това, осъществявайки свързването между турските и италианските пристанища, турските кораби от държавните морски линии допринасят за пренасянето по Средиземно море на по-голямата част от пътниците от Европа, които

слизат до Италия; още повече, водят се преговори по този въпрос и с международното дружество Вагон-Ли.

През ноември се осъществи известно развитие в търговските отношения на Турция с чужбина, в частност със САЩ.; от факта на увеличението на обема на износа за тази страна, турската наличност от долари се увеличи и дава възможност за нов внос. Що се отнася до търговията между Турция и Великобритания, въпреки получените нови изгледи за развитие, никакъв съществен резултат не е бил отбелязан. Нови изгледи за възобновяване на търговията между Турция, от една страна, и Белгия и Дания, са в ход. Сделките с Швеция, сключени на базата на частни компенсации, запазват дадения им тласък. През ноември Испания и България изявиха желание да влезат в търговски отношения с Турция, интересувайки се за повечето от износните турски стоки, а България изпрати вече и търговска мисия в Турция.

Другите факти и събития, които интересуват турския пазар в края на 1945 год., са следните:

Внос: Съюзът на вносителите се занимава усилено с определянето на количествата, качествата и цените на стоките, които ще се внесат през 1946 година.

Размерът на печалбите: На въпроса, поставен на търговските камари, относно измененията, внесени в табелната (прибавена към решението К 510) за размера на печалбите, приети на търговците на едро и вносители, е било отговорено, че тази мярка е от естество да понизи издръжката на живота и че тя би трябвало да се счита като образуваща едно цяло с различните стопански мероприятия, които трябва да се предприемат след войната. Същият въпрос е бил поставен от министъра на тър-

говията на съюза на вносителите, които понастоящем проучват формата, която би трябвало да се придаде на измененията в размера на печалбите.

Циркуляр № III. Бе решено, че този циркуляр, който урежда търговията с Великобритания, САЩ и държавите от блока-стерлинг, трябва да бъде предмет на някои изменения, чието проучване е в ход и въпросните промени би трябвало да позволят развитието на търговията с Англия.

Маслиново масло и сапун: В края на 1945 г. Министерството на търговията се е занимало главно с тези два артикула, като се повдига въпросът да се пуснат в свободна продажба.

Цени на износните стоки: Високите цени на износните стоки все още си остават предмет на обсъждане от страна на чуждите държави; към края на н. ноември, особено от Англия, се обадиха по този повод.

Манифактурни произведения: Тези стоки, които вземат първо място в нашия внос, са отстъпили мястото си на други произведения. Вносът на манифактурни стоки значително се е намалил. От 5 милиона метра различни тъкани идващи от Индия, задържани от службата за търговията, 1 милион метра са били до-ставени и разпределението им между населението е започнало. Тъй като цената на тази стока е доста ниска, то произведеният ефект на пазаря бе забележителен.

Вълнени тъкани: Въпреки доста редовния внос на тези артикули през миналия месец, вносителите никак не побързаха да изтеглят стоката си от митническите складове. Причината за това положение се състои в това, че пазарът е в очакване на нова официална регламентация на вълнените платове.

Чували и юта: Очакваните партиди от чували и юта пристигнаха. Остатъкът от предишните доставки ще бъде раздаден на вилаетите.

Стъкла на прозорци: Вносът на този артикул от балкански и американски произход продължава. Цените, в сравнение с предишния месец, са леко спаднали. Освен обикновеното стъкло за прозорци, започват да идват и други видове стъкла.

Железни материали: Голямо пристигане, особено от шведски произход; освен това, получен е и един нов американски контингент.

*

Както се вижда, раздвижването на турските пазари е повече от значително в края на годината, с тенденция да се развие още повече в началото на 1946 година. Успоредно с това, като резултат на започващата международна конкуренция, цените на вносните стоки започват да спадат, което се съпровожда и от едно спадане на цените на износните турски стоки. Това са, разбира се, указатели, че процесът на нормализирането е може би най-напреднал в Турция, не само в сравнение с балканските държави, но и с почти всички европейски страни.

БЕЛЕЖКИ

ЧЕЗАР ПЕТРЕСКУ — известен ромънски нувелист и романист, е роден в Котнари (окръг Яши) в 1892 г.

Едни от неговите първи печатни произведения са били подписани с псевдонима Йон Дарие.

В 1922 г. привлича общото внимание със своята сбирка от разкази: „Писмата на един ръзеш“ (Букурещ 1922). След това издава редица други

сбирки от разкази озаглавени: „Човекът от сън“, „Човекът, който, намери сянката си“, „Дранка-самодивата на езерата“ и т. н., в които успява да се освободи от своето много силно лирическо настрояване, от меланхолията на спомените, както и от тъгата по отминалите дни, които свидетелстваха за влиянието на М. Садовяну.

Романът, който му определи окончателно място в ромънската литература е „Ънтунекаре“ (Помръкване — 2 тома, Крайова 1928), за който роман получи в 1931 г. националната премия за проза. Романът рисува ромънския живот по време на войната и след нея.

Необикновено плодовит писател, Чезар Петреску е издал до днес близо 20 романа и сбирки от разкази, обхващайки ромънския обществен живот във всички негови прояви. Това влиза и в намерението на самия писател, който цели да ни обрисова цялата епоха след първата Световна война чрез една серия от романи, понякога верижни, като едни и същи образи се срещат в редица произведения.

В романа „Патриархалният град“ се натъкваме на монотонията на провинциалния живот, в „Каля Викториесей“ виждаме водовъртежа на живота в столицата, в „Черно злато“ присъстваме на преобразуването на социалния живот след войната чрез развитието на индустрията, в „Апостол“ живота на ромънското учительство, в „Лучафърул“, „Нирвана“ и „Сатмен Саесулаге“ живота и времето на Еминеску и т. н.

Редом с тях вървят неговите чисто психологически романи и разкази, от които забележителни са: „Прозорецът“, „Неделята на слепеца“ и „Фантастичната симфония“.

Някои от неговите произведения са преведени на чужди езици, а романът

„Каля Викторией“ ще излезе наскоро от печат в български превод на г-н Иордан Стратиев.

К. Велики

*

† АДАМ ТРЪНКА — На 15 февруари т. г. неочаквано почина Адам Карл Трънка, о. з. генерал, народен представител, член на ИК на Народния съюз Звено и секретар на НК на Отечествения фронт.

Покойният А. Трънка е роден на 17 април 1888 год. в София. Неговият баща, инж. Карл Трънка, е взел участие в Освободителната война, като доброволец в братската руска армия и се е отличил в боевете при Шипка. Завършил Военното училище с 29 випуск, Адам Трънка участва в Балканската война и се отличава особено в епичните боеве при Булаир. В края на Междусъюзническата война през 1913 г. ротата му бива почти напълно унищожена в жестоки боеве, а самият той — тежко ранен. През Европейската война в 1915—1918 г. взема участие във всички фази на войната, като бива раняван и награден с орден за храброст.

След войната, служи последователно като началник-щаба на Първа бригада при Първа софийска дивизия, а след

това — в Дирекцията на въздухоплаването. По-късно, като командир на 22 пех. Тракийски полк в Петрич и Горна-Джумая, на 19 май 1934 година проявява забележително самообладание, съобразителност и такт при обезоръжаването и ликвидацията на михайловистката ВМРО, без да се пролее нито капка българска кръв.

В обществено-политическия живот на страната А. Трънка взе дейно участие като борец против личния режим и монархията. Активен член на политическия кръг Звено, той участва непрекъснато в борбата против фашисткия режим. През годините на най-мрачния фашистки терор Адам Трънка без колебание се бори за идеите на свободата, демокрацията и напредъка, и бе един от изтъкнатите дейатели на ОФ, поради което след 9 септември 1944 бе посочен за секретар на НК на ОФ, а миналата година бе избран за народен представител в XXVI Обикновено Народно събрание от Горно-Джумайска изборителна колегия.

Славянски отзивчив към всяко чуждо страдание, европейски възпитан, непримирим враг на всяка тирания, крайно сърдечен човек и отличен патриот, Адам Трънка бе един примерен гражданин.

Л. Ц.

СЪДЪРЖАНИЕ

	стр.
МАГДА ПЕТКАНОВА. Царица Теодора, драма	1
ПРОФ. ВЕНЕЛИН ГАНЕВ. Естегика — изходни начала и проблематика	25
АНГЕЛ КАРАЛИЙЧЕВ Бранислав Нушич разказва живота си	41
НИКОЛАЙ ДОНЧЕВ Литературните ни връзки с Франция	50
АРХИМАНДРИТ МЕТОДИЙ. Българската схизма	73
ЧЕЗАР ПЕТРЕСКУ. Моят приятел Жан, разказ, от ромънски: Гергана Стратиева	94
* * * Руският народ — ръководяща сила сред народите на СССР	102
БОРИС СПАСОВ. Конституцията на Федеративната Народна Република Югославия	113
К. С. Изкуството да се управлява народното стопанство	120

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА

Ив. П. Орманджиев. „Новата организация на света“ и „Обединени народи“ от Георги Боршуков	126
В. Стаматов. „Петко Ю. Тодоров — гражданин и общественик“	130

ПОЛИТИКА

У нас. — Признаването на правителството. Лоялно изпълнение на договора за примирие	133
Около нас. — Политическото положение на Балканите	139

СТОПАНСТВО

П. Ш. Българската индустрия през войната	146
А. К. Външната търговия на България с балканските страни през 1945 година. Пазарите в Турция	156

БЕЛЕЖКИ

К. Велики. Чезар Петреску	
† Адам Трънка	

СПИСАНИЕ БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД ИЗЛИЗА ВСЕКИ МЕСЕЦ, ОСВЕН ЮЛИ И АВГУСТ. РЕДАКТИРА КОМИТЕТ. ИЗДАВЪЩА РЕКЦИЯТА НА ПЕЧАТНИТЕ ИЗДАНИЯ НА НАРОДНИЯ СЪЮЗ ЗВЕНО. ГОДИШЕН АБОНАМЕНТ 150 ЛЕВА. ЗА ЧУЖБИНА — 1800 ЛЕВА. АДРЕС: СОФИЯ, УЛИЦА „БАЧО КИРО“ 2
пощ. чек. с/ка 10271
